

Л. В. Засєкіна,
С. В. Засєкін

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА ДІАГНОСТИКА

Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет імені Лесі Українки

Л. В. Засєкіна, С. В. Засєкін

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА ДІАГНОСТИКА

Навчальний посібник

Редакційно-видавничий відділ “Вежа”
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
Луцьк – 2008

УДК 81'23
ББК 81.002.3
3 36

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів (лист № 1.4/18-Г-2239 від 30.10.2008 р.)

Рецензенти:

Пасічник І. Д., доктор психологічних наук, професор, ректор Національного університету "Острозька академія";

Карпенко З. С., доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Холод О. М., доктор філологічних наук, професор Одеської національної юридичної академії, співголова Української асоціації психолінгвістів.

Засккіна Л. В., Засккін С. В.

3 36 **Психолінгвістична діагностика:** Навч. посіб.- Луцьк: РВВ "Вежа" Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 188 с.

ISBN 978-966-600-372-3

У посібнику висвітлено ключові психолінгвістичні підходи до аналізу усного й писемного мовлення. Автори визначають об'єкт, предмет, мету та завдання психолінгвістики як самостійної галузі знань, її сучасний стан і перспективи; окреслюють провідні психолінгвістичні методи аналізу й особливості їхнього застосування на матеріалі політичних, рекламних та художніх текстів, текстів перекладу; здійснюють психолінгвістичну експертизу ксенофобії на матеріалі текстів друкованих ЗМІ, пропонують способи аналізу вербальних і невербальних засобів в усному мовленні. Особлива увага приділена психолінгвістичній діагностиці політичного діалогу, а також аспектам дослідження мовленнєвої генези дітей дошкільного віку.

Наприкінці кожного розділу подано питання для самоконтролю, завдання з перевірки засвоєння знань для самостійної роботи студента в межах кредитно-модульної системи організації навчального процесу.

Матеріал книги може використовуватися під час занять із курсів "Вступ до психолінгвістики", "Психолінгвістика", "Вступ до структурної лінгвістики" та спецкурсів "Психолінгвістичні аспекти інтерпретації і перекладу", "Інтерпретація тексту" й ін.

Для студентів факультетів психології, романо-германської, української, слов'янської філології, політико-інформаційного менеджменту вищих навчальних закладів, а також аспірантів, викладачів, дослідників у галузі психолінгвістики.

УДК 81'23
ББК 81.002.3

© Засккіна Л. В., Засккін С. В., 2008
© Гончарова В. О. (обкладинка), 2008
© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2008

ISBN 978-966-600-372-3

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ I. МЕТОДОЛОГІЯ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ	8
1.1. Особливості психолінгвістичного знання.....	8
1.2. Виникнення та розвиток проблематики психолінгвістики у контексті наукових парадигм	13
1.3. Ключові поняття психолінгвістики як самостійної галузі знань.....	20
1.4. Методологічні особливості дискурсивно-психологічного та психолінгвістичного аналізу	48
1.5. Методи психолінгвістичного аналізу	52
1.5.1. Семантичний диференціал.....	52
1.5.2. Вільний асоціативний експеримент	54
1.5.3. Контент-аналіз.....	56
1.5.4. Інтент-аналіз	57
1.5.5. Психографологічний аналіз	59
РОЗДІЛ II. ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИСЕМНИХ ТЕКСТІВ	63
2.1. Психолінгвістична експертиза	63
2.2. Психолінгвістична діагностика ксенофобії у газетних текстах.....	68
2.2.1. Загальні риси газетного тексту	68
2.2.2. Поняття ксенофобії	70
2.2.3. Процедура контент-аналізу газетної статті.....	71
2.2.4. Процедура інтент-аналізу газетної статті.....	73
2.2.5. Результати контент-аналізу текстів статей регіональних друкованих ЗМІ на предмет ксенофобії	76
2.3. Фреймовий аналіз	78
2.3.1. Фреймовий аналіз політичного тексту	78
2.3.2. Фреймовий аналіз в етнопсихолінгвістичних дослідженнях	86
2.4. Психолінгвістичний аналіз рекламного тексту	90
2.5. Психолінгвістичні методи дослідження художнього тексту	94
2.5.1. Психографологічний аналіз художніх творів	94
2.5.2. Психолінгвістична діагностика перекладу художнього тексту	95

РОЗДІЛ ІІІ. ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА ДІАГНОСТИКА УСНОГО МОВЛЕННЯ	100
3.1. Особливості сприймання і розуміння усного мовлення.....	100
3.2. Процедури психолінгвістичного аналізу усного мовлення.....	106
3.2.1. Психолінгвістичний аналіз пауз у спонтанному мовленні.....	107
3.2.2. Переривання в усному мовленні та їх психолінгвістичний аналіз.....	111
3.3. Психолінгвістичний аналіз політичного діалогу	118
3.4. Психолінгвістична діагностика мовленнєвої генези дитини	124
ВИСНОВКИ.....	131
ДОДАТКИ.....	132
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ.....	154
СПИСОК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	172
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ.....	182
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	183
ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК	184
ПОКАЖЧИК ІМЕН	186

ПЕРЕДМОВА

На четвертому році третього тисячоліття психолінгвістика відсвяткувала свій півстолітній ювілей. Проте за такий порівняно короткий проміжок часу вона вже встигла завоювати симпатії дослідників у галузі психології, мовознавства, соціальних комунікацій, перекладознавства, теорії інформації та ін.

Своїм корінням психолінгвістика сягає XI–XII століть. Психолінгвістичні “за духом” ідеї висловлював ще П’єр Абельяр (1079–1142), убачаючи в мові дві грані – її відношення до речей та її відношення до думки, указуючи на те, що мова не стільки засіб спілкування, скільки свідчення активного процесу мислення [124].

Не менш вагомим виявився внесок пізнього схоласта-номіналіста Вільяма Оккама (1285–1349). Оккам підкреслював, що природа створює лише речі, тому позначення слід тлумачити не властивістю мови, а як прояв властивості розуму через слово. Сміливістю для тієї доби відзначається думка вченого, що мова локалізується у свідомості людини, а граматики – у думці [124].

Інтерпретатором ідей Вільгельма фон Гумбольда й засновником психологічної течії в мовознавстві був Гайман Штейнталь (1823–1899). У його концепції мова належить до сфери вивчення психологічних наук і визначається як вираження усвідомлених внутрішніх, психічних і духовних порухів, станів та відношень за посередництвом артикульованих звуків. Інакше кажучи, Г. Штейнталь розвинув і поглибив уявлення Гумбольда, розглядаючи мовлення як духовну діяльність. Таким чином, мова трактувалася загалом як знаряддя та діяльність духу, віддзеркалення культури народу [23, 124].

У 1862 р. Олександр Потебня в опублікованій книзі “Думка та мова” фактично окреслив шляхи і нагальність зближення мовознавства та психології [74, 39], назвавши науку майбутнього “лінгвістична психологія” [75]. За висловом ученого-мовознавця, “Психологія не могла би вселити жодних очікувань філологу, якби й досі залишалась описовою наукою” [74, 40].

Із боку “науки про душу” перспективи майбутнього співробітництва лінгвістики та психології також окреслювались у працях з експериментальної психології В. Вундта [106]. Німецький психолог фактично заклав підвалини експериментального вивчення мовленневих процесів, що лягло в основу досліджень мозку сучасними науками – нейропсихологією і нейролінгвістикою. Мова визначалась

автором як психофізична діяльність людини, що являє собою вираження думок, почуттів та бажань за допомогою членороздільних звуків.

Нині світова психолінгвістика має надзвичайно розмаїте коло інтересів, включаючи психосемантику, переклад, штучний інтелект; її здобутки плідно використовуються в політичній лінгвістиці та психології, віковій психології, корекційній педагогіці, нейропсихології, афазіології, патопсихології, судовій психології і криміналістиці, інженерній, військовій та космічній психології, а також семіотиці й герменевтиці тощо.

З'являються перші пагони української психолінгвістичної школи. У жовтні 2006 року в м. Переяславі-Хмельницькому відбулася довгоочікувана і знакова подія у вітчизняній психолінгвістиці – Перша міжнародна наукова конференція “Актуальні проблеми психолінгвістики”, яка зібрала близько півсотні науковців-психолінгвістів. Відтоді почався відлік української психолінгвістики: на конференції прийнято ухвалу про заснування Української асоціації психолінгвістів та її друкованого органу.

Сьогодні в Україні немає жодного підручника із психолінгвістики вітчизняних видань, а лише видання Росії, такі, наприклад, як “Психолінгвістика” за редакцією Т. М. Ушакової, “Основы психолінгвістики” О. О. Леонтьєва, “Психолінгвістика” В. П. Беляніна, “Введение в психолінгвістику” О. О. Залевської та низка інших. Серед українських навчальних посібників є “Вступ до психолінгвістики”, опублікований у 2002 році в Національному університеті “Острозька академія” під нашим авторством за редакцією професора І. Д. Пасічника. Усі названі вище публікації орієнтовані здебільшого на висвітлення теоретичних аспектів психолінгвістики.

На цьому тлі пропонована нами “Психолінгвістична діагностика” видається нагальною для студентів та аспірантів українських вищих навчальних закладів, оскільки містить практичні рекомендації щодо використання наукових здобутків психолінгвістики в різних галузях інформаційно-суспільної діяльності.

Книга містить три розділи, які, сподіваємося, уміщують достатній для молодих дослідників обсяг інформації, аби заглибитись у сутність і збагнути процедури психолінгвістичного аналізу, а можливо, й розпочати власні пошуки у царині психолінгвістики.

У першому розділі – “Методологія психолінгвістики” – характеризуються предмет та об’єкт психолінгвістики, окреслюються загальні

Передмова

поняття, сфера інтересів і специфіка психолінгвістичних досліджень, а також стисло висвітлюються провідні методи психолінгвістичної діагностики.

У другому розділі – “Психолінгвістичні методи дослідження писемних текстів” – читач має змогу ознайомитися з прикладним аспектом окреслених у першому розділі методів на багатьох прикладах текстів різних функціональних стилів. Ґрунтовно описується процедура застосування кожного з методів та їхній прикладний потенціал у дослідженні писемних текстів.

Третій розділ – “Психолінгвістична діагностика усного мовлення” – знайомить із різноманітними способами психолінгвістичного аналізу усного тексту, вербальних і невербальних засобів політичного інтерв'ю, дитячого мовлення.

Психолінгвістика як навчальна дисципліна входить до циклу фундаментальних дисциплін за вибором ВНЗ навчальних планів підготовки бакалаврів спеціальностей “Прикладна лінгвістика”, “Документознавство та інформаційна діяльність”, магістрів зі спеціальностей “Психологія”, “Мова та література”. Через відсутність підручника книгу доцільно використовувати як основну літературу для розвитку вмінь студента застосовувати психолінгвістичний інструментарій у діагностиці мовлення. Для студентів зазначених вище спеціальностей посібник слугує також як методичні вказівки для виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань (ІНДЗ) із дисциплін “Вступ до психолінгвістики”, “Психолінгвістика”, “Вступ до структурної лінгвістики”; є невід'ємним складником самостійної роботи з цих дисциплін у контексті кредитно-модульної системи організації навчального процесу (КМСОНП).

Праця виконана в межах комплексної державної теми “Соціально-психологічні трансформації суб'єктів педагогічної взаємодії в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу”, державний реєстраційний номер 0108U000406.

Відображені у книзі результати психолінгвістичної діагностики проявів ксенофобії у регіональних друкованих ЗМІ також є підсумком роботи Волинської обласної громадської організації “Центр соціальних ініціатив та аналітичних досліджень” над проектом “Протидія ксенофобії та розвиток толерантності у студентській молоді Волинської області” за грантом Управління у справах молоді та спорту Волинської обласної державної адміністрації.

РОЗДІЛ I МЕТОДОЛОГІЯ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

1.1. Особливості психолінгвістичного знання

Виникнення психолінгвістики в середині ХХ століття зумовлено загальною тенденцією поєднання різних наукових підходів до вивчення психологічної реальності через функціонування різноманітних знакових систем, серед яких мова посідає важливе місце. Ця тенденція, на думку багатьох учених, відображала прийняття науковою спільнотою принципово нової онтології як системи поглядів і базових категорій для опису психологічної реальності: дискурсивної онтології, яка поступово витісняла механістичну. Механістична онтологія, пов'язана з іменем Ньютона, зосереджувалася на категоріях простору і часу, вивчала предмети та явища фізичного світу через установлення причинно-наслідкових відношень (каузальний детермінізм).

Дискурсивна онтологія, що ідентифікується з іменем Л. С. Віготського, локалізується у соціальних спільнотах, національно-культурних просторах, вивчає дискурс як сукупність окремих мовленнєвих актів через установлення імовірних залежностей, що зумовлюється культурно-історичними етапами розвитку особистості. Відтак, до уваги вчених потрапляє комунікація як вид, специфічна форма діяльності людини, що пронизана знаками та їх значеннями, виробленими в ході розвитку людства й інтеріоризованими протягом індивідуального розвитку кожної людини.

Специфіка функціонування цих знаків дає змогу розглянути індивідуальну психіку як у філо-, так і онтогенезі, при цьому важливого значення набувають не лише кількісні методи аналізу як необхідний атрибут механістичної онтології, а й якісні методи, що слугують основою для інтерпретації дискурсу як продукту мовленнєвої діяльності спільноти та індивіда.

Для аналізу наукової діяльності в межах конкретних галузей знання доцільним є виокремлення і вивчення *пізнавальної ситуації*, що охоплює *предмет* та *об'єкт* дослідження [104].

Пізнавальна ситуація відображає розрив між сформульованою науковою проблемою і наявними засобами та способами її вирішення. Пізнавальна ситуація задається власне визначенням психолінгвістики, яке варіює у різних авторів. Психолінгвістика – це наука, яка

вивчає процеси породження мовлення, його сприймання, а також формування мовлення відповідно до системи мови [9]. Це визначення виокремлює такі основні галузі психолінгвістики, як породження мовлення в індивідуальному мовленнєвому акті; сприймання мовлення, а також формування мовлення у процесі становлення особистості. У класичному варіанті Ч. Осгуда психолінгвістика розглядається як наука, що вивчає процеси, у яких інтенції мовців перетворюються на сигнали загальноприйнятого у конкретній культурі коду, що адекватно трансформуються в інтерпретації отримувачів [140].

Т. Е Харлі пропонує визначати психолінгвістику як науку про психологічні процеси, що зумовлюють функціонування мови, зокрема розуміння, породження, запам'ятовування мови [129]. О. О. Леонт'єв уводить тлумачення психолінгвістики як науки, що вивчає, з одного боку, співвідношення особистості зі структурою і функціями мовленнєвої діяльності, а з іншого, – особистості з мовою як основною складовою частиною образу світу людини [54].

В останньому визначенні простежується чітке відокремлення понять мови та мовлення, що становить важливий аспект психолінгвістичного знання з урахуванням сучасних тенденцій до їх ототожнення. Розмежування цих понять пов'язане з ідеями Ф. де Соссюра про існування мови (*langue*) як загальної системи, готового продукту, надбання всіх її носіїв та мовлення (*parole*) як реалізації мови в дії [89]. Соссюрівська дихотомія мови і мовлення в сучасній психолінгвістиці розглядається як єдиний організм, інтеграція властивостей мови і мовлення у мовленнєвій діяльності.

О. О. Селіванова виділяє основні три значення мовлення [84]. Перше значення характеризує мовлення як індивідуальний акт говоріння та написання. Мовлення – це конкретне говоріння, що має перебіг у конкретному часі у звуковій чи графічній формі. Друге значення пропонує сукупність мовленнєвих закономірностей, які виявляються в конкретних колективних зразках. Інакше кажучи, підкреслюється не лише індивідуальний, а й соціальний характер мовленнєвої діяльності. Третє значення передбачає виділення у мовленні системних, типових рис, які визначають мовленнєвий жанр та виражають мовленнєві стереотипи і стійкі форми мовлення. Мовлення у третьому значенні слугує для характеристики конкретних галузей людської діяльності та їх специфіки.

Визначення мовлення з цих трьох позицій цілком узгоджується з фундаментальною працею Л. В. Щерби “Про потрійний аспект мовних явищ та експеримент у мовознавстві”, присвяченою аналізу різних підходів мовних явищ із позиції психології та лінгвістики [103]. Серед основних аспектів мовних явищ учений-мовознавець виділяє такі: мовленнєва діяльність як індивідуальні акти говоріння і розуміння; мовні системи, що є продуктами попередніх актів говоріння та розуміння, які характеризують конкретну культурно-історичну епоху спільноти, фіксуючись у словниках і граматиках; мовний матеріал – сукупність усіх мовленнєвих продуктів, які породжуються та розуміються цією спільнотою. Отже, в реальності людина оперує мовним матеріалом, що забезпечує її мовленнєву діяльність, яка, у свою чергу, збагачує перший. Мовні системи є продуктами метамовної діяльності лінгвістів, унаслідок якої відбуваються аналіз, систематизація та опис мовного матеріалу. Таким чином, між мовним матеріалом і мовною системою є суттєва відмінність, яка полягає у природності, “живучості” першого та відносній “штучності” останньої.

У психологічних дослідженнях це втілюється у виділенні різних видів структурування значення – логічного і психологічного [4; 5]. Логічне значення – це продукт мовної системи, що фіксується у лінгвістичних матеріалах, тоді як психологічне – продукт мовленнєвої діяльності конкретного індивіда в межах мовного матеріалу. Так, даючи визначення сметані як кисломолочному продукту, оперуємо логічним значенням (мовні системи), тоді як визначення, наприклад, приправи до їжі, демонструє психологічне структурування (мовний матеріал). У теорії О. М. Леонтьєва значення, що пронизує свідомість особистості, у вигляді одиниці мовної системи практично не існує, адже воно завжди пропускається крізь призму пристрасного суб’єкта, породжуючи, відтак, “значення значення” [55; 56].

Не заглиблюючись у розвиток проблеми мовлення та мови, слід зазначити, передусім, їх різне інструментальне використання у психолінгвістичних дослідженнях. Так, послуговуючись терміном “мовлення”, автори роблять значний акцент на визначенні особливостей психічної організації конкретного індивіда, особливостей його соціалізації та пізнавальної активності. Оперуючи мовою як знаковою системою, вчені концентрують увагу на соціально-психологічних аспектах життєдіяльності особистості, впливові національно-культурного простору на становлення й розвиток її пізнавальної, мотива-

ційно-вольової, емоційної сфер. Здійснюється низка крос-культурних досліджень, які є важливим аспектом етнопсихолінгвістики. При цьому до уваги береться, передусім, мовний матеріал як продукт і процес говоріння та розуміння конкретної спільноти, що виражає специфіку її національно-культурного простору.

Труднощі у визначенні психолінгвістики пов'язані здебільшого з тим, до якого типу наук її відносять. У цьому відношенні можна виділити три основні площини: лінгвістичну, психологічну, міждисциплінарну. Психолінгвістика як лінгвістична наука розглядається як автономний варіант лінгвістики [20; 86]; специфічний ракурс теоретичного мовознавства [45]; експериментальна і прикладна лінгвістика [144]. Як галузь психології психолінгвістика розглядається у контексті мовленнєво-мисленнєвої діяльності у працях Л. С. Виготського, О. О. Леонтьєва, Ч. Осгуда, Д. Керолл, Т. Харлі [15; 54; 114; 129; 140]. Як міждисциплінарна наука, що здатна виробити теорію, валідну з погляду психології і лінгвістики, психолінгвістика розробляється у працях О. О. Залевської, С. В. Засекіна, Л. В. Засекіної, Дж. Кесс, Т. М. Ушакової [28; 34; 92; 132].

Характер психолінгвістики, як і будь-якої науки, визначається специфікою об'єкта і предмета її дослідження. При цьому предмет містить об'єкт дослідження, систему методологічних засобів та послідовність їх використання. Інакше, предмет – це певний аспект об'єкта, який вичленовується крізь призму проблеми. Об'єкт дослідження – це галузь реальності, для якої виділяються стійкі й необхідні для її функціонування зв'язки, що втілюються в системі наукових абстракцій [42].

Специфіка психолінгвістики полягає у тому, що вона має спільний із лінгвістикою об'єкт та подібний до психології предмет.

Предметом психолінгвістики є закономірності психічних явищ і механізмів, які зумовлюють функціонування мови та мовлення.

Об'єктом психолінгвістики є мова як система знаків, значення яких функціонують лише через їхній вплив на психіку суб'єкта, що зумовлює її опосередкований характер.

Мета психолінгвістики – опис та пояснення особливостей функціонування мови і мовлення як психічних феноменів із урахуванням взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників соціально-культурної діяльності особистості (див. табл. 1.1).

Специфіка психолінгвістики

	Об'єкт	Предмет
Лінгвістика	мова як система знаків	система мовних засобів для комунікації
Психолінгвістика	мова як система знаків	закономірності психічних явищ і механізмів, включених у мову й мовлення
Психологія	психологічна реальність	закономірності функціонування психічних явищ і механізмів

Визначення предмета та об'єкта психолінгвістики свідчить на користь її міждисциплінарного характеру, який охоплює специфіку як психологічного, так і лінгвістичного знання. Поширення предмета психолінгвістики не лише на індивідуальні акти мовленнєвої діяльності, а й мовні системи та їх опосередкований вплив на конструювання психологічної реальності значно розширює межі психолінгвістичного знання й основні завдання науки. Так, на VII Конгресі Міжнародного товариства прикладної психолінгвістики (ISAPL), що відбувся у 2004 році в Польщі, було виокремлено такі ключові напрями розвитку психолінгвістики, як мова та когніція; мовлення, розуміння і породження; оволодіння рідною та іноземною мовами; проблеми білінгвізму; психолінгвістичні аспекти перекладу; мовленнєві афазії; мовленнєві технології і моделі людської комунікації; психосеміотика; засоби масової комунікації. Такі напрями сучасних психолінгвістичних досліджень роблять психолінгвістику вкрай важливою галуззю суспільного й особистісного життя як у теоретичному, так і прикладному аспектах.

Таким чином, сучасна психолінгвістика спрямована на опис та пояснення особливостей функціонування мови і мовлення як єдиного знакового організму, що розглядається як психічний феномен, функціонування якого зумовлено взаємодією зовнішніх і внутрішніх чинників у контексті життєдіяльності особистості в умовах фізичного та соціального світу.

Аналіз пізнавальної ситуації передбачає не лише визначення певного розриву і фіксації прогалини в наявному знанні стосовно

досліджуваної проблеми, а й пропонування конкретних способів її подолання. Тому важливим є виділення основних методологічних положень, які визначають розвиток сучасної психолінгвістики та їх ґрунтовний розгляд у контексті парадигмальних змін у ХХ і ХХІ століттях.

1.2. Виникнення та розвиток проблематики психолінгвістики в контексті наукових парадигм

Розвиток психолінгвістики в контексті світової науки як поступової зміни парадигм розглядається авторами по-різному з огляду на різне визначення парадигми як такої. О. О. Залевська розглядає парадигму як загальноприйнятий погляд на досліджуваний феномен, як модель постановки проблеми [28]. У цьому контексті вона ґрунтовно аналізує різні підходи до дослідження мови, що мали місце у ХХ столітті, зумовлюючи й супроводжуючи розвиток психолінгвістики.

Виникнення психолінгвістики припадає на добу панування інформаційної парадигми (середина ХХ століття), втіленої у дослідженнях Ч. Осгуда і Т. Сібеока, передусім “Психолінгвістиці-54”, першому науковому виданні психолінгвістичного характеру. Ця праця відбиває і відповідну термінологію інформаційного підходу, яка закріпилась у психолінгвістичному обігу: “кодування і декодування інформації”; “канал зв’язку”; “комунікативний шум”. Провідна ідея цього підходу полягала у розгляді мовленнєвого акту як передачі інформації в контексті загальної теорії зв’язку.

Специфіка іншого підходу пов’язана із природою когнітивної парадигми, зокрема комп’ютерної метафори – комп’ютерного моделювання інтелектуальних процесів людини. Комп’ютерна метафора наклала обмеження на можливості ототожнення роботи мозку (як процесора) із роботою комп’ютера. Терміни “обробка мови”, “селективний доступ”, “комп’ютація синтаксичних структур” – наслідок поширення цього підходу на психолінгвістичні дослідження. Мозок із погляду когнітивізму – це фізична система, для опису якої, як і для комп’ютера, важливим є не стільки фізичний субстрат, скільки логіка операцій над символами. Усвідомлення неможливості опису та пояснення функціонування мови лише через комп’ютерну метафору привело до появи іншої тенденції – проблематики нейропсихології як способу опису психічної діяльності індивіда, мовленнє-

вої діяльності зокрема. У зв'язку з цим виділяють два типи моделей – когнітивістську і конекціоністську, які відображають основну суть, відповідно, когнітивної та нейропсихологічної метафори [46; 113].

Когнітивістські моделі виражають послідовну обробку інформації, яка здійснюється внаслідок того, що стимули, які надходять іззовні, активізують ментальні репрезентації. Ці репрезентації розміщуються у вузлах, кожен із яких представлений певними концептами як фрагментами навколишньої дійсності та зв'язками між ними. Конекціоністські моделі акцент роблять не на вузлах, а на конекціях – зв'язках між нейронами, тісна взаємодія яких дає змогу здійснювати паралельну (а не послідовну, як у когнітивістських) обробку інформації. Репрезентація концепту в цих моделях не записана в готовому вигляді, а щоразу створюється через особливості зовнішнього стимулу та характеру зв'язків між нейронами. Це дає змогу виявити більшу адаптаційну гнучкість людини до зовнішніх умов, адже знання не зберігаються в готовому вигляді у конкретних вузлах, що потребує зіставлення нової інформації з ними, а створюються щоразу заново відповідно до актуального контексту.

Основна критика конекціоністських моделей зводиться до їх відмови від символічної фіксації даних, що не дає змогу провести ґрунтовне емпіричне дослідження психічних процесів людини. Тому перспективним вважається розробка гібридних моделей, які враховуватимуть досвід утворення ментальних репрезентацій як результат впливу символів на психіку індивіда, що вносить розуміння у роботу короткотривалої і довготривалої пам'яті, а також уявлення про паралельну обробку інформації в межах усєї нейронної мережі. Це дає змогу враховувати високу адаптивність людини до мінливих умов навколишнього середовища.

На сучасному етапі дедалі більшої популярності набуває новий напрям, що ґрунтується на досягненнях комп'ютерної і нейрофізіологічної метафори, – нейроіміджинг [113]. У межах цього напрямку вивчається чітка локалізація активації мозку при пред'явленні різних (вербальних та невербальних) стимулів. Результати досліджень нейроіміджингу дають змогу встановити особливості перебігу мовленнєвих процесів як у здорових людей, так і в пацієнтів із різними враженнями мозку, що, у свою чергу, сприяє розробленню та впровадженню різноманітних реабілітаційних програм. До основного забезпечення лабораторій, які працюють у галузі нейроіміджингу, нале-

жать електроенцефалограф (ЕЕГ), магнітоенцефалограф (МЕГ), магнітноядерний резонанс (МЯР), комп'ютерне забезпечення E-Prime.

Ідеї комп'ютерної та нейрофізіологічної метафори тісно пов'язані з науковою революцією, суть якої докладно викладено у праці Т. Куна [47]. Наукова революція – це некумулятивні епізоди розвитку науки, коли внаслідок кризи стара парадигма змінюється на нову. При цьому парадигма розглядається як те, що об'єднує наукову спільноту, і навпаки, наукова спільнота – це люди, які визнають парадигму. Відтак, поза межами наукової спільноти, вчених парадигма втрачає будь-який сенс. Тому осмислення нових наукових фактів у межах певної парадигми окреслює нові віхи чи розвиток старих ідей у реальному житті наукової спільноти.

Когнітивна революція, або “Хомськіанська революція” (за іменем відомого лінгвіста Н. Хомського), означає перехід від властивого для біхевіоризму вивчення поведінки до вивчення психічного, свідомого життя людини. Це дало поштовх до вивчення мови не просто як автоматизованих навичок, а складного психічного феномена, що є невід'ємною складовою частиною пізнавальної сфери особистості.

На сучасному етапі науки визначають ще одну наукову революцію, яка тлумачиться як дискурсивний переворот – перехід від вивчення окремого слова, речення до цілісного дискурсу, наративу як вираження внутрішнього світу особистості та культурно-історичної епохи її життєдіяльності [96]. Ці ідеї, як зазначалося вище, перегукуються з працями Л. С. Виготського про опосередкований характер психіки людини, що зумовлений особливостями впливу різних знакових систем [15]. При цьому знаки як психологічні знаряддя мають не лише індивідуальну, а, передусім, суспільну природу. Таким чином, послуговуючись знаками, особистість набуває весь досвід, напрацьований протягом історичного розвитку людства, усю сукупність доцільних перетворень людства, що втілюється у його культурі. Тому дискурсивна діяльність як діяльність з оволодіння знаками та їх значеннями відкриває широкий простір для виявлення як соціальної, так і індивідуальної природи людської психіки.

Перехід до вивчення дискурсивної діяльності людини зумовив народження психолінгвістики нового, інтегративного типу, яка вивчає мовну особистість з урахуванням усіх аспектів її функціонування у природі та суспільстві.

Розгляд психолінгвістики як науки міждисциплінарного типу, що використовує сучасні методологічні положення наукового знання, потребує глибокого аналізу ключових ідей класичного, неklasичного та посткласичного періоду науки, що зумовили сучасний стан розвитку психолінгвістики.

У працях Т. В. Корнілової, С. Д. Смирнова визначено п'ять основних аспектів критики класичного періоду: сциєнтизм як вузьке тлумачення науковості, універсалізм (пошук загальних законів), індивідуалізм, механістичне розуміння каузальності у розмежуванні внутрішнього й зовнішнього [42]. В основі класичного періоду є природничо-науковий підхід до дослідження явищ дійсності, при цьому на психічні процеси поширюються закони функціонування фізичного світу. Важливим моментом переходу від класичного до неklasичного періоду є, за словами О. Г. Асмолова, “прорив за межі неопосередкованості і пошук того ланцюга опосередкування, яке, породжуючи психічне, саме до сфери психічного не належить” [6, 446]. При цьому підкреслюється різна природа фізичних та психічних явищ, останні з яких відзначаються більшою відкритістю і динамічністю.

Для неklasичного періоду важливим є визнання важливої ролі суб'єктивності та неможливості вивчити властивості об'єкта, не враховуючи особливостей суб'єкт-об'єктної взаємодії. Це засвідчують закони квантової механіки – породження корпускулярних і хвильових властивостей мікрочасток як результат суб'єкт-об'єктної взаємодії. На сучасному етапі розвитку науки дедалі потужніше заявляє про себе постнеklasичний період як діалог та взаємодія попередніх двох періодів. Тому часто цей період розглядається як діалогічна парадигма, до основних ознак якої належать багатовимірність світу і різних логік його дослідження; підвищена рефлексія та чутливість до контекстів; принцип мережевої організації знань; міждисциплінарний дискурс; прийняття ідеї невизначеності як ідеї, що пов'язує етапи розвитку будь-яких систем; недоконцептуалізованість понять і відносна творчість у термінології [24].

Особливого роз'яснення потребує принцип невизначеності, який передбачає неможливість повного, абсолютного пізнання об'єкта, оскільки останній перебуває під впливом суб'єкта, що, у свою чергу, впливає на особливості функціонування властивостей об'єкта.

Таким чином, використовуючи таку періодизацію розвитку науки, можна чітко виділити особливості становлення психолінгвістики у контексті парадигмального розвитку.

1. Об'єктна, або реактивна, парадигма, відповідно до якої психіка та людина розглядаються як об'єкт і пасивний продукт зовнішніх впливів та умов. Яскравими дослідженнями в межах цієї парадигми є перші психолінгвістичні дослідження, закладені у працях біхевіористів (наприклад праця Б. Скінера "Мовна поведінка"), що отримали розвиток у дослідженнях Ч. Осгуда [140]. Предметом цих досліджень є мовленнєві акти, які розглядаються в контексті загальної теорії зв'язку, та аналізуються мовленнєві реакції індивіда відповідно до особливостей стимулів і перешкод у каналах зв'язку (комунікативні шуми). Водночас слід зазначити, що у працях Ч. Осгуда широко висвітлюються механізми породження мовлення у вигляді мотивації, семантичного образу повідомлення, що свідчить про неправомірність повного ототожнення поглядів ученого з біхевіористськими ідеями та принципом реактивності, на що часто вказують деякі дослідники (О. О. Залевська, О. О. Леонтьєв) [28; 53].

2. Суб'єктна, або акціональна, парадигма, ґрунтується на твердженні про активність й індивідуальну вибірковість психічного відображення зовнішніх впливів, де суб'єкт сам є активним діячем у сприйманні та інтерпретації інформації про фізичний і соціальний світ. Яскравими представниками цієї парадигми є дослідження плеяди видатних російських учених – Л. С. Виготського, О. О. Леонтьєва, О. М. Леонтьєва, О. Р. Лурії та ін. [15; 54; 55; 59]. Визначальною ознакою цих досліджень є тенденція до постановки фактів, конструювання концептуальних моделей досліджуваного психічного явища, яке згодом поступово трансформується чи не трансформується (і тоді стає загальнонауковою догмою) в експериментальне дослідження та отримання достовірних фактів психічного життя. Важливим аспектом цих досліджень є розуміння людини як активного суб'єкта пізнання, що здійснює вибіркочну, цілеспрямовану діяльність у психічному відображенні, узагальненні й перетворенні дійсності.

3. Суб'єкт-суб'єктна, або діалогічна, парадигма, у якій психіка розглядається як відкрита і динамічна система із внутрішніми та зовнішніми ресурсами регулювання. Психіка в цьому контексті являє собою "багатовимірне й інтерсуб'єктне утворення" [42, 9]. Основоположними дослідженнями для виокремлення цієї парадигми є герменевтичний підхід до дослідження людського пізнання, що втілюється у працях Е. Бохнера, О. Л. Доценко, З. С. Карпенко, П. Рікера, Н. В. Чепельової та ін. [26; 39; 79; 99; 112]. Провідні ідеї цього підходу можуть

бути розглянуті в таких аспектах: по-перше, частина фізичного світу, з якою безпосередньо контактує людина, є продуктом діяльності активного суб'єкта; по-друге, цей продукт утворюється внаслідок семіотичного опису світу – знакового, мовного, символічного, тобто, суб'єкт створює подвійний опис світу – через психічне відображення світу та його семіотичний опис; по-третє, особистість вибудовує свою життєдіяльність відповідно до результатів подвоєння світу, свого власного розуміння навколишньої дійсності і свого місця у зовнішньому світі.

Оскільки відображення світу та семіотичні засоби його опису є індивідуальними, специфічними для окремого суб'єкта, у межах цієї парадигми важко говорити про загальні, універсальні закономірності психічних явищ. Проте це компенсується іншою науковою можливістю – установленням одиничного, специфічного й унікального в постаті кожної особистості.

Із метою встановлення можливостей кожної із виділених парадигм у дослідженні пізнавальних процесів як сполучення загального (об'єктна парадигма), особливого (суб'єктна парадигма) та одиничного (діалогічна парадигма) зіставимо їхні ключові ідеї стосовно досліджуваних феноменів, мети вивчення, характеру отриманих знань, їх істинності й рівня повсякденного сприймання (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Характеристика наукових парадигм

Назва парадигм	Досліджувані феномени	Мета наукового дослідження	Характер знань	Істинність отриманих результатів	Побутове сприйняття
1	2	3	4	5	6
Об'єктна	Об'єкти як продукти психічного відображення, які мають іманентні влади вості,	Отримання знань експериментальним шляхом, визначаючи об'єкти, їх властиво-	Факти об'єктивної реальності: абсолютні та, безумовно, істинні	Експериментальна перевірка шляхом визначення на дійсності та вірогідності	Бути об'єктивним означає бути розумним, вільним від емоцій та упередженості

Закінчення таблиці 1.2

1	2	3	4	5	6
	незалежні від людського сприймання	сті та взаємозв'язки		отриманих даних	
Суб'єктна	Інтуїція, почуття, естетичне сприймання, моральні цінності та духовні смисли	Отримання знань про персоніфіковані для окремої особистості форми досвіду, її переживання	Одиничні унікальні відомості про психічне буття людини	Безпосереднє переживання відповідного досвіду шляхом уходження у мистецтво, поезію тощо.	Бути об'єктивним – небезпечно, це породжує антигуманність, оскільки змушує ігнорувати унікальне на користь абстрактного універсального та безликого
Діалогічна	Життєві події, які мають подвійне пояснення: з боку причини та її наслідків	Отримання пояснень, яким чином поєднуються причини і результати людської діяльності з намірами та знаходження смислу цього зв'язку	Часткові закономірності, обмежені контекстом діяльності, лише в межах якого вони мають смисл	Експертні судження, безпосереднє переживання досвіду	Значення життєвих подій – це їх значення для конкретної людини з урахуванням її цінностей, досвіду та інтуїтивних осяянь

1.3. Ключові поняття психолінгвістики як самостійної галузі знань

Самостійність та самодостатність будь-якої галузі знань визначається наявністю її об'єкта, предмета, чітко окресленого поняттєвого апарату, а також методів дослідження.

Виділивши об'єкт та предмет психолінгвістики, окреслимо ключові поняття, навколо яких зосереджуються наукові дослідження цієї студії. Виходячи зі спільного із лінгвістикою об'єкта і подібного до психології предмета, центральними поняттями психолінгвістики є ключові поняття психології із лінгвістичним компонентом: мовна свідомість, мовна особистість, мовна картина світу, мовні здібності й комунікативна компетенція, білінгвізм.

У психологічній літературі *свідомість* та *мовна свідомість* часто ототожнюється. Адже, за Л. С. Виготським, О. М. Леонтьєвим, свідомість має мовну природу, одиницею свідомості слугує значення [15; 55]. Продовжуючи ці ідеї, О. О. Леонтьєв зазначає, що якщо мова розуміється як єдність спілкування та узагальнення, як система значень, то свідомість – це опосередкована цими значеннями психічна організація [53]. Інакше кажучи, свідомість має завжди знакову природу, яка реалізується у значеннях.

А. Вежбицька вводить поняття мовної свідомості через виділення у ній кількох рівнів, серед яких деякі лежать на поверхні, а інші характеризуються глибиною [150]. Глибинні рівні можна завжди підняти на поверхню завдяки активній пізнавальній роботі людини. І. О. Зимня трактує мовну свідомість як форму існування індивідуальної свідомості людини як особистості, активного суб'єкта соціальної взаємодії [36]. Отже, мовна свідомість має завжди мовну природу, виявляє себе у мові та її значеннях, які, у свою чергу, якнайглибше відображають людську думку.

Обґрунтовуючи правомірність ототожнення свідомості та мовної свідомості, слід виходити із загальноприйнятого тлумачення цього поняття у психології як вищої, специфічно людської форми відображення, зумовленої життям особистості у суспільстві та соціальними відношеннями. Тому сутність свідомості – це відображення дійсності, яке набуває свідомого характеру засобами мовних значень, отже свідомість а рїогї є мовною. Водночас поняття мовної свідомості слід використовувати для підкреслення специфіки психолінгвістичного дослідження свідомості – як індивідуальної і суспіль-

ної форми відображення дійсності та способів її вивчення через установаження особливостей функціонування мови.

У психології, як правило, увага зосереджується на психічному компоненті мовної свідомості [92]. У терміні “мовна свідомість” поєднані дві різні сутності: по-перше, свідомість як психічний феномен нематеріальної природи (її не можна вичленити за просторовими ознаками), а по-друге, матеріальний феномен актуального мовлення, що поступово реалізується у фізіологічному процесі вербальних мовних зв'язків. За Л. В. Щербою, мовна свідомість є складовою частиною мовленнєвої організації та опредмечується у мовленнєвій діяльності [103].

В. В. Красних виокремлює у мовній свідомості два типи ментальних утворень – знання й уявлення [45]. Знання трактуються як об'єктивні, відносно стійкі, колективні інформаційні сутності, тоді як уявлення – це відносно лабільні, суб'єктивні та індивідуальні сутності, які охоплюють власне уявлення, образи, а також конотації й оцінки понять. Знання та уявлення у мовній свідомості утворюють цілісну єдність, яка містить три основних складники: 1) індивідуальний когнітивний простір; 2) колективний когнітивний простір; 3) когнітивну базу.

Індивідуальний когнітивний простір – це унікальна сукупність усіх знань та уявлень людини як цілісної особистості. Колективний когнітивний простір – це сукупність усіх знань і уявлень, що визначаються належністю людини до конкретної соціальної групи. Оскільки людина виконує кілька соціальних ролей протягом свого життя та належить до різних мікро- і макросоціальних груп, колективний когнітивний простір є строкатим утворенням, що містить елементи цих систем. Когнітивна база особистості визначається її приналежністю до конкретного національно-культурного простору. Когнітивна база особистості широко вивчається в етнопсихолінгвістичних дослідженнях.

Важливим поняттям у сучасній психолінгвістиці є поняття мовної особистості та її структури. Значний внесок у розробку проблеми мовної особистості здійснили російські вчені В. І. Карасик, В. В. Красних, М. Л. Макаров [38; 45; 63]. У їхніх працях мовна особистість тлумачиться як сукупність здібностей і характеристик людини, що реалізуються в її мовленні.

Важливим питанням є питання про те, чи можна назвати мовною особистістю будь-яку людину, яка володіє мовою. Відповідь, вочевидь, полягатиме в установленні феноменології поняття мовної особистості та виділенні її структурних компонентів.

У вивченні поняття мовної особистості за основу береться визначення особистості як конкретної людини з індивідуально-своєрідними розумовими, емоційними, мотиваційно-вольовими властивостями. Відтак, індивідуальність будь-якої особистості визначається особливостями організації її пізнавальної, емоційної та мотиваційної сфери. Другий компонент поняття – мовної особистості – є похідним від мови, що, у свою чергу, розглядається як не лише сукупність знаків, підпорядкованих мовним законам фонології, лексики, граматики, прагматики, а, передусім, як засіб психічного відображення, узагальнення і перетворення дійсності, що має як колективне, так і індивідуальне начало. У колективному розрізі мова відтворює особливості філогенетичного розвитку людства та відбиває сукупність, здійснених ним доцільних перетворень протягом суспільно-історичного розвитку. В індивідуальному аспекті мова слугує важливим чинником і знаряддям соціалізації особистості, адже входження в соціум та комунікація передбачають інтеріоризацію колективного з метою формування індивідуального і своєрідного. Водночас колективне передбачає не лише загальнолюдське, а й національно-специфічне, що слугує ґрунтом для національної ідентичності людини.

Як слушно зазначає Ю. М. Лотман, культура неодмінно надбудується над мовою, якою володіє та чи інша спільнота, і за своєю внутрішньою організацією відтворює структурну схему цієї мови [57]. Відтак, визначення культури як такої, що підпорядкована особливостям функціонування мови, дає змогу розглядати культуру і мову як подібні поняття в загальносеміотичному розумінні цих термінів.

Із цього погляду мовна особистість тлумачиться як сукупність пізнавальних, емоційних та мотиваційних властивостей, що забезпечують мовну компетенцію людини як носія певного національно-культурного простору. У цьому світлі мовною особистістю є лише той суб'єкт, мова якого якнайповніше відтворює культурну спадщину свого народу, що виявляється у вербальних і позалінгвальних елементах комунікації, мовних стереотипах, правилах етикету тощо.

Іншим суміжним питанням є проблема співвідношення мови й мовлення та доцільність використання поняття мовленнєвої особистості. В. В. Красних пропонує вирішення у площині розмежування

понять мовної та мовленнєвої особистості, при цьому остання тлумачиться як складова частина першої і характеризується конкретним контекстом перебігу мовленнєвої діяльності [45]. Інакше кажучи, мовна особистість може реалізуватися через функціонування різних мовленнєвих особистостей.

Важливим поняттям із категоріального поля психолінгвістики є поняття мовної картини світу. Мовна картина світу походить від загального тлумачення цього поняття М. Хайдеггером: “Картина світу, сутнісно зрозуміла, означає не картину, що відображає світ, а світ, зрозумілий як картина” [95]. Отже, картина світу – це психологічна реальність фізичного світу як результат психічного відображення й узагальнення дійсності. На думку Н. Ф. Уфимцевої, картина світу завжди містить у собі національно-культурний відбиток та є сумою найзагальніших національно-культурних уявлень про світ [91]. Отже, *мовна картина світу* розуміється як національно своєрідна сукупність знань про світ, що фіксується у специфіці організації лексики, переважно фразеології і граматики конкретної мови.

Результати проведеного аналізу понять мовної свідомості та мовної картини світу дають змогу фіксувати остаточно як необхідний компонент мовної особистості. Адже (мовна) свідомість властива будь-якій людині як вища форма організації її психіки, тоді як мовна картина світу із сукупністю національно своєрідного, вирізненого з-поміж інших начал, є невід’ємним компонентом мовної особистості як носія конкретного національно-культурного простору.

Тлумачення мовної особистості як сукупності пізнавальних, мотиваційних та емоційних особливостей людини, що слугують ґрунтом вираженої в мові її індивідуальності, уможливають виділення структурних компонентів мовної особистості (див. табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Структурні компоненти мовної особистості

Когнітивний компонент	Емоційний компонент	Мотиваційний компонент
Мовна здатність	Біологічні емоції	Мовні цілі
Мовні здібності	Соціальні емоції	Мовні мотиви
Мовні знання	Власне психологічні емоції	Мовні настанови
Мовні стратегії		Мовна інтенціональність
Мовна компетенція		
Мовна картина світу		

Таким чином, мовна особистість містить три основні компоненти: когнітивний, емоційний та мотиваційний. Когнітивний компонент представлений *мовною здатністю* як психофізіологічною передумовою оволодіння мовою, що забезпечується фізичним субстратом мовленнєвої діяльності – мозком; *мовними здібностями* як індивідуально-специфічними особливостями людини, що створюють потенційні можливості для ефективного оволодіння рідною мовою як в усному, так і писемному планах; *мовними знаннями* як сукупністю власне лінгвістичних знань (фонологічних, лексичних, граматичних, прагматичних) й енциклопедичних знань – загальною системою упорядкованих та ієрархізованих одиниць про світ; *мовними стратегіями* як індивідуально-своєрідними способами сприймання і породження інформації, що охоплюють навички (підсвідомі автоматизовані операції з мовою), уміння (евристичні усвідомлені дії у різних мовленнєвих контекстах); *мовною компетенцією* як сукупністю знань й ефективних стратегій для використання рідної мови; *мовною картиною світу* як сукупністю знань про світ, виражених у мові та підпорядкованих етнічним уявленням носіїв конкретного національно-культурного середовища.

Емоційний компонент містить емоційне ставлення людини до мовної реальності, тобто особливостей функціонування рідної мови, ступеня її розвитку, розповсюдження та використання у різноманітних сферах суспільного життя. Емоційний компонент представлений поступовою генезою емоцій протягом розвитку мовної особистості. Спершу – це біологічні емоції, що сигналізують про задоволення чи незадоволення мовної потреби як життєво важливого засобу регуляції стосунків організму людини із фізичним і соціальним середовищем. Згодом – соціальні емоції, що виражають оцінку мовних дій соціального оточення, відповідно ступінь задоволення чи незадоволення цими діями. Нарешті, власне психологічні емоції мають відбиток оцінювання власної особистості як носія мови і культури певного національного середовища, ставлення до мови як смислу в процесі самореалізації і самоствердження нації через розвиток мовної культури власної особистості.

Мотиваційний компонент охоплює цілі, мотиви, настанови й інтенціональності. Цей компонент забезпечує закономірності переходу від оцінок мовленнєвої діяльності суб'єкта до осмислення себе як мовної особистості, що є носієм культури свого народу та вираз-

ником його національної ідентичності. Кінцеву мету саморозвитку мовної особистості, що є, відповідно, її мотивом, становить формування і вдосконалення засобів рідної мови для вираження провідних категорій своєї культури. Настанови виражаються у готовності до певних форм мовного реагування, яка складається на підставі досвіду особистості. При цьому цільові й операційні настанови регулюються смисловим настановленням людини, що визначається провідним мотивом діяльності мовної особистості. Іntenціональність мовної особистості надає смислу та наповнює значеннями об'єкти фізичного і соціального світу, при цьому ці значення розглядаються як певні семіотичні коди, що несуть відбиток суспільно-історичного розвитку конкретної культури. Адже концептуальне осмислення категорій культури має своє відображення у природній мові, а відтак, у значеннях як засобах відображення фізичного і соціального світу носія цієї культури.

Серед складових частин мовної особистості найпоширенішими у психолінгвістичних дослідженнях є мовні знання та мовні стратегії, які, у свою чергу, слугують основою мовної компетенції. Розглянемо ці поняття докладніше.

У зв'язку з підвищенням психолінгвістичного інтересу до досліджень мовних знань людини змінилася перспектива основних лінгвістичних та психологічних концептів. У світлі нових ідей мова досліджується не як абстрактна сутність, а як система, яка актуалізується і реалізується індивідом. Значущість суб'єкта в мовній комунікації, актуалізація його знань відіграють головну роль у теорії мови й описі моделі її розуміння.

Проблема знань цікавила людство ще за часів античності, тому існує багата література про їх природу, способи формування та функціонування. Усі аспекти досліджуваної проблеми настільки різнобічні, що їх аналіз потребував би написання окремого посібника. Тому зупинімося на найпріоритетніших напрямках.

Першим із них є дослідження першоджерел формування знань: об'єктивні у світі закономірності чи суб'єктивне відображення їх людиною. Досягнення науковців другої половини ХХ століття забезпечили центральне місце для індивіда в різних дослідницьких напрямках. Увагу вчених привертає суб'єкт як каузальний блок для вивчення різних феноменів, явищ, механізмів. У дихотоміях суб'єкт – об'єкт, суб'єкт – суспільство індивід стає відправним моментом та

джерелом усіх когнітивних, прагматичних і соціальних феноменів. Об'єктивні закономірності, протиріччя та їх зіткнення (конфлікт) розглядаються із сучасної наукової перспективи як когнітивні утворення внаслідок їх відбиття в когніції суб'єкта. Отже, для вирішення дилеми цього напрямку необхідне застосування так званого “голістичного” підходу: знання будь-якого типу є результатом двопланового процесу – існування об'єктивних закономірностей та їх відображення в архітектурі когніції людини.

Другим, не менш важливим аспектом досліджуваної проблеми є накопичення знань, їх ріст і рушійні сили цих процесів. У такому контексті актуальності набуває класична дискусія про вроджені та набуті механізми знань, процеси інтеріоризації й екстеріоризації, *I-мови* та *E-мови*. Дискусія про вроджені й набуті знання відображена в раціоналістських та емпіричних поглядах. *Емпірики* надають перевагу досвіду в процесі формування і накопичення знань, хоча й припускають можливість наявності вроджених механізмів та структур, що сприяють надходженню і впорядкуванню знань. *Раціоналісти* відводять вирішальну роль уродженим знанням та структурам, які забезпечують, наприклад, оволодіння дитиною рідною мовою в ранньому віці. Найзначущими роботами цього напрямку вважаються праці Н. Хомського про “універсальну граматику” і “теорію перемикачів” [98].

Універсальна граMATика, на його погляд, представлена у вигляді вродженої базової структури, яка забезпечує оволодіння будь-якою мовою. Невдачі в доведенні валідності цих ідей дали поштовх подальшим пошукам Н. Хомського та зосередженню уваги на перемикачах, які представлені у вигляді вроджених принципів, що неоднаково діють у різних мовах. Основними диференційними ознаками універсальної граматики та теорії перемикачів є ригідність і гнучкість. Ригідність характеризує універсальну граматику, яка є загальною для всіх мов, гнучкість властива перемикачам, що змінюються відповідно до актуальної мови.

Зовсім іншу концепцію висувала вітчизняна психологічна школа на чолі з Л. С. Виготським, О. М. Леонтьєвим, О. Р. Лурія [15; 55; 58]. Центральною ідеєю їхнього підходу було дослідження культурно-історичного підходу до проблеми мовних знань. У світлі цих ідей ключова роль відведена навколишньому середовищу, існуванню соціально-культурних норм й інститутів, вимоги та потреби яких

передаються дитині у процесі міжособистісної інтеракції з дорослими. Значення і смислові структури соціального контексту актуалізуються у процесі автоматизації когнітивних та соціально-когнітивних навичок. Дискусія між емпіриками й раціоналістами на сучасному етапі розглядається з таких позицій:

– *Які саме когнітивні структури є вродженими?*

– *Із допомогою яких операцій та процедур досвід трансформується у знання та активізує вроджені структури?*

Інтеріоризація й екстеріоризація знань – поняття, пов'язані з іменами Ж. Піаже та Л. С. Виготського [15; 72]. На основі цих понять Н. Хомський увів у науковий обіг дихотомічний ряд І-мова й Е-мова [98]. Інтеріоризація знань походить від культурно-історичної концепції Л. С. Виготського та ідеї про набуття й формування знань у процесі життєдіяльності, активній взаємодії з довкіллям. Екстеріоризовані соціальні знання проходять через когніцію суб'єкта, унаслідок чого стають інтеріоризованими. Опис цих процесів перегукується з концепцією О. М. Леонтьєва про єдність зовнішньої та внутрішньої діяльності [55]. Слід зауважити про відмінність структурного складу І-знань і Е-знань. Під час переходу зовнішня діяльність (Е-знання) зазнає ряд трансформацій, унаслідок чого компонентний склад І-знань оперує якісно новими характеристиками. Це засвідчується тим фактом, що суб'єкти по-різному трактують ідентичні об'єкти через їхнє різне бачення. У протиставленні І-мови та Е-мови діє аналогічний принцип. Мовна система, зовнішні форми її функціонування (Е-мова) актуалізуються через конкретного індивіда (І-мова) і виявляються в його мовній та комунікативній компетенції [34].

Наступним напрямом психолінгвістичного дослідження мовних знань особистості є аналіз опозицій різних видів знань: декларативні-процедурні; лінгвістичні-енциклопедичні; експліцитні-імпліцитні; загальні-спільні знання.

Утім диференціацію енциклопедичних та лінгвістичних знань навряд чи можна назвати дихотомічним рядом. Між ними існують, насамперед, комплементарні зв'язки. Сполучення цих видів знань породжує якісно новий вид знання – *вивідне знання*, яке забезпечує функціонування мовлення особистості.

Структурний аналіз лінгвістичних знань не становить труднощів у науковому обігу. До фонду знань належать *семантичні, граматичні, фонетичні, прагматичні*. Єдиною проблемою в дослідженні

цих знань є “боротьба” за чільне місце у вищенаведеному ряді. Після відведення Н. Хомським вирішального місця граматиці протягом останніх десятиліть фокус уваги остаточно змістився на користь семантики.

Наступна класифікація, що стосується мовних знань, ґрунтується на концепції Дж. Андерсона [3]. Центральною ідеєю цієї концепції є розмежування *знань фактів (декларативні знання)* та *знань процедур (процедурні знання)*. Такі знання зберігаються в різних блоках пам'яті, причому людина в реальності оперує лише процедурними знаннями, які утворюються внаслідок репрезентації інформації в декларативній пам'яті, когнітивної обробки інформації (інтерпретації), практичної діяльності (автоматизації навичок на основі отриманої інформації), неусвідомленого використання дій та операцій у певній проблемній ситуації.

Іншим видом знання, яке безпосередньо пов'язане із лінгвістичним й енциклопедичним знанням, є вивідне знання. При цьому вивідне знання формується за такою схемою:

ЛЗ (лінгвістичне знання) + ЕЗ (енциклопедичне знання) = вивідне знання (ВЗ).

Для прикладу розглянемо процедуру формування вивідного знання у словосполучення “червоне яблуко”. Під час сприйняття цієї мовної одиниці спочатку активізуються лінгвістичні знання (ЛЗ): індивід вичленовує об'єкт (яблуко) та його ознаку (червоне). Після цього активізуються енциклопедичні знання, що дають змогу встановити категоріальну належність цього об'єкта й ознаки: фрукт (яблуко) і колір (червоне). Як результат, формується вивідне знання: яблуко смачне, стигле тощо.

Основною тенденцією у дослідженнях вивідного знання у сучасній психолінгвістиці є зміщення акценту зі слова на вислів, із вислову на дискурс. Результати експериментальних досліджень свідчать, що індивіди не запам'ятовують поверхові форми речень та їх глибинні синтаксичні структури. Значущою в цьому контексті є гіпотеза Ф. Джонсон-Лерда: “... природно поставити питання, чи дійсно речення є найбільшою одиницею, яка бере участь у відтворенні тексту по пам'яті. Можливо, що із значень речень у зв'язному тексті слухач імпліцитно створює скорочену та необов'язково мовну модель наративу, і відтворення тексту по пам'яті є активною реконструкцією, яка ґрунтується на тому, що лишилося від тієї моделі” [131]. Вивідне

чання в його концепції ідентифікується з конструктивним процесом – побудовою ментальної моделі, структура якої відповідає дискурсивним подіям.

У процесі розуміння Ф. Джонсон-Лерд визначає дві стадії: поверхове розуміння і факультативна стадія. Ці стадії пов'язані з процесом формування вивідного знання на основі лінгвістичних та енциклопедичних знань. Результати першої стадії пов'язані з активізацією лінгвістичних знань, унаслідок чого утворюються пропозиційні репрезентації, які нагадують поверхову структуру речення. Здатність до ментальної репрезентації зумовлена лінгвістичними знаннями індивіда та їх активізацією, протягом чого триває процес ідентифікації слів і виявлення синтаксичних відношень між ними.

На другій стадії ці пропозиційні короткотривалі репрезентації активізують енциклопедичні знання індивіда. Таким чином, пропозиційні репрезентації на основі лінгвістичних знань у сукупності з енциклопедичними знаннями породжують вивідне знання, за посередництвом якого будується ментальна модель дискурсу.

Розглянемо приклад, наведений Ф. Джонсон-Лердом, який описує психологію розуміння дискурсивних подій:

Джентльмен похилого віку ходив по вулиці.

Активізація лінгвістичних знань дає нам змогу швидко збагнути значення лексичних одиниць цього речення та встановити синтаксичні відношення між ними, інакше кажучи, відтворити пропозиційні репрезентації. Проте пропозиція цього речення не видається цілком зрозумілою. Якщо це речення занурити в ситуаційний контекст, де *джентльмен* – Ейнштейн, а *місто* – Принстон, то ми наблизимося до розуміння його змісту, оскільки виявимо ту пропозицію, яку воно несе в контексті. З іншого боку, нам необхідно знати, хто ж такий Ейнштейн і що це за місто Принстон. Таким чином, для повноцінного розуміння речення необхідна активізація лінгвістичних знань, енциклопедичних знань і на їх основі – вивідного знання, унаслідок чого одержується когнітивна репрезентація тексту.

Подібні дані отримано в роботі Дж. Кесс [132]. Аналіз результатів свідчить, що реципієнт (слухач/читач) заповнює прогалини в тексті, аби одержати зв'язне ціле. Процес інтегрування вивідного знання на основі лінгвістичного й енциклопедичного знань нерідко призводить до забування вихідної синтаксичної форми тексту (пор. короткотривалі пропозиційні репрезентації Ф. Джонсон-Лерда) та збереження лише змісту.

На думку О. О. Залевської, вивідне знання можна трактувати як вивідне відношення, оскільки особистісна інтеракція вивідних фактів завжди супроводжується їх емоційно-оцінним переживанням [28].

Аналіз класифікації вивідного знання дає змогу визначити такі аспекти:

1. Вивідне знання (ВЗ) ґрунтується на диференціації лінгвістичних (ЛЗ) й енциклопедичних знань (ЕЗ) індивіда.

2. Вивідне знання необхідне для опису зв'язних подій дискурсу. Цей аспект відіграє значну роль у процесах сприйняття і розуміння дискурсу. Події, які реально існують у тексті, відбиваються у вигляді ментальних репрезентацій у когніції слухача/читача.

3. Вивідне знання щодо описаних у дискурсі ситуацій може не збігатися з вивідним знанням про інтенції автора, тобто з прагматичною інтерпретацією дискурсу.

Фундаментальним дослідженням вивідного знання є праця Г. П. Грайса "Логіка та мовленнєве спілкування" [125]. Вивідне знання в цій роботі представлене у вигляді комунікативних імплікатур. Із метою їх логічного виводу реципієнт оперує такою інформацією: конвенційне значення слів та знання всіх його референтів; принцип кооперації і постулати його функціонування; лінгвістичний та позалінгвальний контексти висловлювання; фонові знання; доступність і релевантність інформації для всіх учасників комунікації. Принцип кооперації ґрунтується на власне понятті мовлення та його функції як максимально ефективної передачі інформації, оскільки воно передбачає особливу діяльність, яка спрямована на досягнення спільної мети. Функціонування цього принципу забезпечується дією конкретних постулатів – *кількості, якості, відношення і способу*. Максима кількості регулює обсяг інформації, що передається в процесі спілкування; максима якості пов'язана зі збереженням істинності поточної інформації; максима відношення передбачає збереження важливості інформації для всіх учасників спілкування; максима способу регулює чіткість та зрозумілість передачі інформації. Таким чином, виведення комунікативних імплікатур – це своєрідне вивідне знання про ті компоненти смислу, які існують у результаті функціонування принципу кооперації.

Таким чином, до основних видів мовних знань належать екстеріоризовані й інтеріоризовані знання; процедурні та декларативні; лінгвістичні, енциклопедичні й вивідні знання. Ці види знань зумовлюють перебіг стратегій.

Т. В. Пастрик виділяє такі типи мовних стратегій: конативні, особистісні та когнітивно-лінгвістичні [69]. Конативні стратегії виражають спрямованість на адресата взаємодії з урахуванням змісту і функцій спілкування. Ці стратегії передбачають знаходження правильних способів передачі інформації залежно від комунікативної ситуації.

Особистісні стратегії є закономірними способами когнітивної обробки інформації – її сприймання, інтерпретації та породження. Вони визначаються рисами характеру особистості, її станами і властивостями. Ці стратегії безпосередньо пов'язані як із лінгвістичними, так і енциклопедичними знаннями, оскільки умови соціального світу життєдіяльності людини детермінують особливості перебігу її діяльності як поетапного розгортання мовленнєво-мисленнєвих процесів.

Когнітивно-лінгвістичні стратегії ґрунтуються переважно на лінгвістичних знаннях, передбачаючи коректне оперування мовними одиницями і структурами.

В. В. Красних визначає п'ять видів компетенцій, базовою з яких вважається комунікативна компетенція: мовна, мовленнєва, предметна, культурна, комунікативна [45]. Розмежування цих компетенцій ґрунтується на тих видах знань, які визначають її особливості (див. табл. 1.4). При цьому дослідниця, замість поняття “енциклопедичні знання” послуговується поняттям “феноменологічні когнітивні структури”, а замість поняття “лінгвістичні знання” використовує поняття “лінгвістичні когнітивні структури”. Мовна і мовленнєва компетенції, передусім, формуються на основі лінгвістичних когнітивних структур; предметна компетенція (професійна, наукова, політична тощо) – на основі феноменологічних когнітивних структур; культурна компетенція передбачає сформованість як феноменологічних, так і лінгвістичних когнітивних структур, і комунікативна компетенція – це сукупність усіх попередніх компетенцій.

Таблиця 1.4

Співвідношення видів компетенцій і типів когнітивних структур

Компетенція	Когнітивні структури
Мовна і мовленнєва компетенції	Лінгвістичні
Предметна	Феноменологічні
Культурна	Феноменологічні та лінгвістичні
Комунікативна	Мовна + мовленнєва + предметна + культурна компетенції

Важливим поняттям із категоріального поля психолінгвістики є також поняття білінгвізму. Ґрунтовний аналіз цього поняття у вітчизняній та зарубіжній літературі викладено у дисертаційному дослідженні Т. В. Пастрик [69]. Розгляньмо його докладніше.

Термін “білінгвізм” походить від латинського слова *bilingua*, що означає подвійна мова. Білінгвізм трактується як здатність до оперування кількома мовами. Білінгв – це людина, яка володіє як мінімум двома мовами [8; 20; 34; 108; 120].

Існує різноманітна класифікація білінгвізму. В. П. Белявін розмежує різні види білінгвізму відповідно до таких критеріїв, як носій білінгвістичної здатності, вікових особливостей, ступеня володіння мовами [8]. Відповідно до носія білінгвістичної здатності виділяються національний (використання кількох мов у певній соціальній спільноті) та індивідуальний (використання індивідом кількох мов, кожна з яких обирається згідно з актуальною ситуацією) види білінгвізму. Згідно з віковими періодами, білінгвізм має поділ на ранній, зумовлений перебуванням і життєдіяльністю у двомовному культурному середовищі; та пізній, при якому оволодіння другою мовою відбувається у старшому віці, після оволодіння рідною мовою.

Із погляду ступеня володіння мовами та кількості мовленнєвих дій розрізняють рецептивний, репродуктивний і продуктивний види білінгвізму. Рецептивний білінгвізм існує в ситуаціях, коли людина лише розуміє іноземну мову, проте не може породжувати самостійні повідомлення. Репродуктивний білінгвізм дає змогу не лише сприймати іноземні тексти, а й відтворювати почуте чи прочитане мовлення. Продуктивний білінгвізм дозволяє як відтворювати мовлення, так і породжувати самостійні творчі повідомлення іноземною мовою.

Як зазначається в низці психологічної літератури, продуктивний білінгвізм – це мета вивчення та викладання іноземної мови на факультетах іноземної філології, перекладознавчих спеціальностях зокрема [53; 82].

Цікаві погляди на природу білінгвізму висловлює Е. Еверт, зазначаючи, що абсолютно еквівалентне володіння двома мовами неможливе. Адже абсолютний білінгвізм передбачає ідентичне володіння мовою в усіх ситуаціях спілкування. Це пов'язано із тим, що досвід, набутий із допомогою використання однієї мови, завжди різниться від досвіду, засвоєного шляхом використання іншої мови. Тому часто дві мови по-різному використовуються залежно від ситуацій спілку-

вання. Так, у ситуаціях навчання перевага надається одній мові, тоді як в емоційних життєвих ситуаціях – іншій. Провідною ідеєю цієї теорії є думка про те, що емоції, пов'язані з однією мовою, завжди відрізняються від емоцій, виражених засобами іншої мови [120].

Думка Е. Еверта суперечить загальним уявленням про природу білінгвізму, який розглядається у контексті психологічних механізмів мовленнєво-мисленнєвої діяльності. З позиції цих механізмів можна стверджувати про різні мовні засоби вербалізації емоцій, проте про відносно загальний їх перебіг та вияв у життєдіяльності особистості як результат набутого не лише мовного, а й позамовного досвіду.

На сучасному етапі розвитку психології дослідження білінгвізму зосереджуються в основному навколо загальнотеоретичних концепцій, що розробляються в межах діяльнісного і когнітивного підходів. Із позиції діяльнісного підходу проблематика двомовності розглядається у вимірі функціонування мовленнєвої діяльності активного суб'єкта пізнання, постійно залученого до взаємодії з фізичним та соціальним світом. Із погляду когнітивного підходу двомовність вивчається у контексті репрезентації знань людини, яка відображає особливості її індивідуальної картини світу.

Як відзначає О. О. Леонт'єв, діяльнісний підхід до дослідження двомовності є провідним, оскільки він охоплює як активного суб'єкта пізнання, так і репрезентації дійсності [54]. Загалом процес оволодіння іноземною мовою – це оволодіння мовленнєвою діяльністю. Тому проблема двомовності, особливості її формування повинні відштовхуватися від загальних закономірностей мовленнєвої діяльності людини. Процес оволодіння іноземною мовою як оволодіння мовленнєвою діяльністю широко висвітлено у працях І. О. Зимньої. Процес оволодіння іноземною мовою, зазначає автор, – це оволодіння мовленнєвою діяльністю засобами іноземної мови [35; 36].

У дослідженні продуктивного білінгвізму важливою є теза про те, що в основі білінгвізму лежать ті ж самі мовленнєві механізми, з допомоги яких відбувається спілкування рідною мовою – тільки під час білінгвізму вони дають змогу індивіду використовувати дві мовні системи. Це підкреслює у своїй праці Р. Якобсон, зазначаючи, що перемикання з одного мовного коду на інший, можливо, відбувається в дійсності саме тому, що мови ізоморфні: в основі їх структури лежать однакові, спільні принципи [105].

Тому особливого значення набуває висвітлення двох аспектів. По-перше, встановлення тих мовленнєвих механізмів та процесів, які зумовлюють процес мовленнєвої діяльності людини безвідносно до тієї мови, яка використовується в певному контексті. По-друге, визначення особливостей оволодіння мовами, які є універсальними як для рідної, так і чужоземної мов.

Питання про психологічні основи мовленнєвої діяльності людини широко висвітлені у працях радянських, вітчизняних та російських психологів і психолінгвістів: Л. С. Виготського, Р. М. Гладушиної, І. М. Горелова, М. І. Жинкіна, О. О. Залевської, І. О. Зимньої, Г. С. Костюка, О. М. Леонтєва, О. О. Леонтєва, О. Р. Лурії, С. Л. Рубінштейна, Т. М. Ушакової, Л. В. Щерби [15; 17; 27; 28; 43; 59; 81; 92; 103]. У цих працях піддаються глибокому аналізу особливості процесу мовленнєвої діяльності на різних фазах – сприймання, розуміння та породження мовлення через виділення основних мовленнєвих механізмів та процесів.

У своїй праці “Про потрійний аспект мовних явищ та експеримент у мовознавстві” Л. В. Щерба окреслює три аспекти мовних явищ. До них належать процеси говоріння і розуміння, які трактуються як мовленнєва діяльність; мовні системи, що охоплюють результати говоріння та розуміння в конкретну епоху суспільного життя і які зафіксовані в мовних словниках та граматиках; мовний матеріал – сукупність усього, що говориться і розуміється суспільною групою. При цьому вчений наголошує на тому, що мовленнєва діяльність зумовлена складним мовленнєвим механізмом людини, який трактується як мовленнєва організація індивіда [103].

О. О. Залевська, продовжуючи аналіз мовленнєвої організації, визначає низку особливостей її функціонування. Передусім, мовленнєва організація не дорівнює просто сумі мовленнєвого досвіду, а є його своєрідною обробкою. По-друге, мовленнєва організація має як психофізіологічні, так і соціальні корені. По-третє, визначити особливості мовленнєвої організації індивіда можна лише через аналіз його мовленнєвої діяльності [28].

Таким чином, мовленнєва організація розглядається як провідний чинник, що детермінує мовленнєву діяльність та її прояви у мовному матеріалі й мовних системах. При цьому мовленнєва організація розглядається як важливий механізм, який дає поштовх процесуаль-

ним особливостям мовленнєвої діяльності та формує готовність індивіда до мовленнєвої діяльності.

У контексті білінгвізму мовленнєва організація може розглядатись як універсальний механізм оволодіння мовою, оскільки, на противагу мовленнєвій діяльності, мовній системі й мовному матеріалу, не залежить від фонологічних, лексичних і граматичних особливостей мови, якою оволодіває індивід. Унаслідок цього неможливим є механічне перенесення результатів аналізу мовної системи чи мовного матеріалу на опис закономірностей функціонування мовленнєвої організації індивіда. Цей опис із необхідністю повинен базуватися, на думку О. О. Леонтьєва, на виявленні закономірностей функціональних систем, що забезпечують процес мовлення та мовленнєвого сприймання [54].

Велику увагу внутрішнім планам мовленнєвої діяльності приділив у своїх працях Л. С. Виготський. Мовленнєву діяльність він трактує як складне динамічне ціле, у якому відношення між думкою і словом виявляється як рух “через цілу низку внутрішніх планів, як перехід від одного плану до іншого” [15, 339]. Перебіг мовленнєво-мисленнєвої діяльності здійснюється у такій послідовності: мотив, що породжує певну думку; внутрішнє мовлення; семантичний план – значення майбутнього висловлювання; зовнішнє мовлення.

У контексті продуктивного білінгвізму, що має спільні корені як в оволодінні рідною, так і іноземною мовами, особливої ваги набувають мотиви та внутрішнє мовлення. Вони висвітлюють особливості функціонування механізмів мовленнєвої діяльності, що є автономними від лексичної і граматичної будов мов, якими володіє суб’єкт, та визначають його готовність до здійснення мовленнєво-мисленнєвих операцій.

Із позиції вченого, думка породжується не з іншої думки, а з мотивувальної сфери свідомості людини, що охоплює потреби, бажання, інтереси, афекти й емоції. Повне розуміння іншої думки можливе лише тоді, коли відкриваються афективно-вольові основи її породження.

Внутрішнє мовлення суттєво різниться від зовнішнього, насамперед, у прояві таких особливостей. Перша з них – це високий ступінь предикативності, що надає цьому мовленню фрагментарності та стислості. Причиною цього є монологічна форма внутрішнього мовлення, що породжує повну аперцепцію поточних думок. У

внутрішньому мовленні співрозмовником суб'єкта є сам суб'єкт, тому немає необхідності у розгорнутих синтаксичних формах зовнішнього мовлення.

Друга особливість – це невербальний характер внутрішнього мовлення. Внутрішнє мовлення майже завжди без слів, воно оперує семантичним планом, значеннями, які оформлюються в цілісні нечленовані на окремі слова семантичні образи. Ця недискретність пов'язана зі смисловим боком внутрішнього мовлення, що превалює над власне значеннями. Тут розмежовуються поняття смислу та значення. Смысл – “це сукупність усіх психологічних фактів, які виникають у свідомості завдяки слову” [15, 328]. Значення – це лише одна зона того смислу, якого набуває слово в певному контексті. Тому значення слова є стійкішим, константним, тоді як смысл – це динамічне утворення, яке видозмінюється відповідно до контексту. Смысл слова ніколи не буває повним, адже він визначається “розумінням світу та внутрішньою будовою особистості загалом” [15, 329].

Внутрішнє мовлення, таким чином, – це самостійна, особлива, автономна функція мовлення, що слугує як внутрішній план мовленнєвої діяльності й визначає особливості її перебігу. Внутрішнє мовлення стимулюється актуальними мотивами особистості та включає знання людини про світ, які надають смислу мовленнєвій діяльності суб'єкта у кожній конкретній ситуації.

Подальше дослідження особливостей внутрішнього мовлення як необхідного етапу мовленнєвої діяльності проводиться у працях Б. Г. Ананьєва, П. Я. Гальперіна, О. Р. Лурії, С. Л. Рубінштейна [2; 16; 59; 80].

П. Я. Гальперін у своїх дослідженнях підкреслює, що внутрішнє мовлення – це етап, який передує будь-якому акту говоріння [16]. Відповідно, без достатньо розвинутого внутрішнього мовлення дитина не зможе розмовляти. Б. Г. Ананьєв вивчав природу та структуру внутрішнього мовлення людей, які мали певні форми сенсорних і моторних афазій [2]. Як підсумок цих досліджень, учений розмежував два поняття: внутрішнє мовлення та внутрішнє говоріння. Особливість внутрішнього мовлення полягає в тому, що воно є пусковим механізмом підготовки до зовнішнього мовлення. Це виявляється у таких етапах: установка на мовлення; внутрішнє мовлення, яке включає структури потенційного підмета і присудка; визначення простору для повного оформлення думки у судженні.

Дослідження О. Р. Лурії були присвячені вивченню мозкової регуляції внутрішнього та зовнішнього мовлення з метою виявлення їх специфіки [59]. Науковець зазначає, що мозкові механізми, які регулюють функції зовнішнього мовлення, не збігаються з тими мозковими механізмами, що забезпечують внутрішній бік мовленнєвих процесів. Аналізуючи внутрішнє мовлення, учений підкреслює його структурну відмінність від зовнішнього на основі праць Л. С. Виготського (предикативність, дифузність, злитість), а також провідну роль лобних ділянок півкуль головного мозку у формуванні “повноцінної внутрішньої динаміки планомірного, організованого довільного акту” [15, 144], що є важливою передумовою зовнішнього мовлення. За таких порушень фіксуються значні дефекти у мовленнєвій діяльності людини. Окрім цього, О. Р. Лурія наводить результати нейропсихологічних експериментів, які свідчать про виникнення електричних розрядів у мовленнєвих м’язах, що не мають прояву в зовнішньому мовленні, проте завжди передують розв’язанню будь-якого завдання. На основі нейропсихологічних досліджень учений доходить висновку про взаємозв’язок двох сторін мовлення – внутрішнього та зовнішнього, а також про різні особливості їх перебігу [61].

Відмінний погляд на природу внутрішнього мовлення висловлює Л. С. Рубінштейн [80]. Автор наголошує на вторинності внутрішнього мовлення, його походженні від зовнішнього. Як аргумент, він говорить про соціальність внутрішнього мовлення. Так, внутрішнє мовлення, містячи словесне, дискурсивне мислення, відбиває структуру мовлення, сформовану у процесі спілкування. Соціальність внутрішнього мовлення виявляється і в його змісті. Внутрішнє мовлення призначене співрозмовнику – реальному чи віртуальному. “Виражена у слові думка кожної людини має свою аудиторію, в атмосфері якої протікають її міркування” [80, 457]. С. Л. Рубінштейн наголошує на тому, що внутрішнє мовлення (хоча й досить тісно пов’язане з мисленням) має не лише інтелектуальну природу, а й емоційний характер, воно часто буває емоційно насиченим.

Відповідно, мовленнєва організація як готовність до мовленнєвої діяльності у працях О. О. Залевської, Л. В. Щерби [28; 103] зіставляється з необхідними етапами породження мовлення у теоріях Б. Г. Ананьєва, Л. С. Виготського, П. Я. Гальперіна, О. Р. Лурії [2; 15; 16; 59] – актуальним мотивом цієї діяльності й особливостями

перебігу внутрішнього мовлення. Природа мовленнєвої організації, яка є і продуктом, і процесом мовленнєвого досвіду, співзвучна тезі про соціальний характер внутрішнього мовлення, зазначеній у працях Л. С. Рубінштейна [80]. Незважаючи на розмаїття поглядів на природу внутрішнього мовлення, впливає загальний висновок, що це якісно інше явище у структурному та функціональному планах порівняно із зовнішнім мовленням, яке спрямоване на планування майбутнього висловлювання.

Мисленнєвий зміст етапів, що передують мовленнєвій діяльності, зокрема внутрішнього мовлення, підкреслюється у працях Г. С. Костюка. Учений зазначає, що внутрішня мова є “зряддям усвідомлення тих чи інших питань, їх уявного аналізу й синтезу, абстрагування, узагальнення, обдумування про себе, розмірковування і т. ін. Тому і змістом внутрішньої мови є все те, що є змістом наших мислительних дій, які при цьому відбуваються” [43, 283]. Г. С. Костюк надає великого значення внутрішньому мовленню в підготовці мовленнєвого висловлювання та його розуміння. Саме завдяки внутрішньому мовленню людина глибше розуміє різні явища природи, суспільства і саму себе.

Інший погляд на існування мовленнєвої організації та процес внутрішнього мовлення відображено у працях М. І. Жинкіна [27]. Проблема спільних механізмів у контексті оволодіння і породження мовлення втілюється в понятті універсально-предметного коду (УПК). Психолог відзначає, що мислення людини триває не в мовному коді, а в коді, що характеризується своєрідною природою. Так само, як і внутрішнє мовлення, за Л. С. Виготським, УПК містить не сукупність слів та понять, а сліди-образи зовнішньої дійсності, значущі для суб'єкта пізнання.

На першому етапі утворюються конкретні образи, що породжують базовий комплексний образ мікросередовища. На другому етапі формуються узагальнені образи різних об'єктів позалінгвальної реальності. Обидва етапи розглядаються як передпоняттєві, забезпечуючи будь-яке невербальне образне мислення та створюючи передумови для процесу мовленнєвої діяльності. Лише після утворення образного невербального коду формується поняттєве мислення на базі встановлення родових і причинно-наслідкових відношень між різними явищами дійсності. М. І. Жинкін іменує цей код на вищому рівні “універсальним предметно-схемним кодом” (УПСК). Будь-яка

нова мовна одиниця може бути засвоєна лише через семантичне віднесення її до УПК – образного сліду навколишньої дійсності. Отож, в апараті мозку людини утворюється дві системи мислення УПК з УПСК та комунікація на основі будь-якої національної мови. Перша система є глибинною, автономною й незалежною від специфіки мови, якою володіє суб'єкт, друга – власне мовна, оскільки зумовлена своєрідністю конкретної мови.

Впливає висновок, що спільним універсальним механізмом для оволодіння будь-якою мовою, властивим продуктивному білінгвізму, є універсально-предметний код, який охоплює образні й передп'яттеві структури відображення реальності. Засвоєння будь-якої мови неодмінно передбачає зіставлення мовних одиниць зі структурами УПК та УПСК.

І. Н. Горелов висунув дві гіпотези у дослідженні природи білінгвізму: гіпотезу роздільності та гіпотезу сумісності [20]. Гіпотеза роздільності передбачає, що у білінгва існують дві окремі системи асоціацій, які утворюють дві автономні сфери мислення, сформовані у білінгва. Гіпотеза сумісності натомість передбачає існування єдиної концептуальної бази як для рідної, так і іноземної мов, що включає спільні механізми мовленнєвої діяльності у контексті будь-якої мови. Дослідник доводить правомірність другої гіпотези, пропонуючи такі узагальнення.

По-перше, концептуальна база мислення утворюється внаслідок активної практичної діяльності суб'єкта. Ця база охоплює суб'єктивні враження про світ, особистісний досвід, а також соціальний досвід, набутий протягом суспільно-історичного розвитку людства. Національна мова вписується у психіку індивіда з метою організації комунікативних можливостей та мислення людини. Але ця мова може розглядатись як важливий додаток до універсальних і незалежних від мовної специфіки картини світу компонентів, підпорядкованих досвіду та об'єктивним законам фізичного світу. Лише через цю концептуальну базу виникає, розвивається та осмислюється система будь-якої мови.

По-друге, при продуктивному білінгвізмі на ґрунті концептуальної бази формуються дві рівноправні мовні системи. У разі, коли рідна мова є провідною (що притаманно для штучного білінгвізму), мовна система іноземної мови певною мірою гальмується,

унаслідок чого її використання зіставляється з одиницями рідної мови.

Окрім внутрішнього мовлення, яке передує породженню зовнішнього мовлення, мотивований характер мовленнєвої діяльності глибоко аналізується у працях О. М. Леонтьєва, О. Р. Лурії, С. Л. Рубінштейна [55; 59; 81]. Дослідники, розвиваючи ідеї Л. С. Виготського, підкреслюють мотивований характер мовлення, що визначає готовність до мовленнєвої діяльності. Водночас мотив – це лише точка відліку, рушійна сила усього процесу. При цьому С. Л. Рубінштейн великого значення надає механізмам контролю, що здійснюють перехід від внутрішнього програмування до зовнішньої мовленнєвої діяльності. Таким чином, спільні для володіння різними мовами корені продуктивного білінгвізму приховуються в мовленнєвих підготовчих етапах породження мовлення.

В. П. Белянін проводить ґрунтовний аналіз мотиваційної сфери свідомості, що передує породженню мовлення, розмежовуючи поняття мотиву, установки та інтенції мовленнєвих актів [8]. Так, мотив мовленнєвої діяльності може виходити за межі актуальної ситуації і відбивати будь-які уявлення, неусвідомлені прагнення до створення нових теорій, інформування, емоційно-психологічного впливу, виховання тощо. Установка є ніби метою мовленнєвої діяльності, яка спрямовує мотиви в конкретну дискурсивну ситуацію. Іntenція слугує безпосередньо усвідомленою мовленнєво-мисленнєвою метою, програмуючи задум майбутнього висловлювання та створюючи передумови для формування стратегічної програми його породження.

Отже, результати теоретичного аналізу різних етапів мовленнєвої діяльності уможливають визначення коренів продуктивного білінгвізму, спільних для процесу оволодіння будь-якої мови. Як слушно зауважує О. О. Леонтьєв, вивчення природи білінгвізму і зіставлення процесів оволодіння рідною та іноземною мовами має проводитися згідно з операціями, що здійснюються на різних етапах породження мовлення, аналізу психофізіологічної природи цих операцій [54]. Відтак, питання продуктивного білінгвізму й особливості його формування мають розглядатись у контексті мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Аналіз психічних особливостей породження мовленнєвої діяльності у контексті продуктивного білінгвізму дає змогу зробити такі теоретичні узагальнення:

1. Будь-яке мовлення та мовленнєві акти як його складові частини стимулюються мотивами діяльності суб'єкта, формуючи готовність до породження мовлення у конкретній ситуації. При цьому ці мотиви визначаються не лише межами ситуаційного контексту, а й цілісною предметно-практичною діяльністю у фізичному і соціальному світі людини як активного суб'єкта життєздійснення.

2. Основою, концептуальною базою оволодіння мовою та породженням мовлення є уявлення і знання людини про навколишню дійсність, які зумовлюють особливості розуміння світу та визначаються внутрішньою будовою особистості.

3. Важливим складником концептуальної бази є наочно-образне мислення суб'єкта, яке дає змогу створювати ментальні репрезентації навколишньої дійсності на основі її зовнішніх та внутрішніх ознак і властивостей.

4. Наочно-образні особливості мисленнєвих процесів, що передують породженню мовлення, визначають злитий, дифузний, образний, стислий характер концептуальної бази суб'єкта як основи для вербального мислення та мисленнєвої діяльності загалом.

5. Особливості породження мовлення, визначення етапів мовленнєвої діяльності у вигляді мотиву – внутрішнього мовлення – семантичного задуму – породження мовлення дають підстави розглядати їх як спільні, універсальні підстави оволодіння будь-якою мовою, а відтак, психологічні основи продуктивного білінгвізму.

Наступне питання, пов'язане з природою продуктивного білінгвізму та психологічними умовами його існування, стосується відмінностей в оволодінні рідною та іноземною мовами. Проблеми навчання іноземної мови широко висвітлені у психолого-педагогічній літературі [34; 35; 36; 82; 115; 119]. Однак акцент у цих дослідженнях здебільшого ставиться власне на процесі навчання, а не на процесі оволодіння. Процес навчання мови передбачає вироблення концептуальних основ, психологічної структури цієї діяльності, відповідних психотехнологій для вдосконалення іншомовних комунікативних умінь та автоматизації навичок суб'єктів навчання. Процес оволодіння мовою передбачає віднаходження психологічних передумов для підвищення активності суб'єкта навчальної діяльності, активізації вроджених психічних механізмів і структур для формування готовності до мовленнєвої діяльності.

Зсув акцентів від процесу навчання до процесу оволодіння іноземною мовою простежується у зміні підходів до порівняльного аналізу та визначення особливостей функціонування рідної й іноземної мов. Результати аналізу літератури з цієї проблеми дали змогу визначити три головні підходи до процесу оволодіння мовами, а саме: контрастивний, аналіз помилок та інтроспективний [44]. Оскільки ці підходи виявляють психологічні особливості продуктивного білінгвізму, розгляньмо їх докладніше.

Контрастивний аналіз походить від психології біхевіоризму, відповідно до якої оволодіння як рідною, так і іноземною мовою відбувається внаслідок формування навичок через практику та їх підкріплення. При цьому навички розглядалися як механічно утворений зв'язок між певним стимулом і відповідною до нього реакцією.

Оскільки спершу людина оволодіває навичками рідної мови, вони створюють підґрунтя та потужний вплив на іншомовні вміння і навички. Цей вплив може бути як позитивним (у разі подібності мовних явищ), так і негативним (у разі їх відмінності), який трактується інтерференцією. Основні ідеї контрастивного аналізу полягають у такому. По-перше, наявність відмінностей у лексичній та граматичній системах мов зумовлює значні розходження у процесах оволодіння цими мовами. По-друге, перед процесом оволодіння іноземною мовою необхідним є зіставний аналіз систем рідної й іноземної мов для встановлення критичних моментів та запобігання явищам інтерференції. Основними напрямками критики контрастивного аналізу в сучасній психолінгвістичній літературі є біхевіористський напрям у тлумаченні мовленнєво-мисленнєвих механізмів людини; реактивність поглядів цього підходу, які визначають пасивність суб'єкта діяльності під час оволодіння мовою.

Як зазначає Д. Слобін, психологічні теорії наочіння виходять із того, що в основі наочіння є зв'язки між стимулом і реакцією [87]. Проте процес оволодіння мовою та мовленнєвого розвитку дитини не зводиться до набору зв'язків між стимулами й реакціями, а репрезентує оволодіння складною системою внутрішніх правил мови. При цьому дитина ніколи не зустрічається із системою правил, а має справу лише з низкою конкретних життєвих ситуацій. Під час експериментальних досліджень мовленнєвого розвитку дітей учений дійшов висновку, що батьки рідко пропонують певні заохочення,

якщо дитина висловилася правильно, і, навпаки, рідко виправляють дитину, якщо вона неправильно з лексичної чи граматичної позиції побудувала висловлювання. Для батьків основним залишається зміст дитячого повідомлення, а не форма його вираження. Результати цих досліджень, уважає Д. Слобін, свідчать про те, що поняття підкріплення та заохочення не можуть установити істинної природи процесу оволодіння мовою. Тому “виникає складніша картина психологічної природи людини, яка містить складні вроджені розумові структури, частково генетично детерміновані, частково зумовлені тонкою своєрідністю та багатством навколишнього середовища, яку створює людська культура, і, можливо, лише мінімальним ступенем зумовлені підкріпленнями зв’язками між стимулом та реакцією” [87, 115].

Критика пасивної ролі суб’єкта, виражена у контрастивному аналізі, висловлюється у працях О. О. Леонтєва [54]. Автор зазначає, що необхідно ставити питання про функціональну значущість будь-якого мовного явища. Структурна відстань між фактами двох мов повинна визначатися з урахуванням того, чи ця відстань сприймається носіями однієї мови стосовно іншої. Оскільки зіставний аналіз мовних систем у контрастивному аналізі не здатен виявити особливості сприймання носіїв мов, він не дає вичерпних відповідей стосовно психологічних механізмів продуктивного білінгвізму.

Таким чином, у низці досліджень підкреслюється помилковість постановки основної мети контрастивного аналізу винятково через опис мовних систем. Натомість альтернативою пропонується розглядати особливості процесів оволодіння мовами через закономірності взаємодії різних мов, що становлять індивідуальне знання суб’єкта діяльності.

Інший підхід, аналіз помилок, розроблявся значною кількістю психологів та педагогів [28; 34; 92]. Основною ідеєю цього підходу є класифікація помилок відповідно до тих причин, які їх зумовлюють. О. О. Залевська наводить таку класифікацію помилок: міжмовні, які виникають унаслідок інтерференції мовних явищ; внутрішньомовні, що відображають специфіку процесу оволодіння мовою [28]. Внутрішньомовні помилки дослідниця розглядає як генетичні помилки, оскільки вони відображають генези становлення білінгвізму. При цьому О. О. Залевська наголошує, що пояснення природи помилок має ґрунтуватися на психолінгвістичних основах мовленнєвої діяльності людини, специфіці мовленнєвої організації та особливостей

різних етапів породження мовлення. О. О. Леонтьєв зазначає, що помилки і їхню природу необхідно аналізувати згідно з тими етапами мовленнєвої діяльності, на яких вони породжуються [54]. Цей підхід дасть змогу виявити спільні стратегії оволодіння мовою, що лежать в основі продуктивної двомовності.

В. П. Беянін виділяє такі типові помилки у процесі оволодіння іноземною мовою: фонетичні (викривлення фонетичного рисунка, інтонаційної конструкції); графічні й орфографічні (виникають як наслідок слабкої сформованості графічних навичок, навичок перекодування звуків у відповідні букви, навичок використання письмових знаків); морфологічні (порушення відповідності різних граматичних форм мови); лексичні помилки (неправильне використання слів); синтаксичні (відхилення у використанні форми слова у словосполученнях та порушення конструкції речення); комунікативні (порушення розуміння смислу мовлення) [8].

Перевагою аналізу помилок, порівняно з контрастивним підходом, є те, що вони отримуються безпосередньо від активного суб'єкта діяльності. Разом із тим у літературі неодноразово підкреслюється, що, зосередивши увагу на помилках, представники цього підходу втратили цілісну психологічну картину процесу оволодіння мовою [28]. Тому провідної значущості набуває аналіз помилок не лише в контексті мовних явищ, а й усієї сукупності всього того, чим володіє суб'єкт в актуальний момент. Л. Селінкер відзначає про представленість у проміжній мові цієї сукупності. У цій мові психічні процеси забезпечують оволодіння іноземною мовою. Проміжна мова – це окрема мовна система, продукт спроби людини цілісно уявити іноземну мову. Процес оволодіння іноземною мовою розглядається як пізнавальний, а проміжна мова – послідовність систем, які є динамічними та дедалі більше наближаються до системи, властивій природним носіям іноземної мови [147].

Таким чином, особливості підходу аналізу помилок виявляються в їхньому наближенні до психологічної моделі мовленнєвої діяльності. Це пов'язує проблему помилок із виявом механізмів мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини і вивченням процесу оволодіння іноземною мовою крізь призму взаємодії мов при продуктивному білінгвізмі.

Інтроспективний підхід з'явився як результат необхідності переходу від аналізу продуктів діяльності суб'єкта, що широко

аналізуються в помилках, до процесуальних особливостей оволодіння мовою [28; 30; 34]. Провідною ідеєю інтроспективного підходу є самоспостереження суб'єкта за внутрішнім планом власного психічного життя, яке дає змогу фіксувати його прояви у вигляді переживань, думок, почуттів тощо. Представники цього підходу визначають основні умови, за яких можна вивчати особливості оволодіння іноземною мовою шляхом інтроспекції. До них належать випадки, коли суб'єкт стикається зі складними, специфічними завданнями, що унеможливають виконання автоматизованої дії, вимагають усвідомленого використання мовленнєвих стратегій і припускають можливість інтроспекції.

К. Хааструп у дослідженні процесу оволодіння іноземною мовою пропонує застосовувати методи розмірковування вголос та ретроспекцію [126]. Розмірковування вголос автор розглядає як ідеальний засіб установлення того, як досліджувані формують своє знання про мовні явища. Водночас під час використання цього методу часто трапляється неповнота відповідей, труднощі їх інтерпретації. Тому розмірковування необхідно доповнювати ретроспективним інтерв'ю для глибшого розуміння отриманих даних. Найефективнішою формою розмірковування вголос К. Хааструп вважає розмірковування в парах, оскільки це стимулює вербалізацію мисленнєвих процесів.

Основним недоліком інтроспективного підходу вважається висока ймовірність суб'єктивності відповідей, що гальмує встановлення об'єктивного бачення реального процесу оволодіння іноземною мовою. Крім того, як зазначають О. О. Леонтьєв, Л. В. Сахарний, постановка експерименту як об'єктивного методу дослідження у межах дослідження мовленнєвої діяльності є проблематичною [54; 83]. Адже штучна ситуація лабораторних експериментів змушує ігнорувати природні умови оволодіння мовою, які істотною мірою керують поведінкою суб'єкта в комунікативній діяльності. Тому одним із найоптимальніших підходів дослідження особливостей оволодіння іноземною мовою ці вчені вважають комплексний підхід до вивчення продуктивного білінгвізму, що враховує позитивні досягнення всіх проаналізованих вище підходів і зіставляється з усіма мовленнєво-мисленнєвими механізмами й етапами породження мовленнєвої діяльності людини.

Ця думка перегукується з основоположними ідеями про сутність мовленнєво-мисленнєвої діяльності, викладеними в працях Л. С. Виготського [15]. Окреслюючи зовнішні відмінності у процесах оволодіння рідною та іноземною мовами, автор наголошує на їх внутрішній спільній природі. Так, оволодіння нерідною мовою відбувається в протилежному напрямі до того, як засвоюється рідна мова. Наприклад, іноземна мова починається із засвоєння азбуки, свідомого та довільного формулювання висловлювання, вивчення граматики. Рідна мова засвоюється неусвідомлено та мимовільно. Тому можна стверджувати, що оволодіння іноземною мовою відбувається у напрямі згори–вниз, тоді як рідної – знизу–вгору.

Разом із тим протилежно спрямовані процеси оволодіння рідною та іноземною мовами виявляють великий взаємозв'язок, адже свідоме і довільне засвоєння останньої ґрунтується на рівні розвитку рідної мови. Людина оволодіває іноземною мовою шляхом зіставлення іншомовних значень з існуючими в рідній мові. І навпаки, оволодіння іноземною мовою вдосконалює володіння вищими формами рідної мови. Чужа мова дає змогу зрозуміти рідну як частковий випадок мовної системи, а отже – узагальнити явища рідної мови й усвідомити мовленнєві операції. “Так само як алгебра – це узагальнення і, відповідно, усвідомлення арифметичних операцій та оволодіння ними, розвиток іноземної мови на тлі рідної означає узагальнення мовних явищ та усвідомлення мовленнєвих операцій, тобто переведення їх до вищого плану усвідомленого та довільного мовлення” [29, 251].

Отже, Л. С. Виготський пов'язує процеси оволодіння рідною й іноземною мовами з усвідомленням мовленнєвих операцій людини, інакше кажучи, словами, із функціонуванням мовленнєвих механізмів і процесів, що є необхідною передумовою двомовності.

На спільні психолінгвістичні моменти в оволодінні рідною та іноземною мовами вказує О. О. Леонт'єв [52; 53]. Він зазначає, що будь-яке мовлення, незалежно від мови, за своєю природою – однакове. Разом із цим іншомовне мовлення має низку специфічних особливостей. До них належить, передусім, орієнтувальний напрям мовлення: аби побудувати повідомлення, носії різних мов повинні здійснити різнобічний аналіз ситуації, цілей, умов мовленнєвого спілкування. Як приклад, О. О. Леонт'єв наводить японське мовлення: японець повинен урахувувати більше інформації про вік, соціаль-

ний статус й інші характеристики співрозмовника. По-друге, мовлення іноземною мовою різниться операційним складом висловлювання. тими операціями, які повинен здійснити мовець задля побудови висловлювання з однаковим змістом. Водночас усі ці операції та орієнтувальні напрями іншомовного мовлення базуються на загальних механізмах мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини.

Результати аналізу психолінгвістичних основ продуктивного білінгвізму з позиції виділення спільних моментів у процесах оволодіння будь-якою мовою і визначення специфічних особливостей оволодіння іноземною мовою засвідчили, що сучасні напрями дослідження двомовності обов'язково передбачають вивчення поетапної мовленнєвої діяльності суб'єкта, концентруючи увагу при цьому на універсальних мовленнєво-мисленнєвих механізмах та процесах, що забезпечують двомовну компетентність. Із вивчення різних підходів до оволодіння рідною й іноземною мовами, маючи специфічні особливості у фонологічних, лексичних, граматичних явищах, впливають такі основні теоретичні узагальнення:

1. Процеси оволодіння мовами необхідно розглядати не з виділення відмінностей у мовних системах, а особливостей усвідомлення цих особливостей суб'єктами діяльності. Тут слід ураховувати активний характер суб'єкта навчання, який обирає відповідні стратегії мовленнєвої діяльності з метою оволодіння мовами.

2. Універсальні особливості оволодіння як рідною, так і іноземною мовами полягають у психофізіологічних та соціально-психологічних характеристиках мовленнєвої діяльності, її поетапній будові. До таких особливостей належать актуальний мотив, який формує готовність до мовлення, і комунікативний намір мовця; внутрішнє мовлення та побудову семантичної схеми майбутнього висловлювання, що характеризується образною, зливою, недиференційованою природою, яке лише на стадії зовнішнього мовлення набуває дискретного характеру. Внутрішнє мовлення ґрунтується на сукупності всіх знань і досвіду суб'єкта діяльності, які не завжди мають вербалізований характер, слугуючи, однак, важливою передумовою для породження зовнішнього мовлення.

3. Вивчення продуктивного білінгвізму повинно виходити з дослідження всіх етапів мовленнєвої діяльності людини, спільних для оволодіння будь-якою мовною системою та мовним матеріалом.

1.4. Методологічні особливості дискурсивно-психологічного та психолінгвістичного аналізу

На сучасному етапі розвитку психологічної думки дедалі помітнішою стає тенденція зміщення акцентів із когнітивного підходу до дослідження особистості, свідомості, психіки як центральних категорій психології до дискурсивного підходу, основоположною ідеєю якого є взаємозумовленість елементів діади “соціум–особистість”. У цьому контексті будь-які прояви особистісного життя розглядаються крізь призму соціальної взаємодії. На противагу когнітивному, дискурсивний підхід тлумачить суть ментальних операцій не через універсальні дії, що ґрунтуються на стійких категоріальних утвореннях (фреймах, схемах, схематах, скриптах, сценаріях), а як соціальну інтеракцію, що визначається конкретним національно-культурним простором і відповідним контекстом.

Ідеї дискурсивної психології, що, як і когнітивна психологія, в науці іменується як революція та парадигма, є не лише результатом плідної праці сучасних філософів, психологів, соціологів, а й сягають класики вітчизняної психології, представлені у працях Л. С. Виготського [15]. Учений чи не вперше наголосив на соціальній природі психіки людини, яка опосередковується мовою, і запропонував шляхи наукового аналізу вищих психічних функцій. Відтак, психіка, з одного боку, є результатом еволюції її субстрату – вищої нервової системи, а з іншого, – визначається оволодінням знаками протягом культурно-історичного розвитку людства. У свою чергу, значення цих знаків завжди супроводжуються відповідними психічними новоутвореннями особистості.

Активізація інтересу до поглядів Л. С. Виготського підкріплюється популярністю відносно молодого філософської течії – соціального конструкціонізму. У межах цього напрямку особистість та соціум – не апріорні категорії, а інтерактивні конструкти, що утворюються дискурсивно завдяки наявності актуальних соціальних дискурсивних практик у суспільстві. Основоположним поняттям є порядок дискурсів, який устанавлюється внаслідок їх боротьби. Ґрунтовний аналіз змісту цих дискурсів дає змогу встановити межі кожного з них, а також виявити панівний дискурс, який, за умови підкріплення ЗМІ, виражає домінуючу суспільну практику.

Соціальний конструкціонізм як яскраве вираження дискурсивної парадигми чільним принципом вважає конструювання, тоді як

конструктивізм як вираження когнітивної парадигми послуговується принципом відображення. До ключових понять категоріального поля когнітивного конструктивізму належать *сприймання, перцептивність, категоріальні схеми*, тоді як конструкціонізм охоплює такі поняття, як *дія, акціональність, дискурс*.

Серед основних принципів, що вирізняють соціальний конструкціонізм серед інших філософських напрямів, Р. Харре виділяє такі, як: опозиція позитивізму і сцієнтизму; розгляд дискурсу як первинного соціального процесу; дотримання позицій реалізму, а не об'єктивізму; одиницею аналізу є "люди в діалозі", основні теми якого зіставляються зі змістом соціальних практик суспільства, що переважно відображено у ЗМІ [96].

Ідеї соціального конструкціонізму зумовили виникнення та розвиток різних галузей психології: дискурсивної психології, психологічної герменевтики, розширення дослідницького поля психолінгвістики.

Грунтовний опис основних тенденцій дискурсивної психології викладено у низці праць як зарубіжних, так і вітчизняних учених [31; 32; 93; 143]. До основних лейтмотивів дискурсивної психології належать такі тези. По-перше, дискурс – це динамічна форма соціальної практики, яка конструє соціальний світ, особистість та ідентичність. Відтак, особистість формується у межах соціальних діалогів. По-друге, дискурс зумовлений конкретним контекстом, тому психологічні стани особистості розглядаються крізь призму актуальних соціальних дискурсивних дій, а не як вираження глибинних сутностей людини. У моделі Дж. Потера дискурси тлумачаться як гнучкі репертуари інтерпретації [143]. Автор пропонує досліджувати ці репертуари у такій послідовності: вивчення особливостей розуміння світу людиною у процесі соціальної взаємодії та конкретного національно-культурного простору; зіставлення особливостей цього розуміння із загальною тенденцією у суспільстві, що може бути простежена через ЗМІ, панування певної ідеології, розподілення влади.

Метод дискурсивного аналізу, за Дж. Потером, містить такі послідовні етапи: вибір проблеми дослідження, визначення вибірки фактичного матеріалу – текстів для дискурсивного аналізу; створення матеріалу для проведення інтерв'ю; використання результатів дослідження. Проблема дослідження у дискурсивній психології пов'язана із вибором дискурсів (репертуарів), які особистість використовує для

конструювання психологічної реальності. Особливий акцент ставиться на вивченні значень, що виражають особливості розуміння людиною себе, фізичного і соціального світу. Розмір фактичного матеріалу встановлюється відповідно до завдань дослідження, проте вчений підкреслює, що збільшення розміру матеріалу може не збагатити сам аналіз. Існують дослідження, у межах яких досліджується один текст і його значення для різних соціальних галузей через використання різних дослідницьких прийомів: кодування, транскрипцію тощо.

Метод інтерв'ю використовується як у неструктурованій, так і частково структурованій формі. У першому випадку самі респонденти контролюють перебіг інтерв'ю, тоді як у другому дослідник спрямований на охоплення всіх підготовлених питань. Важливим є те, що протиріччя, які можуть виникати у відповідях респондентів, у дискурсивній психології розглядаються як ознаки використання різних дискурсів, види яких і повинен з'ясувати дослідник.

Психолінгвістика ґрунтується на ідеях когнітивного конструктивізму, в межах якого психологічні стани людини розглядаються крізь призму універсальних ментальних конструктів, що є доволі стійкими, і можуть бути вивчені через мову. Ці ментальні конструкти описуються через гіпотезу лінгвістичної відносності чи гіпотезу сумісності [20]. Відповідно до гіпотези лінгвістичної відносності, відмінності у граматичній, лексичній будовах мов свідчать про особливості когнітивної архітектури їх носіїв. Гіпотеза сумісності, на противагу, постулює тезу про спільні універсальні ментальні механізми, які не залежать від мовної специфіки.

Методичний інструментарій психолінгвістики містить значну кількість методик, які дають змогу на основі мовного матеріалу встановити важливі особистісні стани і властивості, особливості пізнавальної, мотиваційної та емоційної сфер людини. Водночас методологічне поле сучасної психолінгвістики значно розширюється через поглиблення її інтересів до сфери масової свідомості, особливостей функціонування ЗМІ тощо. Тому дедалі більше застосовуються методи контент- та інтент-аналізу, фреймового аналізу тощо. Усі методи психолінгвістики, відмінні від дискурсивно-психологічних способів дослідження, супроводжуються чітким кількісним аналізом результатів, які підвищують ступінь їх вірогідності й об'єктивності.

Розділ I. Методологія психолінгвістики

Результати проведеного методологічного аналізу дають змогу дійти висновку про доцільність використання комплексного дискурсивно-психологічного і психолінгвістичного дослідження у наукових проектах.

Методологічний опис дискурсивної психології та психолінгвістики зосереджується на таких основних рівнях (див. табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Методологічний аналіз дискурсивної психології і психолінгвістики

Рівні методології	Дискурсивна психологія	Психолінгвістика
1. Вищий рівень філософської методології	Соціальний конструкціонізм	Когнітивний конструктивізм
2. Рівень методологічних загальнонаукових принципів	Принцип конструювання	Принцип відображення
3. Рівень конкретнонаукової методології	Інтерпретативний підхід	Синтез когнітивного і діяльнісного підходів
4. Рівень методики і техніки дослідження	Метод дискурсивного аналізу: частково структуровані й неструктуровані інтерв'ю	Психолінгвістичні методи (асоціативний експеримент, семантичний диференціал, психографологічний метод, методи контент- та інтент-аналізу тощо)

Важливого значення у дискурсивно-психологічних і психолінгвістичних дослідженнях набуває феномен культури. Як зазначає один із яскравих представників соціального конструкціонізму Дж. Делія, об'єктивна реальність є завжди реальністю спостерігача, що нерозривно пов'язана з його особистістю [118]. Окрім цього, передумови цієї об'єктивності завжди задаються історично визначеними спільнотами людей, саме історичний розвиток визначає спосіб їх мислення і світосприймання.

В аналітичному огляді сучасної дискурсивної психології Л. Філліпс і М. Йоргенсен зазначають, що дослідження культурного

простору особистості чи відмінності різних культурних просторів неодмінно повинні супроводжуватися встановленням значень і соціальних наслідків існуючих репертуарів інтерпретації [93]. Більше того, важливим є встановлення порядку різних дискурсів, розміщення яких визначається конкретною культурою.

Феномен культури у психолінгвістиці розглядається через поняття культурної моделі світу, що визначається мовою цієї культури. О. О. Леонтьєв підкреслював брак психолінгвістичних досліджень у вивченні національно-культурного простору [54]. Найрозвиненішою сферою крос-культурних досліджень у психолінгвістиці була і досі залишається психолінгвістика розвитку дитячого мовлення. На сучасному етапі також активізуються дослідження національно-культурних особливостей міжособистісної і масової комунікації.

1.5. Методи психолінгвістичного аналізу

Кожен метод у психолінгвістиці має свої особливості та сферу застосування. Серед проєктивних методів виділяють семантичний диференціал, асоціативний експеримент. Їхня прикладна значущість полягає у виявленні переважно несвідомих компонентів психіки людини, що активізуються під час сприйняття вербальної інформації, побудови семантичних просторів реципієнтів. Саме тому ці інструменти застосовуються здебільшого у психосемантичних дослідженнях [70; 85; 123].

До психолінгвістичних методів установлення кількісних та якісних характеристик тексту – змісту й форми – належать контент- та інтент-аналіз, а також психографологічний аналіз. Розгляньмо окреслені вище методи докладніше.

1.5.1. Семантичний диференціал

Семантичний диференціал (СД), як зазначалося, належить до проєктивних методів у психолінгвістиці. Це спосіб вимірювання афективного або конотативного значення слів (текстів), застосовується також для вимірювання ставлення відносно інших понять та об'єктів.

Метод СД уперше запропонував Чарльз Осгуд у 1952 р. для вимірювання конотативного (асоціативного) значення стимулу. Як уважає Ч. Осгуд, конотативні значення – ті стани, які мають місце під час сприйняття символу-подразника й обов'язково передують осмис-

леним операціям із символами. Ці значення виявляються у формі “афективно-чуттєвих тонів” [70]. Основою психологічного механізму, що дає змогу оцінювати за допомогою шкал СД різні стимули, є явище синестезії. *Синестезія – це психологічний феномен, що полягає у виникненні відчуття однієї модальності під впливом подразника іншої модальності.* Наприклад, це може бути переживання кольорного образу у відповідь на музичну фразу. Синестезія визнається основою метафоричних переносів у висловлюваннях [9, 138].

Інваріантною (універсальною) одиницею всієї сукупності шкал, що входять до фактора СД, є емоційний тон або образне переживання, які лежать в основі конотативного значення. Останнє є генетично ранньою формою значення, у якій відбиття й емоційне ставлення, особистісний смисл і чуттєва тканина слабодиференційовані. Отже, конотативне значення пов’язане з емоційно насиченими, мало-структурованими та *малоусвідомлюваними* формами узагальнення [85].

Інтегровані фактори СД є універсальними стосовно мови досліджуваних і відповідають виділеній В. Вундтом трикомпонентній моделі опису емоцій (задоволення – напруга – збудження). Ч. Осгуд виділив три базових фактори: “оцінка”, “сила”, “активність”. Кожен із цих факторів представляє малоусвідомлювані компоненти перцептивної системи індивіда: люди, як правило, універсально оцінюють сприйманий об’єкт світу як добрий або поганий, сильний або слабкий, динамічний або пасивний.

Фактор оцінки								
поганий	-3	-2	-1	0	1	2	3	хороший
огидний	-3	-2	-1	0	1	2	3	гарний
неприємний	-3	-2	-1	0	1	2	3	приємний
Фактор сили								
слабкий	-3	-2	-1	0	1	2	3	сильний
маленький	-3	-2	-1	0	1	2	3	великий
легкий	-3	-2	-1	0	1	2	3	важкий
Фактор активності								
повільний	-3	-2	-1	0	1	2	3	швидкий
пасивний	-3	-2	-1	0	1	2	3	активний
статичний	-3	-2	-1	0	1	2	3	динамічний

Рис. 1.1. Приклад шкал семантичного диференціалу

СД є комбінацією методу контрольованих асоціацій і процедур шкалювання. Вимірювані об'єкти оцінюються за низкою біполярних шкал, полюси яких задані вербальними антонімами (див. рис. 1.1). Оцінки понять за окремими шкалами корелюють одне з одним, і за допомогою факторного аналізу можна виділити пучки таких висококорелюючих шкал, згрупувавши їх у фактори. Фактор розглядається як смисловий інваріант змісту шкал, що належать до фактора. Тому фактори є формою узагальнення прикметників-антонімів, на базі яких будується СД.

Методика СД, що передбачає оцінку стимулу в певних ознаках на основі заданих експериментатором шкал, знаходить застосування не лише в дослідженні окремих слів та звуків однієї мови, а й також текстів, концептів (життя, смерть, свобода, влада і т. ін.).

Використовуючи психосемантичне моделювання систем значень як структур репрезентації досвіду у свідомості, дослідник має змогу заглибитись у реконструкцію індивідуальної системи значень, крізь призму якої має місце сприйняття суб'єктом тексту, світу, інших, самого себе.

1.5.2. Вільний асоціативний експеримент

Застосування вільного (прямого) асоціативного експерименту (ВАЕ) є продуктивним під час виявлення образів свідомості носіїв мови. *Асоціація* (від лат. *associatio* – з'єднання) – це такий зв'язок між психічними явищами, при якому актуалізація одного з них викликає актуалізацію іншого. Ще Арістотель (384–322 до н. е.) уважав асоціації внутрішньою причиною виникнення психічних феноменів. І. Гербарт (1776–1841) уперше запропонував гіпотезу про зв'язок асоціації зі змістом несвідомого. Асоціативні зв'язки встановлюються у процесі набуття суб'єктивного досвіду, досвіду історії діяльностей, до якого людина була долучена чи суб'єктом яких вона опинилась [85]. Асоціативні зв'язки зумовлені також контекстом культури, у якій людина набуває досвіду, й індивідуальним досвідом.

АЕ – один із перших проєктивних методів. З. Фройд і його послідовники вважали, що неконтрольовані асоціації – це символічна або іноді навіть пряма проєкція внутрішнього, часто неусвідомлюваного змісту свідомості [85]. Нині цей метод успішно застосовується у психодіагностиці, психоаналізі, культурології і навіть в імміграційних службах.

BAE та СД є інструментами вимірювання несвідомих компонентів семантичного простору реципієнтів-носіїв різних культур, соціокультурного значення слова-стимулу. Соціокультурне значення входить до семантичної структури слів, які позначають соціально-політичні поняття. Наприклад зміст таких концептів, як *свобода (freedom)*, *демократія (democracy)*, *влада (power)*, *життя (life)*, *смерть (death)* та ін., суттєво різняться у країнах з різним соціально-політичним устроєм.

Асоціативний компонент значення концептів устанавлюється за такою схемою. Учасникам експерименту пропонується перелік слів-стимулів, на які вони дають асоціації. Інструкція, як правило, звучить так: “На кожне почуте (написане) слово дайте слово-асоціацію, що першою спадає Вам на думку”.

BAE доводить свою результативність у крос-культурних дослідженнях. У таких психолінгвістичних дослідженнях метод дає змогу встановити релевантні координати соціально-політичних, культурно-історичних та ін. концептів у семантичному просторі представників різномовних етнічних спільнот.

Для реалізації крос-культурних досліджень шляхом BAE необхідно обрати дві (чи більше) групи різномовних респондентів. Для валідності результатів кількість учасників у кожній групі має бути не меншою ніж 25 осіб.

Проілюструємо процедуру встановлення асоціативних семантичних універсалій на прикладі проведеного нами у 2006 р. експерименту з українськомовними та англomовними (американськими) учасниками. З українського боку в експерименті взяли участь 50 осіб, з американського – 44.

Респондентам було запропоновано 22 слова-стимули, серед яких – *свобода, успіх, віра, народ, демократія, щастя, мета, право, влада* тощо. Інструкція в обох групах звучала так: “На кожне слово-стимул дайте якомога більше слів-асоціацій, які одразу спадають Вам на думку”. Поява у реакціях респондентів понад двох однакових відповідей свідчила на користь того, що це слово-реакцію слід кваліфікувати семантичною універсалією стимулу [85].

Із переліку стимулів проаналізуємо, для прикладу, слово *свобода* і його англійський варіант *freedom*. Результати BAE засвідчили, що асоціативною семантичною універсалією слова-стимулу *свобода* для української вибірки є *незалежність, воля, птах, політ*. Для американ-

ських досліджуваних семантичною універсалією стимулу *freedom* є *America/ USA, flag*. На основі одержаних семантичних універсалій вираховуємо семантичну близькість концептів у семантичному просторі двох груп за формулою: $S = C (N1+N2)$, де C – кількість асоціацій, що збігаються, $N1$ – загальна кількість асоціацій українців, $N2$ – загальна кількість асоціацій американців. У результаті підрахунку встановлюємо показник: 0,42 (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Семантична близькість концептів *свобода* та *freedom*

Принагідно зазначимо, що для української вибірки концепт *свобода* найближчий до *демократії*: $S = 0,38$; для американської вибірки цей показник навіть вищий і становить 0,48. Таким чином, відмінності у когнітивній картині світу, яка існує у вигляді концептів й утворює концептосферу конкретного народу, породжують незбіг національної та мовної картин світу у представників різних культур. Наслідком відмінності “картин світу” українців й американців і є виявлена семантична дистанція, віддаленість концепту *свобода* у семантичному просторі українських та американських адресатів, які по-своєму його сприймають і розуміють. Підсумки одержаних результатів за рештою слів-стимулів викладені в [30].

1.5.3. Контент-аналіз

Контент-аналіз (КА) – метод, що застосовується у якісному вивченні систематичного й об’єктивного опису та класифікації вираженої або прихованої інформації тексту, шляхом підрахунку частоти присутності в тексті слів/ висловлювань, які надалі групуються в тематичні категорії [11]. Це метод якісно-кількісного аналізу змісту текстових масивів із метою подальшої інтерпретації виявлених числових закономірностей. Водночас, навіть коли у нашому розпорядженні невеликий масив текстів, закономірність наявності/ відсутності певної одиниці, зв’язку теж може бути суттєвою [92, 44].

Інакше кажучи, метод КА полягає в систематизованій фіксації і квантифікації одиниць змісту в досліджуваному матеріалі. Як зазначає Й. А. Стернін, проведення КА вимагає дотримання вимог до організації його етапів і процедур. Найважливішим є визначення категорій аналізу – ключових елементів, що реєструються відповідно до завдань. Такі категорії, як, наприклад, кількість спонукальних мовленнєвих актів, частот відбиття окремих тем (“хвороба”, “сім’я”, “економіка” і т. ін.), повинні бути вичерпними, охоплюючи всі частини фіксованого змісту тексту [92, 363].

Метод КА знаходить своє широке застосування не лише у психолінгвістиці, а й у соціології, політології, психодіагностиці та ін. під час аналізу змістових характеристик текстів ЗМІ, політичних промов, передвиборних виступів тощо.

Безперечною перевагою КА є та, що він дає змогу виявити й об’єктивувати приховані тенденції в інформації, відносно точно реєструвати зовнішньо недиференційовані показники в масивах емпіричних даних [11]. Таким чином, КА сприяє об’єктивному виявленню присутніх у текстах несвідомо породжуваних елементів, тобто дає змогу дізнатися більше, ніж хотів сказати автор. Наприклад, постійне повторення в тексті якихось тем або вживання характерних формальних елементів чи конструкцій може не усвідомлюватися автором, але встановлюється та певним чином інтерпретується дослідником [78].

1.5.4. Інтент-аналіз

Метод інтент-аналізу (ІА) – досить новий у психолінгвістиці. Розроблений він у лабораторії психології мовлення та психолінгвістики в Інституті психології РАН під керівництвом Т. М. Ушакової. Назва походить від англійського слова *intention* (намір). Мовленнєва поведінка індивіда в соціумі є завжди інтенціонально спрямованою і має вплив на адресата. Інтенція – це суб’єктивна спрямованість на певний предмет, активність свідомості суб’єкта [78, 72]. Будь-який текст є продуктом мисленнєвих процесів його автора, відтак містить одну або більше інтенцій різної спрямованості.

Текст як засіб комунікації між автором (мовцем) та читачем (слухачем) містить комунікативні інтенції двоскладової структури. Вираження інтенції передбачає: а) позначення об’єкта та б) ставлення до нього автора (мовця). ІА дає змогу досліднику реконструювати ці інтенції на основі тексту – писемного або усного.

Під час інтент-аналізу тексту береться до уваги його якісне наповнення, тобто не те, про що каже автор (пор. контент-аналіз), а те, що він хоче сказати. Наприклад, у питанні *Ви ще бажаєте з нами погратися?* залежно від контексту можуть бути приховані інтенції погрози або заохочення на адресу суб'єкта.

Таким чином, до переліку включені звинувачення, погрози, розвінчування, протидія, демонстрація сили, заохочення, похвала тощо. ІА, як правило, включає два етапи: а) виявлення інтенцій; б) експертне оцінювання інтенцій, що лежать в основі висловлювання. Якщо очевидної інтенції не простежується, текст до початку другого етапу піддається переформулюванню за такою процедурою:

- якомога стисліше виведення одиниць смислу з максимальним збереженням логіки тексту й уникненням небажаних асоціацій у складовій частині лексичного значення одиниць;

- опущення другорядних уточнювальних одиниць і вичленення віх їхнього змісту.

Як правило, на другому етапі смислові одиниці зводяться до суб'єктно-предикатних структур – “пропозицій” [46, 137]. Тобто інтент-аналіз доповнюється пропозиційним. Пропозиція являє собою мінімальну, добре структуровану одиницю смислу. Одне речення може містити більше однієї пропозиції. Наприклад, речення *Київ підтримує Грузію у збройному конфлікті з Росією* містить дві пропозиції:

- **пропозиція 1:** *воюють (Грузія, Росія);*
- **пропозиція 2:** *підтримує (Україна, Грузія).*

Як бачимо, пропозиційними вузлами є предикати (воюють, підтримує), виражені, як правило, дієсловами. Аргументами є *Київ, Грузія, Росія*.

ІА доцільно використовувати на матеріалі текстів конфліктної спрямованості, зокрема політичних, пропагандистських, у текстах ЗМІ, передвиборних виступів, оскільки одним із ключових аспектів цього методу є авторська оцінка – позитивна чи негативна – описуваних об'єктів. А, наприклад, у рекламному тексті негативна оцінка об'єкта (товару чи послуги) відсутня. У конфліктних текстах присутній так званий трикутник: ми – вони (свій – чужий) – третя сторона. Кожному з цих компонентів приписується своя характеристика. Блок *ми* зазвичай характеризується позитивно, на адресу блоку *вони* висловлюються докори, засудження, погрози і т. ін., тобто *вони*

представляють ворога/ опонента. Третя сторона – це пересічні люди (народ), яких або заохочують, або яким висловлюють докори.

Одним із варіантів процедури ІА під час застосування на матеріалі окреслених вище текстів є виділення на першому етапі кола обговорюваних об'єктів, а також зв'язків та відношень між ними. В основі виділення об'єкта є його значущість, що виявляється в частоті, тобто подробицях його опису і кількості його згадуваних ознак (предикатів).

На другому етапі кожній ознаці (предикату) приписується конкретне значення за такими факторами: моральність, динамізм, компетентність.

На кінцевому етапі відбувається узагальнення результатів у вигляді переліку найчастіше згадуваних об'єктів (як правило, це людина/ група людей) із подальшою оцінкою за двополюсними шкалами *моральність – аморальність, динамізм – пасивність, компетентність – некомпетентність*, наприклад “+1”, “0”, “-1”. Така градуйована оцінка ознак об'єкта нагадує СД Ч. Осгуда (див. 1.5.1). Насамкінець, дослідник зіставляє індивідуальні результати ІА з результатами, одержаними іншими експертами. Якщо оцінки збігаються, то можна стверджувати про коректність процедури та адекватність експертних оцінок.

Доцільно також визначати загальну тональність тексту, яка може бути нейтральною, оптимістичною чи песимістичною. Слід підкреслити, що під час аналізу текстів дослідник працює не з реальними описуваними об'єктами, а з їхнім образом, створеним автором/ авторами тексту.

Під час дослідження текстів ЗМІ, політичного та пропагандистського спрямування ІА допомагає вирішувати проблеми соціально-психологічного та загальносоціального плану, наприклад щодо ступеня та якості їхнього впливу на індивідуальну й масову свідомість, виявлення ступеня викривлення “картини світу” авторами таких текстів. Пропонована нами необ'єктивна картина дійсності здатна трансформувати (іноді досить суттєво) уявлення про світ та соціально-політичні уподобання адресатів.

1.5.5. Психографологічний аналіз

Метод психографологічного аналізу (ПА) спрямований на дослідження вербальних характеристик текстів. До уваги беруться такі показники:

- обсяг тексту;
- кількість речень;
- їх середній розмір;
- коефіцієнт лексичної різноманітності;
- коефіцієнт агресивності/ дієслівності;
- коефіцієнт логічної зв'язності;
- коефіцієнт емболії [77].

Показник середнього розміру речень свідчить про особливості вербального інтелекту чи про різку зміну емоційного стану. Існує негативний кореляційний зв'язок між збільшенням ступеня емоційності мовлення та обсягом висловлювання: що емоційнішим є мовець, то коротшими висловлюваннями він/вона висловлюватиметься.

Коефіцієнт словникової різноманітності є одним із найпотужніших у психолінгвістичній діагностиці тексту. Як зазначає Г. Г. Почепцов, завдяки встановленню цього коефіцієнта в мовленні людини можна виявити психопатологію, наприклад шизофренію, а також схильність до неї [76].

Словникова різноманітність також свідчить про особливості вербального інтелекту. Коефіцієнт вираховується за такою формулою:

$$K \text{ сл. різноман.} = \frac{\text{різних слів}}{2 N \text{ всіх слів}} * 100 \%$$

Коефіцієнт дієслівності інакше називається коефіцієнтом агресивності. Це співвідношення кількості дієслів і дієслівних форм (дієприкметників та дієприслівників) до загальної кількості всіх слів. Коефіцієнт вираховується за такою формулою:

$$K \text{ дієсл.} = \frac{\text{дієслів}}{N \text{ всіх слів}} * 100 \%$$

Високий коефіцієнт агресивності свідчить про високу емоційну напруженість тексту, динаміку подій, нестабільний емоційний стан автора під час синтезу тексту.

Коефіцієнт логічної зв'язності також вираховується за формулою співвідношення загальної кількості службових слів (сполучників і прийменників) до загальної кількості речень. Величини в межах одиниці забезпечують досить гармонійне співвідношення службових слів та синтаксичних конструкцій у тексті:

$$K_{\text{лог. зв'язн.}} = \frac{\text{служб. слів}}{3 N \text{ речень}}$$

Коефіцієнт емболії (мед. ембола – закупорка кровоносної судини), чи “засміченості” мовлення, становить собою співвідношення загальної кількості ембол, тобто слів, які не несуть семантичного навантаження, до загальної кількості слів у реченні. До складу таких слів належать вигуки (“ну-ну”, “ха-ха”, “еге”, “ж”, “ой” і т. ін.), вульгаризми (ненормативна лексика), нерелевантні повтори, прагматичні маркери, проте не належать дискурсивні маркери (отже, відтак, тому, адже, оскільки, але, однак, проте, водночас, до речі та ін.), оскільки вони є прагматичними сигналами зв’язності (когезії) й цілісності (когерентності) тексту [29]. Коефіцієнт емболії негативно корелює з показниками вербального інтелекту і ступенем емоційного збудження мовця/ автора тексту, а також дає уявлення про загальну культуру мовлення:

$$K_{\text{емб.}} = \frac{N_{\text{ембол}}}{N_{\text{усіх слів}}} * 100\%$$

Питання для самоперевірки:

1. Охарактеризуйте об’єкт, предмет та мету психолінгвістики.
2. У чому полягає специфіка психолінгвістики як самостійної галузі знань?
3. Назвіть та охарактеризуйте структурні компоненти мовної особистості.
4. Дайте визначення та охарактеризуйте поняття “мовна особистість”.
5. Назвіть та охарактеризуйте головні особливості білінгвізму.
6. У чому полягають методологічні особливості дискурсивно-психологічного і психолінгвістичного аналізу?
7. Назвіть та охарактеризуйте провідні методи психолінгвістичного аналізу.
8. З’ясуйте завдання кожного з них, цільову спрямованість та процедуру.

Завдання для контролю засвоєння знань:

Напишіть реферат на одну із запропонованих тем (рекомендована література – у дужках):

1. Психолінгвістика як міждисциплінарна галузь науки [8; 9; 20; 34; 45; 54].

2. Історія розвитку психолінгвістики [34; 74; 83; 92].

3. Провідні напрями досліджень сучасної психолінгвістики [9; 34; 46].

4. Класифікація знань у психолінгвістиці [28; 34].

5. Концепція генеративної (трансформаційної) граматики Н. Хомського [34; 87; 92; 98].

6. Білінгвізм як об'єкт вивчення психолінгвістики [28; 34; 35].

7. Мова у світлі концепції Л. С. Виготського [15; 34].

8. Мовна свідомість і мовна особистість [18; 38; 45; 63].

9. Психолінгвістичні особливості породження мовлення [28; 30; 34; 83].

10. Психолінгвістичні особливості сприйняття мовлення [28; 30; 34; 83].

11. Психолінгвістичні риси внутрішнього мовлення [20; 30].

12. Прикладні аспекти психолінгвістичних методів контент- та інтент-аналізу тексту [11; 76; 92].

13. Семантичний диференціал Ч. Осгуда [11; 70; 77; 85].

14. Вільний асоціативний експеримент як проєктивний метод психолінгвістики [8; 9; 11; 30; 34].

15. Психолінгвістика та дискурсивна психологія: точки перетину [20; 31; 32; 93; 143].

РОЗДІЛ II ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПИСЕМНИХ ТЕКСТІВ

2.1. Психолінгвістична експертиза

Поняття судово-психолінгвістичної експертизи як різновиду судово-психологічної було введено у науковий обіг В. І. Батовим та М. М. Коченовим у 1974 р. [78]. Сьогодні поняття психолінгвістичної експертизи є загальноприйнятим.

Психолінгвістична експертиза, зазвичай, розглядається поряд із лінгвістичною та почеркознавчою експертизами і визначається за критерієм методики. Водночас завдання, на вирішення яких спрямована експертиза, потребує комплексного підходу в сукупності психолінгвістичної, лінгвістичної та почеркознавчої експертиз.

Відповідно до мети розмежовують такі види психолінгвістичної експертизи:

1. Експертиза, що спрямована на встановлення автора тексту або виявлення категоріальних ознак мовця, які дають можливість установити автора. До таких ознак належать стать, вік, національність або рідна мова, місце народження чи місце довготривалого проживання, рівень освіченості тощо.

Орієнтовний перелік питань, на вирішення яких спрямована експертиза: Чи є конкретна особа автором тексту? Чи є конкретна особа автором кількох різних текстів? Чи є автор та виконавець тексту однією або різними особами? Чи складений текст кількома авторами? Які риси соціально-демографічного портрету автора можна встановити за досліджуванним текстом? Якою є основна мова спілкування (рідна мова) автора тексту? Чи простежуються в тексті ознаки, які можуть свідчити про незвичний психофізіологічний стан автора? Чи створений текст документа під диктовку або шляхом переписування? Чи створений текст документа з навмисним перекручуванням писемного мовлення? Чи містять висловлювання автора статті негативну або позитивну оцінку конкретної особи та її діяльності? Які значення мають слова, словосполучення, фрази в тексті? Вирішення завдань, поставлених перед авторознавчою експертизою, можливе, зазвичай, лише за наявності відносно великого тексту (не менше 500 слів).

2. Експертиза, спрямована на встановлення тимчасових ознак автора тексту, наприклад його емоційного стану. Подібний вид

експертизи є подібним до судово-психіатричної експертизи тексту, хоча призначення останньої – установлення осудності обвинуваченого.

3. Експертиза, спрямована на визначення умов створення досліджуваного тексту.

4. Експертиза, спрямована на встановлення завчасно спланованого викривлення фактів, що викладені у тексті.

5. Експертиза, що спрямована на встановлення наявності у тексті змістових та інших ознак, які дають змогу порушити питання щодо обвинувачення автора тексту за визначеними статтями Кримінального кодексу України, Конституції України та інших законів. До них належать статті, що стосуються розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі, пропаганди війни, насильства та жорстокості, посягання на права і свободи людини, честі, гідності та здоров'я населення, втручання в особисте життя громадян, підриву безпеки держави, обмеження загально визнаних прав людини.

Одна з найтиповіших ситуацій для проведення психолінгвістичної експертизи останнього виду – це психолінгвістична експертиза текстів ЗМІ.

У текстах ЗМІ виокремлюють параметри, що слугують основою психолінгвістичної експертизи. До них належать:

1. Наявність прямих закликів до насильницьких дій стосовно осіб іншої національності, іншої раси, іншої конфесії, у формі оцінних конструкцій, які супроводжуються такими модальними словами: слід, потрібно, необхідно, повинні, зобов'язані тощо.

2. Наявність у тексті загальної спрямованості на порушення національного, расового, релігійного рівноправ'я, що може бути виражене у формуванні в адресата позитивного ставлення до насильницького способу вирішення проблем шляхом знищення (чи іншої форми фізичного впливу), депортації, позбавлення тих чи інших прав представників конкретної соціальної групи (етносу, раси, конфесії); у формуванні в адресата тексту загального негативного ставлення (негативної оцінки) до представників певної соціальної групи (етносу, раси, конфесії); у формуванні в нього неправомірних причинно-наслідкових зв'язків між тими чи іншими висловлюваннями, соціальними діями, подіями, характеристиками стану суспільства та прина-

лежністю конкретної особи до тієї чи іншої расової, конфесійної групи.

3. Умисне використання стосовно певної етнічної, расової, конфесійної групи або ж окремих осіб, що входять до її складу, слів та виразів, які мають у мовній свідомості реципієнтів ЗМІ однозначно негативний характер.

Психолінгвістична експертиза спрямовується також на виявлення різних мовних конструкцій, що слугують прийомами маніпулятивного впливу. Серед таких прийомів напоширенішими є:

1. **Надузагальнення:** властивості окремих осіб та подій накладаються на характеристики всіх членів певної етнічної групи або ж усіх етнічно маркованих соціальних ситуацій.

2. **Наведення прикладу:** властивості, що загалом характерні для конкретної етнічної групи або її “типового” представника, переносяться на окремих випадок – на людину чи подію.

3. **Розширення:** негативне ставлення до певної окремої риси поширюється на всі інші ознаки та їх носіїв.

4. **Атрибуція:** реципієнту нав’язується потрібний “причинно-наслідковий” зв’язок.

5. **Наклеювання ярликів:** позначення події або діючої особи словом/ виразом, які від початку містять у собі для свідомості реципієнта негативний чи, навпаки, позитивний відтінок.

6. **Удале узагальнення.** У кожній національно-культурній спільноті існує набір понять, які відповідають базовим цінностям певного суспільства. Саме ці поняття використовуються в тексті повідомлення ЗМІ. Так, наприклад, у свідомості середнього американця (чи європейця) до числа таких базових цінностей належать “права людини”. Таким чином, усе, що асоціюється з боротьбою за права людини, одержує зазвичай позитивну оцінку. В українських, російських ЗМІ цей термін сприймається не так однозначно – особливо амбівалентно розуміється термін “правозахисник”, який часто отримує іронічний смисл. Аналогічним є поняття “амбіційність”, яке в американській мові має позитивні, а в українській – негативні конотації.

7. **Перенесення.** Перенесення авторитету, позитивного ставлення, престижу будь-чого чи будь-кого на іншу особу або явище, щоб зробити цю особу чи явище позитивним й авторитетним.

8. **Свідчення.** Це посилання на позитивну чи негативну оцінку певної ідеї, програми або особистості, що подана поважною особою або людиною, яку не поважають.

9. **Гра в простонародність.** Це прагнення схилити аудиторію на свій бік шляхом ототожнення себе з нею – “я з народу”, “я – один із вас”.

10. **Підтасовка карт.** Це відбір фактів та тверджень, що нав’язують реципієнту те чи інше ставлення до особи, водночас, ігнорування фактів й тверджень, які суперечать цьому бажаному ефекту.

11. **Роби, як усі.** У цьому випадку мовець намагається переконати реципієнта в тому, що всі члени відповідної групи поділяють певну думку і йому, реципієнту, не залишається нічого іншого, як долучитися до цієї думки.

12. **Спрощення.** Цей прийом ґрунтується на тому, що на тлі низки правдивих тверджень твердження, що не відповідає дійсності, сприймається реципієнтом без критики.

13. **Аксіоматичність.** Це опора на подану як беззаперечна істина банальність.

14. **Відволікання уваги.** Це підкреслення чи умисне поширення деякої інформації (часто неправдивої), яка дискредитує “потенційного супротивника”, для того, аби приховати таку ж дискредитуючу інформацію про “власну” сторону.

Предметом психолінгвістичної експертизи у цьому параграфі є законодавство України, яке регулює й стримує прояви ксенофобії. Дослідження було виконано під нашим керівництвом О. В. Кихтюк у рамках проекту “Протидія ксенофобії та розвиток толерантності у сучасній молоді Волинської області”. О. В. Кихтюк здійснила психолінгвістичну експертизу законів Конституції України стосовно протидії різного виду екстремізму.

Конституція України містить п’ять статей щодо трактування права етнічних, національних меншин, іноземців та осіб без громадянства у нашій державі.

Стаття 11: “Держава сприяє консолідації та... розвиткові етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України” [1, 6].

Стаття 21: “Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах” [1, 9].

Стаття 24: “Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками” [1, 10].

Стаття 26: “Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов’язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України” [1, 11].

Стаття 37: “Утворення і діяльність політичних партій та громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров’я населення, забороняються” [1, 18].

У цитованих вище текстах законодавства України вживаються основні поняття, виражені в термінах чи термінологічних висловлюваннях: обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, ...етнічного та соціального походження, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі.

Ці поняття можна розділити на дві групи:

- об’єктивні;
- суб’єктивні.

Об’єктивні поняття – це обмеження громадянських прав; пропаганда війни, ворожнечі.

Суб’єктивні поняття – це розпалювання ворожнечі.

На противагу об’єктивним, суб’єктивні поняття містять у собі психологічний характер; до них належать розпалювання міжетнічної ворожнечі, нетерпимості й узагалі (негативно оцінюваних) соціальних почуттів особистості. Розпалювання та збудження інтолерантності у суспільстві пов’язане з усвідомленням національних почуттів, із проблемою етнічної чи конфесійної ідентичності.

Емпіричний аналіз проблеми протидії ксенофобії у вигляді психолінгвістичної експертизи свідчить про те, що соціальні пара-

метри – законодавчо закріплена суспільна норма, що слугує як зовнішнє настановлення українських громадян – зумовлюють толерантне ставлення до інших культур і національностей. Водночас актуальним є ґрунтовне вивчення психологічних параметрів особистості, що слугують чинниками ставлення особистості до своєї іншої групи, унаслідок чого через внутрішні настановлення породжуються прояви етнічної толерантності чи, навпаки, прояви ксенофобії.

Загострення проявів ксенофобії у шкільному та студентському віці актуалізує питання про ретельне вивчення цієї проблеми серед української молоді, зокрема розробку соціально-психологічних технологій, спрямованих на формування етнічної толерантності й протидії проявам ксенофобії.

2.2. Психолінгвістична діагностика ксенофобії у газетних текстах

2.2.1. Загальні риси газетного тексту

Преса є одним із найпотужніших засобів масової інформації у сучасному суспільстві. Головна мета газетних текстів – передати нову інформацію. До різновидів газетних текстів належать інформаційні повідомлення, тематичні статті, оголошення, інтерв'ю. Іншим поширеним видом газетного тексту вважаються есеї, основна функція яких полягає не стільки в передачі нової інформації, скільки суджень про неї та форми її репрезентації.

Розгляньмо докладніше особливості газетного тексту з перспективи можливостей його інтерпретації.

Однією з особливостей досліджуваного тексту є джерело інформації. Формальне авторство таких текстів часто зазначається. Поряд із цим значна кількість інформаційних повідомлень публікуються без зазначення конкретного автора. Аналіз результатів стилістичного аналізу різних інформаційних текстів свідчить про те, що тексти різних авторів не вирізняються певними особливостями індивідуального авторського стилю. Автор, як правило, представляє позицію редакції, яка часто збігається із певними політичними силами або соціальними групами.

Другою особливістю газетних текстів є пов'язаність із реципієнтами інформації. Це – широкі верстви населення, незважаючи на те,

що деякі видання характеризуються порівняно вузькою та тематичною інформацією. Така масовість читачів досліджуваного тексту зумовлює необхідність у його доступності й визначеного комплексу мовних засобів.

Важливою ознакою газетного тексту є його клішованість, основним мовним засобом якої є стійка сполучуваність. На думку І. С. Алексєєвої, кліше має проміжний статус між вільною сполучуваністю та фразеологічною зв'язністю, наприклад “демографічний вибух”, “сумні прогнози”, “криза довіри” [1, 196]. Такі конструкти є не стільки стійкими сполученнями у загальному розумінні, скільки стереотипними формулами для сприйняття читачів. Ці кліше організовані на основі метафори, проте образність сполучуваності значною мірою зменшена внаслідок частого застосування. З іншого боку, вони певною мірою все-таки зберегли емоційне забарвлення, що зумовлює здійснення посиленого комунікативного впливу на читача.

Переважає більшість кліше містить конотативне забарвлення за шкалою “добре/ погано”, наприклад “гонка озброєння”, “фахівець своєї справи”. Ці нескладні комбінації оцінок дають змогу читачеві інтерпретувати й усвідомити загальну оцінку подій, якої дотримується автор.

Наступною особливістю газетного тексту є його потенціал у соціальному маніпулюванні читачами, адже будь-яке висловлювання – це намір одного суб'єкта здійснювати певний вплив на іншого. Газетно-інформаційний текст є одним з інструментів соціальних маніпуляцій на індивідуальну та масову свідомість. Інформація у досліджуваному тексті завжди подається під визначеним автором кутом зору, що дає змогу здійснювати значний ідеологічний і психологічний тиск на читача. Більше того, як стверджує О. М. Холод, реципієнт, сприймаючи мовленнєве журналістське повідомлення, сам виступає в ролі творця [97, 8], адже можлива і вторинна комунікація, у термінах Г. Г. Почепцова [76].

У будь-якому інформаційному повідомленні, навіть у спортивному, можна визначити інтенції та прихильність автора. Таким чином, попри домінування когнітивної інформації в повідомленнях газетних текстів, що виражена незалежними від контексту мовними засобами (цифрові дані, дати, власні імена, назви фірм та організацій тощо), їхній вибір й особливе розміщення в тексті дають змогу визначити конкретну позицію автора.

Натомість, емоційна інформація здебільшого імпліцитна у газетному тексті. Тому виявлення імпліцитних компонентів змісту тексту є визначальним для прикладного дослідника, оскільки саме вони маркують характер та спосіб здійснюваного впливу пропонованої інформації на індивідуальну і групову свідомість реципієнтів. Емоційна інформація нерідко супроводжується оцінною, їхнє сполучення досить типове для підсилення ефекту сприйняття (наприклад “жахливий злочин” і т. ін.).

2.2.2. Поняття ксенофобії

Останнім часом помітно почастишали випадки прояву нетерпимого ставлення (груп) осіб до представників інших рас, конфесій, соціальних груп. Тема нетолерантності стала актуальною і для ЗМІ. В умовах масової міграції населення проблема толерантності / ксенофобії постала ключовою не лише для економіки країн-рецепторів, а й для суспільно-політичного життя в цих країнах. Ксенофобія (від гр. *ксено* – чужий та *фобія* – страх) визначається як нав’язливий страх перед незнайомими особами; ненависть, нетерпимість до чогось або когось чужого, незнайомого, незвичного [116]. Крім того, це також може бути почуття сильної неприязні, ненависті перед чужинцями або іноземцями, їхньою політикою чи культурою [78].

Ксенофобію можна уявити як соціально-психологічне явище, при якому образ ворога багато в чому створюється уявою. Ксенофобія спирається на цінності авторитарної особистості, для якої властива ціла низка специфічних якостей: неприйняття чужих груп, сліпе слідування авторитетам, механічне підпорядкування загальноприйнятим цінностям, стереотипність мислення, агресивність, цинізм, підвладність забобонам і т. ін. [78, 7].

Як зазначалося вище, текст відбиває не стільки реальні зв’язки та відношення між об’єктами чи подіями, скільки їхні образи, пропущені крізь свідомість автора тексту. Тому формування ксенофобних настроїв, нетолерантних установок і страху перед чужинцями відбувається шляхом їхнього (нерідко штучного) конструювання авторами матеріалів у ЗМІ.

Усе викладене вище визначає актуальність психолінгвістичного вивчення текстів друкованих ЗМІ, які є потужним інструментом вироблення у читачів ставлення до означеної проблеми.

Проведімо дослідження виявів ксенофобної поведінки із застосуванням методик контент- та інтент-аналізу. Матеріалом оберемо публікації газет Волинського регіону – луцьких “Віче”, “Вісник” “Сім’я і дім”, “Ініціатива”, “Волинь нова”, “Луцький замок” і рівненської газети “Волинь” протягом 2007 р. та I кварталу 2008 р.

Доцільно розрізнити ксенофобію трьох видів: соціальну, етнічну й релігійну. Водночас аналіз матеріалів ЗМІ засвідчив наявність ще й політичної та лінгвістичної ксенофобії. Оскільки мовна нетерпимість, як показали матеріали, нерозривно пов’язана з етнічною, тобто межа між ними (принаймні для українських реалій) досить хитка, об’єднаємо ці два види в одну категорію – лінгвоетнічну. Таким чином, виділяємо чотири види ксенофобії: соціальну, лінгвоетнічну, конфесійну (релігійну) та політичну.

Вилучаємо з дослідження газети з яскравою політичною спрямованістю, орієнтовані здебільшого на прибічників тієї чи іншої партії / блоку, на тій підставі, що: а) аудиторія цих друкованих органів є немасовою (малочисельною) і заполітизованою; б) майже кожний матеріал цих газет містить прояви ксенофобії всіх окреслених вище різновидів.

2.2.3. Процедура контент-аналізу газетної статті

Контент-аналіз (КА) доцільно здійснювати на великому масиві текстів, оскільки лише тоді є гарантія того, що він буде різнобічним та об’єктивним. Метою такого аналізу є виявлення провідних, частозгадуваних тем і категорій у досліджуваних текстах.

Завдання КА полягатиме в установленні таких аспектів:

1. Залежно від частотності згадування теми (проблеми) ксенофобії створити рейтинг газет.
2. Ранжувати газети залежно від видів виявленої ксенофобії.
3. Виділити теми / концептуальні поняття, згадувані в контексті нетолерантності.
4. Зафіксувати частоту й обсяг їхнього згадування.

Аби зрозуміти процедуру КА, спробуємо застосувати його на “локальному” рівні – на прикладі однієї газетної статті “Захотів вчитися українською – побили до стусу мозку”, опублікованої в газеті “Вісник”, № 8, 2008 р. (див. Додаток 1).

Мета: на основі аналізу змісту тексту виявити співвідношення основних тем, цінностей і категорій.

Завдання: сформулювати концептуальні поняття, зафіксувати їхню питому вагу, інтерпретувати одержані дані відповідно до мети дослідження. Крім того, потрібно встановити тематичні, категоріальні, ціннісні акценти у формуванні образу учасників описуваних подій.

1. Спершу визначимо фонову інформацію, що супроводжує статтю.

Автор (судячи з підпису) – потенційно ненейтральна особа, адже вона керує районною організацією Союзу українок. Назва дає нам підстави припустити, що йтиметься про лінгвоетнічний вид ксенофобії.

2. Сформулюємо провідні теми / категорії (в порядку їх навантаження) та лексичні одиниці з тексту, що належать до цих категорій:

А. Категорія “агресивність”: утиски, приниження, боронили, в’язниці, концтабори, смерть, жорстока, цинічна, війна, відстоював, здоровань-депутат, побив, струс мозку, притягнути, спровокувати, бійка, супротив, піддає, наруга, топче, поневолення, заборонялося.

Б. Категорія “релігія”: Московський патріархат, московський (2) православ’я, духовна /ий (3), віросповідання, Бог (3), конфесія, несвященна, молитися (2), освячення, душа (2), славлення.

В. Категорія “мова”: українська /ий (8), російськомовний, мова (6).

Відсутність у тексті згадування опонента Московського патріархату – Київського патріархату – є маркером небажання автора явно показувати його читачеві.

Проводиться зв’язок через слово *душа* між мовою та релігійним поняттям. Шляхом логічних міркувань на основі текстової інформації дійдемо таких умовиводів: Якщо мова – це душа українців, то війна проти мови – війна проти українців; якщо мова – неповноцінна, то й народ неповноцінний.

На основі контрасту “духовна безпека України” – “російськомовна духовна література” робимо парадоксальні умовиводи:

Безпекою господарства займається завжди господар. Якщо Московський патріархат опікується духовною безпекою України, то він господар в Україні. Отже, Московський патріархат – політична зброя Росії проти всього українського і самої України.

Ось основні висновки, яких можна дійти через процедуру КА. Для підвищення рівня вірогідності КА доцільно проводити спільно з ІА.

2.2.4. Процедура інтент-аналізу газетної статті

Інтент-аналіз (ІА), на відміну від контент-аналізу, має гарний потенціал на менш глобальному рівні, тобто під час оперування з невеликими масивами текстів. Застосуємо процедуру ІА тексту обраної нами статті.

Завдання ІА полягатимуть у визначенні таких аспектів:

1. Виділити ключові пропозиції, їхню ієрархію.
2. Визначити коло обговорюваних об'єктів, а також зв'язків та відношень між ними.
3. Оцінити кожну групу осіб за факторами моральності, динамізму, компетентності (успішності діяльності).

4. Узагальнити результати.

1. Виділяємо ключові пропозиції.

Для цього компресуємо інформацію шляхом опущення друго-рядної інформації. Вичленяємо крок за кроком предикати у складі ключових пропозицій:

1. Українська мова –
 - *об'єднує український народ;*
 - *неповноцінна;*
 - *засіб молитви.*
2. Сергій Мельничук (україномовний студент) –
 - *відстоює право навчатися українською мовою;*
3. Арсен Клінчаєв (російськомовний регіонал) –
 - *побив Мельничука;*
 - *звинуватив Мельничука у лінгвоетнічній ксенофобії.*
4. Союз українок + влада –
 - *шанують усі віросповідання.*
3. Союз українок –
 - *проти ворогів української мови.*
4. Московський патріархат –
 - *забороняє молитися українською мовою;*
 - *сумне минуле;*
 - *канонічне православ'я;*
 - *поневолив український народ.*
5. Партія регіонів + Московський патріархат --
 - *підтримують російську мову;*
 - *роз'єднують народ.*

Таким чином, утворюються два полюси на осі: українська мова – об'єднує, Московський патріархат – роз'єднує народ.

2. Визначасмо коло обговорюваних об'єктів, зв'язків та відношень між ними.

На першому етапі виділяємо значущі об'єкти. Критерієм цієї значущості є наявність як мінімум двох дескрипторів у описі об'єкта. Концепт “мова” має понад два предикати, наприклад: мудрість, досвід, сподівання, мрії, краса, характер, духовне досягнення, несвященна, недостойна, побутова, рідна тощо. Автор підкреслює зв'язок між мовою і народом: “без мови нема народу”.

Загальним є яскравий прояв супротивника як головного об'єкта, стосовно якого висловлюються негативні оцінки й боротьба позицій. Визначення опонента, який належить до категорії “чужий” автоматично визначає категорію “свій”, тобто утворюються дві осі – блок “ми” та блок “вони”.

Головний об'єкт у тексті – Московський патріархат/ російськомовні віряни (блок “вони”/ “чужий”), який характеризується різко негативними оцінками.

Наступний об'єкт (блок “ми”/ “свій”) – українськомовні громадяни/ віряни, які наділені позитивними рисами.

Симптоматичним є розміщення речення “Але ми висловлюємо супротив тим, хто піддає нарузі, топче найвище духовне національне досягнення – рідну українську мову” безпосередньо після “Велике досягнення незалежної України у тому, що влада не переслідує її громадян за приналежність до тої чи іншої конфесії”. Така локалізація є, по-перше, маркером прагнення автора включити *владу* до блоку “ми”, яка з такої перспективи **також** висловлює супротив українолінгвофобам.

По-друге, ідеться фактично **не про мову**, а про агресивні наміри щодо Української православної церкви Московського патріархату, якій “ми” готові дати відсіч.

Таким чином, стаття, формально присвячена Міжнародному дню рідної мови (21 лютого), насправді спрямована на засудження Московського патріархату, у чому простежується вже не тільки і не стільки прояв лінгвоетнічної ксенофобії, а конфесійної (релігійної) ксенофобії. Московський патріархат із цієї перспективи є винуватцем усіх наших бід, бо глибинне й найінтимніше, закарбоване в архетипах колективного “Я”, є бажання будь-якого народу **молитися рідною мовою**.

3. **Оцінюємо** кожен об'єкт (групу) за факторами моральності, динамізму, компетентності (успішності діяльності). Експертна оцінка за об'єктами виглядає так (табл. 2.1):

Таблиця 2.1

Експертне оцінювання об'єкта

№ з/п	Назва об'єкта	Оцінювання за параметрами		
		моральність	динамічність	компетентність / успішність
1	Московський патріархат / російськомовні	-1	+1	+1
2	україномовні	+1	-1	0

Першому об'єкту, як бачимо, приписуються ознаки динамічності й успішності. Водночас він кваліфікується як аморальний (-1). Другий об'єкт, навпаки, кваліфікується високоморальним (+1). Водночас велика питома вага пасивних конструкцій під час опису другої групи (ведеться жорстока, цинічна війна; заборонялося молитися рідною мовою) спричинює послаблення її динамічності / активності, а відтак свідчить про небажання називання активного суб'єкта, що послаблює динамічність другої групи. Через відсутність удакої спроби захистити себе юридично (випадок із Мельничуком) успішність / компетентність другої групи дорівнює нулю.

4. Узагальнюємо результати.

Результати інтент-аналізу дають змогу виділити такі провідні аспекти прагматичного спрямування тексту статті.

I. Найчастотніші концептуальні поняття:

мова, релігія.

II. Коло обговорюваних дійових осіб:

1. Блок "Ми": україномовні (моральні, пасивні, безознакові за параметром успішності).

2. Блок "Вони": російськомовні Московського патріархату (аморальні, активні, успішні).

3. "Третя сторона": український народ (моральні, безознакові за параметром активності, успішні).

III. Загальна тональність тексту – песимістична, яка виявляється у словах із негативною семантикою: *прикро, утиски, пригноблення, смерть, концтабори, не стала повноцінною, сумна пара.*

IV. Заклик лінгвістично виражений, як правило, у таких одиницях: *повинен / повинна, необхідно, потрібно, час (щось зробити)*, кличних формах. У нашому випадку експліцитно він локалізується в таких реченнях: “Кожен народ, який поважає себе і свою мову, **повинен** уживати її не тільки для розмов між собою, а й для освячення нею своєї душі і славлення Бога” та “Любімо рідну мову, бережімо і плекаймо її, як сестру, як матір, як власних дітей”.

Відтак, переформулювавши та звівши інтенціональний зміст усього тексту до мінімальної смислової одиниці (пропозиції), доходимо такого глобального висновку: “**Відмова від релігійного поневолення Москви**”. Це і є провідною ідеєю – тим, що намагалась імпліцитно висловити авторка газетної статті.

Отож, у формуванні образів дійових осіб автор ціннісно орієнтує читача на негатив щодо церкви Московського патріархату, позитив: а) до української мови та б) церкви Київського патріархату.

2.2.5. Результати контент-аналізу текстів статей регіональних друкованих ЗМІ на предмет ксенофобії

Проведімо контент-аналіз статей газет Волинського регіону, які містили прояви ксенофобних настроїв. КА дає змогу виявити такі теми (див. табл. 2.1.):

Таблиця 2.2

Контент-аналіз матеріалів регіональних друкованих ЗМІ на предмет ксенофобії

№ з/п	Назва газети	Види ксенофобії (за темами)				
		лінгвістична	конфесійна	етнічна	соціальна	політична
1	2	3	4	5	6	7
1	“Волинь” (Рівне)	Мовна дискримінація	Релігійна нетерпимість			Ідеологічні переслідування
2	“Сім’я і дім”			Утиски переселенців	1. Дискримінація заробітчан 2. Гендерна дискримінація 3. Сатанізм	Ідеологічні переслідування

Закінчення таблиці 2.2

1	2	3	4	5	6	7
3	“Вісник”	Мовно-конфесійна нетерпимість		1. Антисемітизм 2. Голодомор 3. Остарбайтери		
4	“Ініціатива”				1. Торгівля людьми 2. Насильство над дітьми	
5	“Віче”				Торгівля людьми	
6	“Луцький замок”				Торгівля людьми	
7	“Волинь” (Луцьк)			Міжетнічна неприязнь		

Нижче подані назви газет, згідно з рейтингом за критерієм частоти згадування ксенофобних тем. Тут, як бачимо, лідирує газета “Волинь” (Рівне).

“Волинь” (Рівне) – 12 статей за період. Домінує *лінгвоетнічна ксенофобія*. Найчастотніші теми: мовна дискримінація (42 %), міжконфесійне протистояння (33 %) та критика минулих ідеологій (25 %) усіх статей окресленого напрямку.

“Сім’я і дім” – п’ять статей за період. 80 % тем підпадають під категорію *соціальної ксенофобії*. Теми розподілені рівномірно: угиски мігрантів, гендерна нерівність, остарбайтери, сатанізм, ідеологічні переслідування – по 20 %.

“Вісник” – чотири статті з проблем *етнічної та релігійної ксенофобії*. Теми: мовно-конфесійна нетерпимість, антисемітизм, остарбайтерство, голодомор.

“Ініціатива” – дві статті на тему *соціальної ксенофобії*. Це – торгівля людьми, насильство над дітьми.

“Віче” та “Луцький замок” мають кожна по одній статті на тему **соціальної ксенофобії – торгівлі людьми**.

“Волинь” (Луцьк) має одну статтю на тему **етнічної ксенофобії – міжетнічної неприязні (українофобії)**.

Таким чином, контент-аналіз друкованих органів Волинського регіону засвідчив невелику кількість статей (загалом 26), зміст яких відзначається проявом ксенофобії. “Найнетолерантнішим” серед усіх джерелом є рівненський часопис “Волинь”, який має 46 % усіх публікацій такого спрямування. “Найтерпимішими” є луцькі газети “Луцький замок”, “Віче” та “Волинь”, оскільки в них зафіксовано лише по одній публікації з проблеми нетолерантності.

Найбільше публікацій відбивають проблеми соціальної, лінгвістичної та етнічної ксенофобії – загалом 15 публікацій. Найменша увага приділена проблемі ксенофобії за ознакою політичної належності (дві публікації).

Безсумнівно, у реаліях сьогодення проблема ксенофобії заслуговує на особливо пильну увагу й потребує постійного моніторингу з боку експертів, урядових та громадських організацій.

Перспективним напрямом психолінгвістичної експертизи у напрямі виявлення і попередження ксенофобних проявів убачаємо залучення також матеріалів інших ЗМІ – телебачення, радіо, Інтернет-видань.

2.3. Фреймовий аналіз

2.3.1. Фреймовий аналіз політичного тексту

Найпоширенішими методами аналізу політичного тексту, окрім контент- та інтент-аналізу, є методи когнітивного картування й операційного кодування. Мета цих методів полягає у спробі моделювання інтересів, інтенцій, типових реакцій, уявлень мовців. Це, у свою чергу, дає змогу спрогнозувати поведінку мовця в майбутньому у різних життєвих контекстах та звести до мінімуму семантичну дифузність його виступу. Із метою визначення відмінностей між фреймовим аналізом й іншими методами аналізу тексту розглянемо їх докладніше.

Контент-аналіз, як ми побачили вище, спрямований на виділення загальних тем, яких торкається мовець, та визначення певних катего-

рій в інформаційному потоці, що підвищує ступінь розуміння провідних ліній. Реальні наміри мовця і ступінь їх вираження в тексті простежуються з допомогою інтент-аналізу.

Операційний код розглядається як спосіб вивчення структурованої картини світу мовця та виділення його когнітивних карт – уявлення мовця у конкретних життєвих контекстах. У контексті політики Г. Г. Почепцов визначає два види таких уявлень: філософські й інструментальні [76]. Філософські уявлення представлені загальним баченням політики та політичних конфліктів, іміджу опонента, своєї ролі у перебігу політичних подій. Інструментальні уявлення містять різноманітні тактики і стратегії лідера: підходи до вибору цілей та способів їх досягнення.

Когнітивне картування спрямоване на відтворення ланцюга послідовних подій відповідно до схеми “причина – наслідок”. Центральним ланцюгом вважається перебіг подій, який найчастіше аналізується мовцем. На противагу операційному кодуванню, когнітивне картування залучає ретельне вивчення кожної нової події, оскільки воно демонструє, у яких контекстах мовець знаходить альтернативи для своїх рішень.

Таким чином, синтезування всіх чотирьох методів вивчення тексту у нашому дослідженні політичного тексту та розроблення відповідної процедури дають змогу визначити, по-перше, основні теми, які піднімає лідер у своїй промові, і правильно розставити акценти; по-друге, виявити провідні інтенції мовця; по-третє, визначити основні уявлення лідера про конкретні політичні події та ситуації; по-четверте, установити перспективи розвитку певної політичної сили і вибір альтернатив у виробленні стратегічних рішень.

Методика фреймового аналізу тексту ґрунтується на когнітивних теоріях представлення знань мовця, які одержують вербальну репрезентацію у мовленні: фреймах, скриптах, сценаріях [33].

Фрейм як структура знань представлений певною категорією або системою категорій, структурованих відповідно до актуального контексту. Фрейм асоціюють з англійським словом “framework” – каркас, який указує на аналітичні рамки, у межах яких індивід використовує свій досвід. У праці М. Мінського фрейм розглядається як одиниця представлення зафіксованих у минулому знань, які відіграють вагому роль у сприйманні та розумінні поточної інформації [137].

Отже, фрейм – це цілісна структура представлення знань, що індивід використовує як у звичних, знайомих ситуаціях, так і в нових, специфічних проблемних ситуаціях. Трактуюння фрейму як сукупності знання навколо конкретних об'єктів та відповідного їм поняття наближає його до природи асоціацій і семантичного простору. Проте між фреймовими й асоціативними структурами, які становлять сутність ментальних репрезентацій та просторів, існують значні розбіжності. Так, низка асоціацій на поняття утворює його семантичний простір, що виражає особливості репрезентації індивідом певного об'єкта у свідомості та його ставлення до групи об'єктів, виражених у понятті, зумовленому попереднім досвідом. Фрейм, на противагу семантичному простору, охоплює найтипівіші та найсуттєвіші ознаки групи об'єктів, характеризуючись конвенційною природою, а відтак, слугуючи вмістищем не лише індивідуального, а й культурно-історичного досвіду.

Функціонування фрейму як структури представлення знань та індивідуального й суспільного досвіду зумовлено його ієрархічною будовою. Так, фрейм, представлений у вигляді вершини, – найвищий рівень фрейму з термінальними вузлами чи слотами, які посідають нижчі рівні й заповнюються відповідними до цього фрейму значеннями. Вершина фрейму є прототипом категорії, що закладена в його основу. Прототип – це поняття, яке охоплює найтипівіші та найістотніші ознаки цієї категорії. Тому вершина фрейму несе базову інформацію про найтипівіші ознаки і властивості всіх понять, що належать до конкретного фрейму.

Вершина фрейму є носієм крос-культурних особливостей. Дослідження Е. Рош, які слугували основою для теорії прототипів, свідчать про те, що у представників різних культур прототипи значно варіюють. Тому фрейм вважається показником особливостей національного простору представників різних культур. Прототипом є об'єкт, “який у найвиразнішій формі відображає структуру категорії як цілої і який можна уявити як сукупність ознак, що найкраще вирізняють певний поняттєвий клас від інших” [33].

Завдяки вершині фрейму у вигляді прототипної одиниці будь-який фрейм – це ієрархічна структура знань у вигляді “абстрактне-конкретне”. Активізація необхідного фрейму залежить від того, наскільки ефективно індивід на основі абстрактних характеристик може дійти до його вершини – найбільш типового та конкретного представ-

ника категорії. Вершина фрейму задає найбільш конкретні характеристики, які більшою чи меншою мірою поступово узагальнюються у напрямі кожного подальшого термінального вузла.

Термінальні вузли (слоти) можуть бути однаковими в межах не лише одного фрейму, а й різних фреймів. Слоти за своєю природою – це основа та критерії для категоризації об'єктів і відповідних їм понять, наприклад колір, форма, або більш узагальнені критерії – жива /нежива природа тощо. Наприклад, у фреймі будівлі можуть бути визначені такі слоти: форма, розмір, матеріал тощо. Проте значення, які заповнюють ці слоти, будуть відповідати конкретному актуалізованому фрейму: прямокутний, великий, цегляний, дерев'яний. Якщо контекст пропонує фрейм дитячих іграшок, то ці ж самі слоти: форма, розмір, матеріал уже будуть мати інші значення – прямокутний, круглий, маленький, пластмасовий, картонний тощо.

Таким чином, однакові слоти, тобто критерії для групування та категоризації понять, можуть належати різним фреймам, проте значення, які заповнюють ці слоти, вирізняють кожен конкретний фрейм із-поміж інших. Отже, слоти, або термінальні вузли, презентують основні істотні ознаки, притаманні різним фреймам, а значення є властивістю конкретної фреймової структури.

Інша структура знань – скрипт. Скрипти, на противагу фреймам та схемам, містять не репрезентацію об'єктів, а їх станів і рухів у фрагментах конкретних ситуацій. Скрипт – це структура представлення знань, яка презентує стереотипну зміну подій, а відтак, є структурою представлення знань про життєві ситуації.

Поняття скрипту введено до наукового обігу Р. Шенком із метою опису обробки інформації у мові [146]. Згодом це поняття активно увійшло до категоріального апарату когнітивної психології з метою вивчення репрезентації знань людини [3; 41; 88].

Знання людини репрезентують не лише епізодичні фрагменти дійсності, а й “драматичні категорії”. Інакше кажучи, знання індивіда характеризується динамічним включенням, яке відображає послідовну серію подій. Людина сприймає не лише ті чи інші об'єкти як будинки, одяг, а й має певні очікування щодо взаємодії цих об'єктів у її повсякденному житті. Наприклад, ми знаємо, що відбувається в палаці урочистих подій, а що – у ресторані. Більше того, ми маємо серії очікувань і для більш широких фрагментів дійсності, зокрема перебіг церемонії шлюбу, процес виховання дітей тощо.

Переважна більшість скриптів засвоюється у дитинстві внаслідок безпосереднього досвіду чи спостереження за іншими людьми. Так, відомий фрагмент-приклад скрипту, описаний Р. Шенком, про культ-похід до ресторану представляє сукупність стереотипних дій, пов'язаних із цією подією. При цьому скрипт складається з окремих епізодів – сцен. Таким чином, тоді як схема є базовою одиницею фрейму, своєрідним критерієм для категоризації понять, сцена як структура представлення знань є складовою частиною скрипту і розглядається як базова одиниця певної події. Наприклад, скрипт відвідування ресторану містить такі сцени: вхід, замовлення, прийом їжі та вихід із ресторану.

Отже, скрипти і сцени різняться акцентом на поведінковому контексті, а не на сукупності низки найтипівіших та характерних ознак об'єктів навколишньої дійсності. На основі скрипту можна також уявити перебіг подій у ланцюгу *Передподія – Подія – Постподія*.

Р. Шенк визначає чотири рівня збереження знань про події. На першому рівні зберігаються образи доволі конкретних подій, наприклад конкретне відвідування стоматолога; на другому – узагальнені образи, які увібрали всі конкретні події одного типу, наприклад усі відвідування стоматолога; на третьому рівні – інформація про ситуації в цілому, наприклад у кабінеті стоматолога є спеціально обладнане крісло, лікар-стоматолог завжди одягнений у білий халат тощо; на четвертому рівні – інтенціональні образи й абстрактна інформація про соціальне значення лікарської допомоги – стоматології.

Сценарій – це структура представлення знань, яка може бути виражена через ключові та найчастотніші поняття конкретного тексту. На основі сценарію визначається загальний ракурс уявлень мовця про різні фрагменти дійсності. Поняття сценарію запропонував М. Мінський. Воно тлумачиться як результат інтерпретації тексту, коли ключові слова створюють окремі сценарні (тематичні) структури [137].

Таким чином, визначення фрейму, скрипту, сценарію шляхом фреймового аналізу тексту дає змогу охопити не лише всі аспекти вивчення тексту, які виявляються з допомогою контент- та інтен-аналізу, операційного кодування, когнітивного картування, дискурсивного аналізу, а й ширше охопити і представити ментальні репрезентації мовця стосовно основних життєвих контекстів.

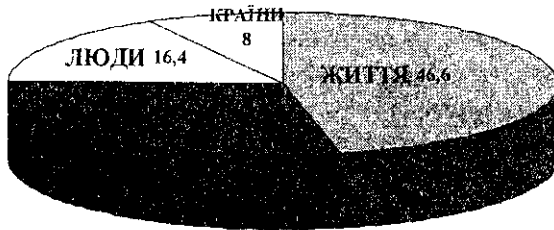
Важливими є особливості політичного дискурсу загалом. Серед них ключова – часова орієнтація політичного дискурсу – його спрямування на майбутнє. Це має свої пояснення, адже політикам властиво й вигідно уникати тем теперішнього, а доки настане майбутнє, багато що зміниться з постаттю самого політика, його електоратом, а також суспільно-політичною ситуацією країни. Інша особливість політичного дискурсу полягає у створенні й моделюванні узагальненого образу цільової аудиторії, до якої він звернений. Тому нерідко в політичному дискурсі дослідження проводяться у двовекторному напрямі: у вивченні особистості політика через його мовлення та встановленні особливостей цільової аудиторії. Як слушно зауважує Г. Г. Почепцов: “саме вербальні особливості політичного дискурсу стають вирішальними моментами передвиборної кампанії. Програш /перемога в ній зумовлені не тільки реальними якостями кандидата, а й професійними характеристиками його текстів, особливостями його поведінки в засобах масової комунікації, тобто дискурсивні особливості політичної фігури важать більше, ніж інші її властивості” [76, 90–91].

Оберімо матеріалом фреймового аналізу доповідь Президента України В. Ющенка на спільному засіданні обох палат конгресу США (див. Додаток 2). Основним завданням дослідження є встановлення основних уявлень і реакцій мовця через визначення фреймів дискурсу.

Перебіг дослідження фреймового аналізу тексту В. Ющенка містить низку етапів. **На першому етапі** фіксуємо всі слова політичного тексту, які вербально виражені іменниками. **На другому** – всі іменники групуємо у відповідні загальновизначені категорії (визначення категорій ґрунтується на енциклопедичних, а не лінгвістичних знаннях дослідника, наприклад категорії рослин, частин тіла, природних феноменів, психологічних станів тощо). **На третьому етапі** аналізуємо кількість слів, представлених у кожній категорії. Усі категорії тексту вважаються його фреймами. **На четвертому етапі** виділяємо найчастотніші слова кожної категорії та визначаємо їхній коефіцієнт частотності (FQ) – за загальним принципом визначення коефіцієнта: частка від кількості використання цього слова і кількості слів у цій категорії. Слова з найвищим FQ у кожній категорії відображають сценарій політичного дискурсу. **На п'ятому етапі** з ключових слів відбираємо поняття, що відбивають певні події за

схемою *Передподія – Подія – Постподія*. Ці поняття утворюють скрипт досліджуваного нами політичного тексту.

Проведення низки виділених етапів фреймового аналізу тексту політичної промови В. Ющенка дає змогу виділити чотири провідні категорії: життя, люди, суспільство, країни. Таким чином, фреймами політичної промови Президента України виявилися фрейми життя, люди, суспільство та країни. Питома вага різних фреймів зображена на діаграмі 2.1.

Діаграма 2.1. Фрейми тексту політичної промови В. Ющенка

Виділення представлених у кожному фреймі найчастотніших слів дає змогу побудувати сценарій політичного тексту. Категорії та їх найтипівіші представники подаємо в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Результати фреймового аналізу політичного тексту

№ з/п	Категорії політичного дискурсу	Прототипи категорій (FQ)
1	Життя	Свобода (0,16), права (0,16), можливості (0,09), партнерство (0,06), мета (0,06), прагнення (0,06), сила (0,06).
2	Суспільство	Влада (0,19), демократія (0,14), економіка (0,1), вибори (0,1), тероризм (0,07), зміни (0,05), правосуддя (0,05), діалог (0,05).
3	Люди	Народ (0,46), українці (0,42), лідери (0,38), президент (0,29), друзі (0,17), багько (0,13), дружина (0,13).
4	Країни	Україна (3), США (0,8), світ (0,42), Європа (0,33).

Як видно з таблиці 2.3, найширшою категорією тексту політичної промови В. Ющенка є фрейм *життя*. Це є значущою характеристикою досліджуваного дискурсу, адже основні реалії будь-якої сфери суспільно-політичного розвитку держави повинні відбивати рівень життя її громадян. Більше того, ключові поняття цього фрейму відображають прагнення та уявлення політичного лідера про бажаний рівень життя його співвітчизників.

Найчастотнішими поняттями фрейму є *свобода, можливості та партнерство*. Саме ці слова відбивають філософські уявлення Президента України про потенційну траєкторію розвитку України і збігаються з провідною рисою етнічної свідомості українців – волелюбністю. Інструментальні уявлення лідера відображено у таких словах, як *мета, прагнення, права*, що виражають бажання Президента забезпечити важливе місце та роль України у світових геополітичних процесах. При цьому визначається право України на це місце і підкреслюються її можливості.

Іншими фреймами у тексті є “суспільство”, “люди”, “країни”. Ключовими поняттями фрейму суспільства є *влада, демократія, економіка*. Ці поняття відображають бачення Президентом України траєкторії суспільно-політичного розвитку нашої держави: по-перше, влада, стиль управління якої має бути відкритим та прозорим (демократичним), по-друге, відродження й оздоровлення економіки, яке здатне покращити рівень життя громадян і наблизити економіку України до рівня розвинених країн.

У результаті аналізу виділяємо не лише поняття, які відображають глобальні суспільно-політичні процеси, а й виражають глибинно-особистісні сфери життя будь-якої людини. Різномасштабним у досліджуваному тексті є фрейм *люди*. Так, з одного боку, фрейм представлений словами *народ, українці, лідери, президент*, що свідчать про розміщення акцентів у площині “влада для народу, а не народ для влади”, а з іншого, – слова *друзі, батько, дружина* наближають лідера до цільової аудиторії, зменшують соціальну дистанцію, даючи змогу побачити у політичному лідері, насамперед, людину з її внутрішнім світом.

Фрейм *країни* відображає основні напрями розвитку України на міжнародній арені: Європа та США, що задають лінію розвитку України у найближчий період.

Відбір найчастотніших слів у кожному виділеному фреймі дає змогу сконструювати **сценарій** тексту досліджуваної політичної промови: *свобода, влада, народ, Україна*. Сценарій дискурсу чітко демонструє основні пріоритети політичного лідера у розбудові демократичного устрою нашої держави.

Конструювання скрипту досліджуваного тексту полягає у відборі слів із найчастотніших понять, які містять значну частку дієслівності та розміщуються у ланцюзі *Передподія–Подія–Постподія*. Скрипт досліджуваного тексту представлений такими поняттями: *прагнення – зміни – світ*.

Таким чином, основне бачення чинним Президентом теперішньої України полягає у прагненні розбудувати високорозвинену країну через здійснення кардинальних змін у різних сферах суспільного життя та досягнення майбутньою Україною гідного місця у світовому просторі.

Отже, запропонований метод фреймового аналізу тексту політичної промови В. Ющенка дає змогу змодельовати уявлення і бачення Президентом основних напрямів розвитку України та її місця на світовій арені.

2.3.2. Фреймовий аналіз в етнопсихолінгвістичних дослідженнях

Предмет етнопсихолінгвістики – це особливості етнічної свідомості, які виражені у мові її носіїв. Відомою є гіпотеза лінгвістичної відносності Б. Л. Ворфа та Е. Сепіра: відмінності у лексичній і граматичній будовах мов свідчать про відмінності у світосприйнятті носіїв цих мов [34]. Відповідно до цієї гіпотези можна припустити, що структурування дійсності носіями української мови (яка за своєю природою є синтетичною) характеризується предметно-образними та конкретними категоріями, тоді як носії англійської мови (яка відрізняється аналітичністю) оперують абстрактнішими поняттями.

За М. Коулум, важливого значення у дослідженні культурних механізмів й інтелектуального розвитку набувають культурні моделі, які є основними елементами організації як культури, так і пізнання, адже в цих моделях закладено основні способи інтерпретації життєвих фактів та подій у різноманітних сферах; “включаючи події, інституції, фізичні і ментальні об’єкти” [44, 7]. Носіями культурних моделей є прислів’я та приказки. Тому проведемо етнопсихолінгві-

стичну діагностику на вибірці українських і англійських прислів'їв – 2200 зразків.

Методом дослідження оберемо методику фреймового аналізу мовного матеріалу.

Процедура дослідження

1. Фіксуємо всі слова, які виражені іменниками. Таким чином виділяємо 4788 різних понять.

2. Усі іменники групуємо – це відповідні категорії, наприклад природні явища, страви тощо. У результаті цього етапу виділяємо 10 категорій (див. табл. 2.4.). Ці категорії – є результатом узагальнення, категоризації та систематизації дійсності, що дає змогу розглядати їх як фрейми. Наявність указаних категорій як в українських, так і в англійських прислів'ях дає змогу встановити спільні, універсальні особливості категоризації дійсності, притаманні представниками різних національно-культурних просторів.

3. Визначаємо коефіцієнт частотності (FQ) поняття в межах категорії: частка кількості використання кожного поняття від загальної кількості понять, що належать до цієї категорії. Показники FQ дають змогу виділити найчастотніші поняття, які, відповідно до теорії Е. Рош, є прототипами фреймів. Відтак, ці поняття представляють специфіку ментального національно-культурного простору представників двох культур – української та англійської

Результати дослідження відображено в табл. 2.4 та 2.5.

Таблиця 2.4

Фрейми

№ з/п	Фрейми	Міра представленості в українців (%)	Міра представленості в англійців (%)
1	2	3	4
1	Люди	22,38	11,31
2	Природні феномени	17,13	15,96
3	Інструменти та одяг	13,72	14,00
4	Психологічні конструкти	11,36	17,01
5	Страви	11,36	8,28

Закінчення таблиці 2.4

1	2	3	4
6	Тваринний світ	7,69	14,46
7	Рослинний світ	6,56	4,37
8	Частини тіла	4,63	9,49
9	Колір та числа	2,98	2,56
10	Релігійні персонажі	2,19	2,56

Таблиця 2.5

Прототипи

№ з/п	Фрейми	Прототипні представники в українців (FQ)	Прототипні представники в англomовних носіїв (FQ)
1	2	3	4
1	Люди	Бідняк (0,20), пан (0,19), багач (0,18), козак (0,07), люди (0,03), кум (0,02), дитина (0,01).	Man (0,31), child (0,11), friend (0,10), fool (0,05), enemy (0,05).
2	Природні феномени	Вода (0,11), зима (0,10), літо (0,09), земля (0,06), день (0,05), золото (0,04).	Fire (0,10), water (0,09), time (0,08), day (0,06), stone (0,05), silver (0,04).
3	Інструменти та одяг	Хата (0,08), гроші (0,08), піч (0,04), віз (0,04), кожух (0,06), сорочка (0,04), чоботи (0,04).	Money (0,06), pot (0,04), cup (0,04), pin (0,04), house (0,03), gloves (0,03).
4	Психологічні конструкти	Лихо (0,3), праця (0,05), плач (0,05), воля (0,04), життя (0,04), добро (0,04).	Mind (0,07), word (0,05), life (0,04), news (0,04), love (0,04), crying (0,03).

Закінчення таблиці 2.5

1	2	3	4
5	Страви	Хліб (0,29), борщ (0,08), обід (0,05), калач (0,05), сало (0,04), юшка (0,04).	Eggs (0,15), meat (0,10), honey (0,05), fruit (0,05), milk (0,05), pudding (0,05).
6	Тваринний світ	Пес (0,14), риба (0,08), кінь (0,08), віл (0,07), пташка (0,05).	Cat (0,11), dog (0,10), horse (0,09), bird (0,08), fish (0,07).
7	Рослинний світ	Мак (0,12), поле (0,08), врожай (0,08), верба (0,07).	Tree (0,20), hay (0,10), wood (0,07), bush (0,07).
8	Частини тіла	Ноги (0,11), очі (0,09), живіт (0,08), спина (0,07).	Ears (0,13), eyes (0,10), hand (0,10), heart (0,06), head (0,06).
9	Колір та числа	Білий (0,20), чорний (0,09), червоний (0,06), три (0,24), один (0,18), сім (0,09).	Black (0,24), white (0,18), one (0,24), two (0,12).
10	Релігійні персонажі	Диявол (0,24), Великдень (0,16), Бог (0,12), Покрова (0,08).	Evil (0,65), Doomsday (0,12), Adam (0,11).

Попри існування спільних категорій у представників досить дисперсних культур, міра їх представленості та вираження є відмінною. Так, для українців найбільш значущим фреймом є люди, їх соціальний статус, власні назви тощо, тоді як для англомовних носіїв – психологічні конструкти.

Цікавим є те, що фрейм людей представлений поняттями, яким притаманні предметно-образні властивості, натомість, психологічні конструкти характеризуються великим ступенем абстрактності. Цей факт, вочевидь, пов'язаний із синтетичністю української мови й аналітичністю англійської, що відбивається на змісті категорій.

Аналіз результатів дослідження коефіцієнта частотності понять у межах певного фрейму дає змогу виділити базовий рівень узагальнення та вершину цього фрейму, виражену прототипом. Прототипом фрейму є поняття з найвищим коефіцієнтом частотності. Як видно з табл. 2.5, існують значні розбіжності у прототипах для переважної

більшості виділених категорій. Це зумовлено історичними та географічними умовами життя народу, які відображають специфіку колективного інтелекту і здійснюють вагомий вплив на інтелектуальну діяльність окремого індивіда. Так, прототипом фрейму природних феноменів для українців є вода, що відображає їх схильність до жіночого начала: Матері Богородиці, Землі, Березині. Натомість, прототипом цього ж фрейму в англійській мові є вогонь, як символ чоловічого начала.

Як зазначає З. С. Карпенко, в образі жінки з її емоційним та самовідданим характером, багатою гамою душевних почувань, відкритістю й довірливістю втілено особистісне начало українця [39]. Символічною природою характеризуються різні числа, їх прототипи теж варіюють в українській та англійській мовах, відповідно, три, що пов'язано із релігійними уявленнями українців, й один. Цікавим є виділення понять фрейму їжі: хліб як український символ добробуту людини, яйце як символ початку усього живого на землі.

Таким чином, варіативність прототипів для спільних фреймів свідчить про вплив національного культурного простору на мовленево-мисленеву діяльність особистості. Процедура фреймового аналізу може бути широко використана у сучасних етнопсихолінгвістичних дослідженнях із метою встановлення впливу культури на психічну організацію людини.

2.4. Психолінгвістичний аналіз рекламного тексту

Загальне розуміння реклами дає змогу розглядати її як комплекс вербальних і невербальних засобів стимулювання збуту продукції та формування попиту на неї. Рекламний дискурс характеризується своїми особливостями, які доцільно розглядати з боку форми і функції реклами.

Психолінгвістичний ракурс вивчення реклами дає нам значні інструменти для визначення інформаційного наповнення реклами, тобто, типів інформації.

Типи інформації завжди визначають жанрову належність тексту. Якщо уявити текст як систему, а типи інформації – як її складові частини, то у разі неможливості адекватної передачі одного типу

інформації в конкретному фрагменті тексту, її можна змістити в інший фрагмент, при цьому не порушуючи цю систему.

У психолінгвістичній літературі визначають три типи інформації: когнітивну, емоційну та естетичну [34]. Переважання когнітивної інформації властиве для науково-технічних текстів, емоційної та естетичної інформації – для художніх текстів. Важливою психолінгвістичною особливістю реклами з боку її форми є наявність і приблизно рівномірний розподіл кожного типу інформації. Реклама, у якій бракує чи когнітивного, чи емоційного, чи естетичного типу, не здатна ефективно виконати свою функцію.

Типи інформації глибоко аналізуються у працях Л. С. Виготського [14]. Учений, розглядаючи особливості естетичної інформації та її роль у формуванні естетичної реакції, зазначає, що естетична реакція навіть у простішому вигляді значно відрізняється від інших реакцій, які виникають як результат сприйняття. У формуванні естетичної реакції провідної значущості набувають уява та емоції, інакше кажучи, пізнавальна й емоційна сфери особистості. Тому естетична інформація є найбільш комплексною, оскільки вона підпорядковує як когнітивну, так і емоційну інформації. Як твердить І. С. Алексеева. “когнітивна інформація слугує базовими цеглинками для побудови змісту тексту й ототожнення його з дійсністю при сприйнятті, проте навіть в художньому тексті ... вона включена в художню реальність і підпорядковується їй” [1, 114].

Важливими постають питання про мовне вираження і функції всіх трьох типів інформації. Проаналізуймо їх докладніше. Естетична інформація в мові передається стилістичними засобами, наприклад метафорами, метонімією, епітетами, повторами, гіперболами, порівняннями тощо. Основна функція естетичної інформації – конативна, це – формування у цільової аудиторії готовності до дій, наприклад термінового володіння рекламованим об'єктом. Тому важливими носіями естетичної інформації є конструкції з дієсловом у наказовому способі, наприклад: *придбай, поглянь* тощо.

Когнітивна інформація презентує винятково об'єктивну, повну та незалежну передачу відомостей про дійсність. Метою когнітивної інформації є інформування адресата. Чистота когнітивної інформації забезпечується блокуванням усіх інших типів інформації. Це блокування, зазначає І. С. Алексеева, здійснюється за рахунок точного вибору мовних засобів [1]. До них належать нейтральна нормативна

для письмового мовлення лексика, терміни. Отож, мовні засоби виключають будь-які елементи емоційної інформації та естетичної, адже естетична, як зазначалося вище, містить у собі емоційну. Переважання когнітивної інформації зумовлює жанрову специфіку тексту. До таких текстів належать наукові, науково-технічні, юридичні й інші види текстів діловодства.

Когнітивна інформація у рекламі виконує доволі важливу функцію – надає якнайповніші відомості про рекламований об'єкт чи послугу. Деякі гендерні дослідження доводять, що велику питому вагу когнітивної інформації мають реклами, розраховані на чоловічу цільову аудиторію [67].

Емоційна інформація має на меті створення позитивного ставлення до змісту інформації з боку адресата. Вона виражена емоційно забарвленою лексикою, наприклад прикметниками у вищому та найвищому ступенях порівняння. Емоційно забарвлена когнітивна інформація не може вважатися цілком вірогідною і часто є дещо викривленою. Поряд із цим, саме така інформація найкраще запам'ятовується та здійснює соціально-психологічний вплив на реципієнта. Тому сукупність когнітивної, емоційної й естетичної інформації містять тексти, які застосовуються ЗМІ та спрямовані не лише на цільову аудиторію, а й на формування громадської думки.

Психолінгвістичні особливості структури і функції реклами відображено у табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Психолінгвістичні особливості форми та функцій реклами

Типи інформації	Функції
Когнітивна	Інформативна
Емоційна	Афективна
Естетична	Конативна

Розгляньмо зразок психолінгвістичного аналізу реклами кави “Якобз Монарх”.

Текст реклами:

Лише добірні кавові зерна з найкращих плантацій світу, гармонійно поєднані нашими фахівцями, можуть створити найкращу каву Якобз – Якобз Монарх. Старанне обсмажування зерен пробуджує АРОМОКСАМИТ, що здатен поєднати людей (28 слів – 100 %).

Результати психолінгвістичного аналізу представлено у табл. 2.7:

Таблиця 2.7

Результати психолінгвістичного аналізу реклами

Типи інформації	Мовне вираження	Питома вага
Когнітивна	Кавові зерна, поєднані, плантацій світу, фахівцями, можуть створити, каву, Якобз – Якобз Монарх, обсмажування зерен пробуджує АРОМОКСАМИТ, здатен поєднати людей (19 слів)	0,68
Емоційна	Добірні, найкращих, гармонійно, найкращу, старанне (5 слів)	0,18
Естетична	Зерна можуть створити; Якобз – Якобз, обсмажування пробуджує, Аромоксамит здатен поєднати (10 слів)	0,36

Результати психолінгвістичного аналізу реклами свідчать про те, що ця реклама не повною мірою відповідає вимогам структурування рекламного тексту відповідно до типів інформації. Так, у цій рекламі забагато когнітивної інформації, тоді як емоційної інформації бракує.

Низка психолінгвістичних досліджень [67; 76], спрямованих на вивчення ефективності реклами, пропонує рекомендації для створення рекламних текстів:

1. Спростувати думку. Висловлюватися завжди просто і прямо, використовуючи частовживані слова й короткі речення. Уникати розмовних та жаргонних конструкцій.

2. Повідомлення необхідно подавати таким чином, аби воно завжди викликало інтерес. Для цього слід уникати складних конструкцій, переліків, екстравагантних тверджень.

3. Висловлювання повинні мати стверджувальний і спонукальний характер, при цьому слід уникати використання частки “не”.

4. Використовувати слова і фрази, які мають чітку предметну співвіднесеність, не зловживати різними абстракціями.

5. Використовувати дієслова у теперішньому часі з переважанням активних конструкцій, надаючи також перевагу саме дієсловам, а не віддієслівним іменникам.

6. Пам’ятати про психологічні закономірності сприймання тексту: найкраще запам’ятовується початок і кінець тексту, якщо

важлива інформація – всередині тексту, її необхідно виділити. У наведеному нами прикладі для цього використовуються графічні засоби: слово АРОМОКСАМИТ надруковано великими літерами.

7. Ефективною є незавершена думка, що спонукає адресата до мисленнєвої активності, наприклад, удаюю є рекламна фраза “Якщо кетчуп, то...”, на звороті – продовження цієї реклами із назвою марки “Торчин-продукт”. Водночас у рекламі може бути лише одна така недомовка, аби не перевантажувати адресата.

2.5. Психолінгвістичні методи дослідження художнього тексту

2.5.1. Психографологічний аналіз художніх творів

Оберімо для психолінгвістичного аналізу два твори українських письменників – “Метелик” Лесі Українки та “Видіння” Юрка Покальчука (див. Додаток 3). Письменники жили в різні епохи, однак внутрішні світи цих двох творчих особистостей досить бурхливі, різнобарвні, сповнені жаги до життя і любові.

Як засвідчило вивчення вербальних характеристик двох порівнюваних текстів, стилі двох авторів досить різні, хоча й мають спільні моменти, зокрема за параметрами середньої кількості слів у реченні та лексичної різноманітності (див. табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Психолінгвістичні показники тексту

№ з/п	Найменування показника	Юрій Покальчук “Видіння”	Леся Українка “Метелик”
1	Обсяг мовленнєвої продукції, в словах (кількість знаменних слів)	663	406
2	Обсяг мовленнєвої продукції, в реченнях	39	35
3	Середній розмір речення	17	11,6
4	Коефіцієнт лексичної різноманітності	7,6 %	5,0 %
5	Коефіцієнт дієслівності	26,0 %	22,2 %
6	Коефіцієнт логічної зв’язності	1,7	1,1
7	Коефіцієнт емболії	0	0,2 %

Отже, за різної кількості слів у текстах кількість речень приблизно однакова (39 та 35, відповідно). Помітні високі показники середнього розміру речення у Ю. Покальчука, що свідчить про спокійну манеру представлення інформації, її плинність й “округлість” форм. Натомість, нижчі показники у Лесі Українки показують чутливість, надзвичайно високу емоційність та хвилювання автора.

Показники лексичної різноманітності досить високі в текстах обох письменників, так само, як і коефіцієнти дієслівності, що підкреслює динамічність думки, рухливість сюжету і швидку зміну подій.

Коефіцієнт логічної зв'язності (при нормі 1) складає 1,7 у Ю. Покальчука. Характерно, такий високий показник викликаний не сполучниками причинно-наслідкового зв'язку, а сполучниками сурядності *і*. Така перенасиченість сприяє проєкції подій в уяві читача не в послідовному, темпоральному ланцюзі, а симультанному, одномоментному просторовому способі. У свою чергу, цей прийом активізує кращу візуалізацію реципієнтом описуваних об'єктів, залучаючи до роботи праву півкулю головного мозку адресата.

У Лесі Українки цей показник майже не відхиляється від норми і становить 1,1, що свідчить про збалансованість синтаксичної структури твору, а відтак і гармонійність його сприйняття.

Наявність емболії у творі Лесі Українки зайвий раз засвідчує про гендерні переваги художників слова у прагматичній маркованості тексту. Автору-жінці більш властиво, ніж автору-чоловікові, емоційно маркувати текст.

2.5.2. Психолінгвістична діагностика перекладу художнього тексту

У перекладознавстві нині точаться суперечки навколо критеріїв оцінки якості перекладеного тексту. У цьому зв'язку виникає потреба віднаходження об'єктивних методів перевірки ступеня адекватності тексту перекладу вихідному тексту. Згідно з перекладознавчою концепцією динамічної еквівалентності Ю. Найди, цільовий текст вважається адекватним перекладом оригіналу, якщо реакція читача цільового тексту подібна до реакції читача оригіналу [139].

Л. К. Латишев вважає цю концепцію найперспективнішою у перекладознавчих дослідженнях, оскільки вона дає змогу пояснити більшість перекладацьких прийомів, що забезпечують еквівалентний переклад, наприклад заміну вихідного змісту [51].

Психолінгвістика перекладознавцю дає можливість зіставити реакції адресатів оригіналу та перекладу, оскільки ця галузь науки володіє значним арсеналом науково обґрунтованих і надійних методів об'єктивного дослідження тексту.

Установимо та порівняємо потенційну естетичну реакцію читача оригіналу і текстів перекладу на основі застосування психолінгвістичного інструментарію, зокрема, методів контент-аналізу та психографологічного аналізу.

Порівняймо якісне й кількісне наповнення провідних тем-категорій тексту оригіналу та його української й російської версій шляхом **контент-аналізу**. Прикладом тексту оригіналу оберімо уривок з англomовного твору Дж. Д. Селінджера "Ловець у житі" ("The Catcher in the Rye"). Цей фрагмент містить найважливішу, з погляду глобального змісту твору, інформацію.

Текст оригіналу

"Daddy's going to kill you. He's going to kill you," she said.

I wasn't listening, though. I was thinking about something else-something crazy.

"You know what I'd like to be?" I said. "You know what I'd like to be? I mean if I had my goddam choice?"

"What? Stop swearing."

"You know that song 'If a body catch a body comin' through the rye'? I'd like-"

"It's 'If a body meet a body coming through the rye!'" old Phoebe said. "It's a poem. By Robert Burns."

"I know it's a poem by Robert Burns."

She was right, though. It is "If a body meet a body coming through the rye." I didn't know it then, though.

"I thought it was 'If a body catch a body,'" I said. "Anyway, I keep picturing all these little kids playing some game in this big field of rye and all. Thousands of little kids, and nobody's around-nobody big, I mean - except me. And I'm standing on the edge of some crazy cliff. What I have to do, I have to catch everybody if they start to go over the cliff-I mean if they're running and they don't look where they're going I have to come out from somewhere and catch them. That's all I'd do all day. I'd just be the catcher in the rye and all. I know it's crazy, but that's the only thing I'd really like to be. I know it's crazy."

Проведімо процедуру контент-аналізу вихідного та цільових текстів. КА текстів трьома мовами [4; 5] (див. Додаток 4) дає змогу виділити три базові теми-категорії: “небезпека”, “людина”, “час і простір”. Перша категорія в оригіналі представлена іменниками *cliff* (скеля), *edge* (край), *catcher* (ловець). Друга містить слова *body* (гуть хтось), *kids* (діти), *choice* (вибір). Третя має іменники *rye* (жито), *field* (поле), *day* (день) (див. табл. 2.9):

Таблиця 2.9

Контент-аналіз тексту оригіналу та текстів цільових мов

№ з/п	Категорія	Оригінал	Українська версія	Російська версія
1	Небезпека	Cliff (2), edge (1), catcher (1)	Прірва (4), край (1)	Пробасть (3), край (1), скала (1)
2	Людина	Body (8), kids (2), choice (1), daddy (1)	Людина (2), малеча (1), малюки (1), дітлахи (1), діти (1), тато (1), табунець (1)	Взрослый (1), голова (1), душа (1), малыши (1), ребята-тишки/ ребята (3), папа (1), дурак (1)
3	Час та простір	Rye (5), day (1), field (1)	Жито (6), день (1), поле (1)	Рожь (4), вечер (3), поле (1)
4	Абстрактні сутності	-	Ідея (1), дурниці (1)	Дело (1), мысль (2)

Помітною є зміна у наповненні категорії “небезпека”. Порівняймо: в українській версії маємо *прірва*, *край*; у російській – *пробасть*, *край*, *скала*. Як бачимо, ця категорія не містить іменника *catcher* (ловець), а в категорії “людина” відсутній еквівалент одиниці *choice* (вибір), які є ключовими у глобальному контексті повісті. Обидва переклади трансформують зазначені іменники на дієслова: *стерегти*, *вибрати* (укр.) та *стеречь*, *выбрать* (рос.).

Із нейролінгвістичного погляду вживання перекладачами дієслівної форми замість іменникової активізує структуру лівої півкулі у

сприйнятті реципієнтами (українськими чи російськими читачами) описуваних подій.

Оскільки у психолінгвістичному підході важливо застосовувати комплекс методів для підвищення ступеня об'єктивності даних, доповнимо контент-аналіз психографологічним. Нижче подані результати психолінгвістичного аналізу текстів за трьома базовими параметрами (див. табл. 2.10).

Таблиця 2.10

**Психографологічний аналіз вихідного тексту
та текстів перекладу**

№ з/п	Коефіцієнт	Англійська мова	Українська мова	Російська мова
1	Лексична різноманітність (%)	6	14	11
2	Логічна зв'язність	0,37	0,44	0,43
3	Емболія (%)	8	4	5

Як бачимо з таблиці, коефіцієнт лексичної різноманітності значно нижчий в оригіналі, ніж в обох перекладах. Це означає, що автор (свідомо чи несвідомо) дотримувався програми “правопівкульного”, образного сприйняття інформації читачем. Хоча перекладачі досягнули кращих формальних характеристик перекладів, таке відхилення здатне створити дисбаланс між формою і змістом художнього тексту.

Коефіцієнт логічної зв'язності, що залежить від кількості вжитих у тексті функціональних слів типу сполучників та прийменників, виявляється значно вищим в українському і російському текстах, ніж в оригіналі. Знову-таки: це розходження призводить до того, що переклади сприймаються реципієнтами переважно раціональним абстрактно-логічним способом із залученням ділянок лівої півкулі, у той час як авторська програма передбачає образний (симультанний) спосіб декодування із залученням ділянок правої півкулі ГМ читача.

Коефіцієнт емболії удвічі вищий в оригіналі, ніж у перекладах. Велика питома вага ембол в оригіналі свідчить про те, що персонаж

твору (Голден Колфілд) перебуває у стані емоційної напруги. Як довели результати виконаного під нашим керівництвом дипломного дослідження О. Сидорчук (2007 р.), існує пряма кореляція між такими станами і зміненими станами свідомості [30] та півкульною функціональною асиметрією головного мозку людини. Відповідно, відхилення за параметром емболії здатне викривити образно-симультанну (“правопівкульову”) схему інтерпретації тексту, наближаючи її до вербально-логічного (“лівопівкульового”) способу обробки.

Таким чином, під час перекладу “правопівкульного” мовлення перекладачеві необхідно строго дотримуватись особливостей мовної форми оригіналу, зважати на повтори, низькі показники лексичної різноманітності та зв’язності й високу питому вагу десемантизованої лексики, адже художній текст – це єдність форми та змісту. Це означає, що деструктивні зміни у перекладі форми призведуть до порушень змісту повідомлення автора. Більше того, будь-який неточний вибір може спричинити нездатність кінцевого читача досягнути такого ж ефекту, якого досягнув би читач мови оригіналу. А це, з позиції Ю. Найди, кваліфікується як неадекватний переклад. Що більші “зони розуміння” автора та перекладача, то успішнішим є переклад.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що перекладознавче дослідження із застосуванням психолінгвістичних методів дає змогу визначити структурно-семантичні характеристики вихідного тексту і тексту перекладу, порівняти спосіб впливу текстів на читача. Психолінгвістичні методи дослідження оригінальних художніх творів та їх перекладних версій дають змогу відповісти на питання, який спосіб перекладу є найоптимальнішим для досягнення як формальної, так і змістової еквівалентності [152].

Об’єктивний аналіз, а також моделювання сприйняття й перекладу художнього твору на основі психолінгвістичних методів видається нагальним як для перекладознавства, так і для психолінгвістики сьогодення [30].

Викладені дані психолінгвістичного аналізу писемного мовлення, безсумнівно, не вичерпують усіх аспектів досліджуваного об’єкта. Психолінгвістичні методи доводять свій прикладний потенціал також на матеріалі усного мовлення.

Питання для самоперевірки:

1. Назвіть завдання і спрямування психолінгвістичної експертизи.
2. Перелічіть та охарактеризуйте найпоширеніші прийоми маніпулятивного впливу.
3. Дайте визначення поняття “ксенофобія”. Спробуйте назвати вербальні засоби її вираження в тексті.
4. Опишіть процедуру фреймового аналізу.
5. У чому полягають завдання фреймового аналізу в етнопсихолінгвістичних дослідженнях?
6. З'ясуйте психолінгвістичні особливості рекламного тексту.
7. У чому полягають завдання контент-аналізу та психографологічного дослідження тексту оригіналу і тексту перекладу?

Завдання для контролю засвоєння знань:

1. Повторіть сутність і процедуру контент-аналізу (п. 1.5.3) та виконайте завдання 1 і 2 з розділу завдань для самостійної роботи.
2. Перегляньте матеріал п. 1.5.4 стосовно сутності й процедури інтент-аналізу та виконайте завдання 3 із розділу завдань для самостійної роботи.
3. Перегляньте матеріал п. 2.4 та виконайте завдання 4 із розділу завдань для самостійної роботи.
4. Перегляньте матеріал п. 2.5.1. і виконайте завдання 5 та 6 із розділу завдань для самостійної роботи.

РОЗДІЛ III ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА ДІАГНОСТИКА УСНОГО МОВЛЕННЯ

3.1. Особливості сприймання і розуміння усного мовлення

У психолінгвістиці значна увага приділяється не лише писемному, а й усному мовленню. Усне мовлення – це вид мовлення, який надходить через слуховий канал та характеризується теперішнім моментом існування, тоді як писемне мовлення сприймається через зоровий канал, створюється в минулому для майбутнього, а потрапляє до людини у теперішній момент. Водночас, завдяки існуванню писемного мовлення, людство має можливість передавати досвід із покоління до покоління, що, за К. Поппером, трактується як існування “третього світу” – об’єктивних знань, зафіксованих у різних літературних джерелах. При цьому для філософа, “перший світ” – це фізичне навколишнє середовище, “другий світ” – це психічні стани людини. Як доказ існування автономного третього світу філософ наводить такий приклад: коли зникнуть письмові архіви та бібліотеки, людство не зможе повернутися на такий самий рівень розвитку за умови зникнення другого світу у вигляді суб’єктивних знань. Якщо ж третій світ існуватиме, навіть за умови зникнення суб’єктивних знань, людство зможе скористатись об’єктивними знаннями для повернення на той самий рівень розвитку [142].

Усне мовлення охоплює такі види мовленнєвої діяльності, як говоріння та аудіювання, а писемне мовлення – писання і читання. Окрім того, існують різні форми усного та писемного мовлення. Серед основних форм усного мовлення визначають діалог і монолог, писемне мовлення – це різновид монологу у вигляді графічних мовних знаків.

У низці психолінгвістичних праць визначаються відмінності між сприйманням усного й писемного мовлення [28; 64; 121; 133]. Так, під час сприймання писемного мовлення суб’єкт може регулювати темп надходження інформації, а сприймання усного мовлення супроводжується позалінгвальними засобами: просодичними характеристиками, безпосереднім контактом з адресатом, невербальними засобами спілкування. Писемне мовлення характеризується просторовим розподілом, відносною стійкістю та лінійністю, простотою сегментації. Усному мовленню притаманні протилежні параметри: часовий

розподіл, варіативність і перетин (фонемі часто накладаються та перекривають одна одну), труднощі сегментації.

Найпоширенішими теоріями сприймання усного мовлення є акустична, моторна теорії, а також теорія аналізу через синтез. Розгляньмо їх докладніше. Акустична теорія ґрунтується на поетапному сприйманні мовлення, у якому першим етапом є сприймання звуків, другим – сприймання складів, третім – слів, четвертим – речень, п'ятим – висловлювань. Моторна теорія акцентує увагу на активності суб'єкта сприймання, унаслідок чого під час надходження звуків моделюються відповідні до їх моторних особливостей еталони у мовленнєво-слуховій системі. Відповідність поточних звуків цим еталонам визначає швидкість та ефективність сприймання. Таким чином, сприймання мовлення – це активний динамічний процес, який відбувається за обов'язкової участі моторного компонента. Теорія аналізу через синтез визначає низку блоків, які забезпечують упізнання на основі взаємодії правил породження і сприймання мовлення. Інакше кажучи, для того, щоб сприйняти певне висловлювання, необхідно вибудувати його синтаксичну модель, яка повністю чи частково відповідає моделі, що використовується під час породження мовлення.

На сучасному етапі розвитку психолінгвістики ключовою одиницею сприймання усного мовлення вважається слово. Як зазначає О. О. Леонт'єв, ідея послівного сприймання зумовлена такими моментами [54]. Передусім, під час упізнання слів використовуються різноманітні властивості мовленнєвих сигналів: фонетичні, семантичні, семантично-граматичні характеристики. По-друге, за різних умов домінують різні ознаки звукового сигналу. Наприклад, за умови відсутності фізичного чи комунікативного шуму важливими є фонетичні параметри, за умови наявності шуму особливої значущості набувають семантичні ознаки, які дають змогу прогнозувати вірогідний зміст поточного слова.

У сучасних закордонних психолінгвістичних дослідженнях проблема упізнання слова як в усному, так і писемному мовленні – одна із центральних. Відомою є модель логогенів, запропонована Дж. Мортоном (див. рис.3.1).

Логоген – це когнітивний устрій, який узагальнює інформацію із трьох джерел: характеристик самого звукового сигналу, параметрів контексту, а також відповідного образу в довготривалій пам'яті.

Дж. Мортон запропонував логогени різної модальності, тим самим об'єднавши сприймання як усного, так і писемного мовлення [136]. Для кожного слова існують два логогени: візуальний та слуховий. Під час надходження слухового сигналу активізується лише один логоген, який відповідає цій модальності. Аудиторний логоген безпосередньо пов'язаний із когнітивною системою – архівом, де зберігаються образи, викликані словом. У нейропсихологічному плані кожному логогенові притаманний певний ступінь активації, який значно збільшується під час надходження відповідного звукового сигналу. Так, якщо надходить певний звук, наприклад [m], рівень активації охоплює всі логогени, що відповідають словам із цим звуком: [тролейбус, таксі, тарілка і т. ін.].

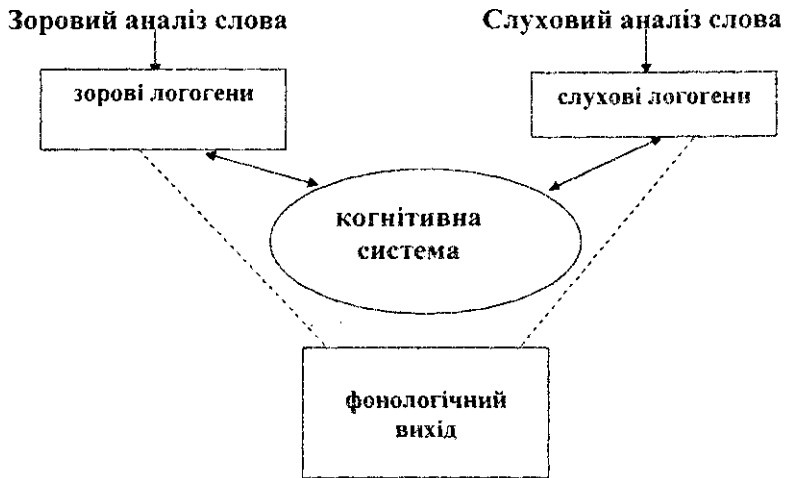

Рис. 3.1. Логогени Мортона

Поширеною моделлю сприймання усного мовлення на рівні висловлювань у закордонній психолінгвістиці є **модель поетапного слухання**, описана Харлі. Під час експерименту досліджуваним пропонуються на слух два послідовних речення у праве та ліве вухо, серед яких на одне просять звернути увагу, а на інше – ні. У першому реченні присутнє полісемантичне дієслово, а друге речення містить синонім до одного зі значень цього дієслова. Досліджуваним пропонувалося пара 1 і 2 або 1 і 3 речень. Наприклад:

- (1) *The spy put out the torch as a signal to attack.*
- (2) *The spy extinguished the torch in the window.*
- (3) *The spy displayed the torch in the window.*

Після цього досліджуваних попросили перефразувати перше речення. Результати дослідження засвідчили, що їх інтерпретація повністю визначається змістом 2 або 3 речення, на яке вони не звертали увагу, що, у свою чергу, вказує на паралельну активізацію всіх значень полісемантичного слова. Водночас вибір необхідного значення зумовлюється конкретним контекстом.

Проблеми у визначенні смислового сприймання висловлювання або їх сукупності, на думку О. О. Леонтьєва, визначаються такими чинниками. По-перше, стратегії сприймання повною мірою визначаються лінгвістичними та психолінгвістичними параметрами цього висловлювання. По-друге, механізми сприймання мають індивідуальний характер і залежать від досвіду суб'єкта. По-третє, перебіг сприймання часто координується евристичними принципами, які важко піддаються науковому опису.

Ураховуючи специфіку та труднощі у дослідженні специфіки сприймання усного мовлення, важливими є розроблені процедури психолінгвістичного аналізу усного мовлення, спрямовані на вивчення як характерологічних особливостей мовця на основі його вербальної і невербальної поведінки у процесі комунікації, так і на особливості сприймання цього мовлення адресатом.

Для ґрунтового розгляду цих процедур важливого значення набуває модель комунікації, за Ч. Осгудом, яка широко застосовується у психолінгвістичних дослідженнях [140]. Незважаючи на те, що модель значною мірою ґрунтується на теорії інформації, вона висвітлює низку когнітивних механізмів і процесів, задіяних під час функціонування мовлення.

Модель комунікації, за Ч. Осгудом, торкається важливих аспектів як сприймання, так і породження мовлення. До основних компонентів цієї моделі належать відправник, отримувач, повідомлення 1, повідомлення 2, канал зв'язку (див. рис. 3.2).

Доцільним є уведення до цієї моделі також понять УПК і УПСК – універсально-предметного коду й універсального предметно-схемного коду, запропонованих М. І. Жинкіним [27]. Універсально-предметний код – це когнітивний механізм, який є слідом-образом навколишньої дійсності, при цьому має допоняттєву природу і

забезпечує перебіг невербального образного мислення. УПСК – це когнітивний механізм, який є вже не слідом-образом, а слідом-схемою абстрактних відношень, що ґрунтується на експресивних засобах конкретної мови, даючи змогу відправникові кодувати думку в мовлення, а також дозволяючи отримувачу декодувати мовлення в думку.

Рис. 3.2. *Схема комунікації*

Комунікація у цій моделі виглядає таким чином. Перший етап – мотиваційний, протягом якого у відправника виникає бажання вступати в комунікацію, другий етап – семантичний, на якому виникає образ майбутнього повідомлення. Цей образ – дифузний, цілісний, досить нечіткий, що гальмує його автоматичне переведення у мовні знаки. Виникнення цього образу забезпечується УПК слідом-образом різних фрагментів навколишньої дійсності. Завдяки функціонуванню УПСК виникає третій етап – рядовстановлювальний, на якому дифузний образ набуває дискретних ознак та кодується у мовні знаки, унаслідок чого утворюється повідомлення 1. Для остаточного оформлення цього повідомлення на четвертому етапі – інтегровальному – відбувається наповнення повідомлення звуками і його відправлення.

Повідомлення 1 проходить через канал зв'язку і надходить до отримувача, який із допомогою УПСК декодує повідомлення. Важливо враховувати, що будь-яка мовна одиниця може бути засвосна лише шляхом її підведення до УПК – до зразка сліду-образу. Цим, за І. Н. Гореловим, можна пояснити широке застосування у дидактиці принципу наочності, уведеного Я. Коменським ще у XVII столітті [20]. Під час сприймання мовлення етапи розміщуються у зворот-

ному порядку: інтегрувальний, рядовстановлювальний, семантичний і мотиваційний. Існування останнього етапу зумовлено тим, що будь-яка комунікація має певну мету, яка полягає у здійсненні комунікативного впливу на адресата. Унаслідок цього мотивація останнього може змінюватися.

У результаті проходження через канал зв'язку й індивідуальних особливостей УПК і УПСК суб'єкт декодує відправлене повідомлення 1 та часто отримує повідомлення 2, яке за змістом може значно відрізнитися від повідомлення 1. Для пояснення відмінностей у змісті цих повідомлень Ч. Осгуд уводить поняття комунікативного шуму, що трактується як перешкоди у спілкуванні, які викривляють зміст повідомлення.

Існування різних психологічних причин у виникненні комунікативного шуму зумовило розмежування трьох його видів: лінгвістичного, когнітивно-інтерпретаційного та соціально-інтерактивного. *Лінгвістичний* шум породжується недоліками артикуляції, недостатнім рівнем мовної компетенції, що виражається у фонетичних, лексичних і граматичних помилках. *Когнітивно-інтерпретаційний* шум породжується нестачею знань одного із комунікантів. *Соціально-інтерактивний* шум виникає на основі незбігу психологічних станів комунікантів, наприклад надлишкова емоційна збудженість одного зі співрозмовників.

Знання особливостей перебігу комунікації на всіх рівнях сприймання і породження усного мовлення слугує основою для здійснення психолінгвістичного аналізу.

3.2. Процедури психолінгвістичного аналізу усного мовлення

Грунтовний психолінгвістичний аналіз усного мовлення, як у монологічній, так і діалогічній формах, представлено у монографії Дж. Беаті, який на основі класичних праць розробив процедуру експериментального дослідження [109].

Важливим внеском Дж. Беаті є вироблення критеріїв для визначення критеріїв об'єктивності, надійності й валідності психолінгвістичного дослідження усного мовлення. Об'єктивність – це характеристика отриманих результатів дослідження, яка забезпечує їх

доступність для перевірки науковими методами відповідно до об'єкта і мети дослідження. Надійність – це стабільність результатів, що отримуються за допомогою конкретної методики, незважаючи на дію різних перешкод. Валідність – відповідність конкретного дослідження загальноприйнятим стандартам.

3.2.1. Психолінгвістичний аналіз пауз у спонтанному мовленні

Дж. Беаті зазначає, що “зазвичай, феномен мовлення асоціюється з образами, що означають безперервність породження звуків. Ми говоримо про потік, навіть стрімкість мовлення, і багато слів для опису мовлення походять від слів, що описують рух води... Водночас, факти свідчать про те, що це ілюзорна подібність. Якщо ми визначимо безперервність звуків через установаження кількості слів між двома паузами, і назвемо фразою послідовність вимовлених слів без пауз, ми отримуємо картину радше фрагментарного мовлення, ніж безперервного. Так, 50 % спонтанного мовлення членується на фрази менш ніж із 3 слів, тоді як 90 % – менш ніж із 10 слів. Отже, спонтанне мовлення виявляється дуже фрагментарною і дискретною діяльністю” [109, 28].

Об'єктивність психолінгвістичного аналізу усного мовлення забезпечується використанням засобів для фіксації різних аспектів мовлення, наприклад паузометрів та осцилографів для визначення тривалості пауз, відео й аудіотехніки для запису спонтанного мовлення з метою подальшого аналізу. При цьому досліджувані не знають про цей запис, що відповідає критеріям екологічної валідності дослідження. Надійність процедури дослідження визначається подібністю отриманих результатів, незважаючи на певні відмінності у побічних змінних. Так, Ф. Голден-Айслер використовувала для аналізу паузи, тривалість яких перевищувала 250 мс, тоді як Дж. Беаті зменшив цю тривалість до 200 мс. Джаф і Фельдштейн для визначення тривалості пауз використовували не паузометр чи осцилограф, а таймер. При цьому паузи визначались і вимірювались трьома незалежними експертами, за результатами вимірювання яких згодом визначалося середнє арифметичне, що й слугувало показником тривалості паузи.

Після визначення кількості та тривалості пауз застосовувалася транскрипція мовлення, у якій фіксувалися незаповнені паузи (≥ 200 мс), а також заповнені паузи. Незаповнені й заповнені паузи розглядаються як показники невпевненості та вагання мовця.

До заповнених пауз належать: повтори (усі повтори будь-якої довжини, що не мають важливого семантичного навантаження); вставні слова (на мою думку, напевно, очевидно, наприклад); вигуки (ого, угу, ммм); дискурсивні маркери (отож, ну); помилки на початку висловлювання.

Окремо аналізуються паузи у середині репліки одного мовця, а також окремо між репліками різних мовців. Запропонована процедура психолінгвістичного аналізу відрізняється від лінгвістичного аналізу тим, що її результати висвітлюють особливості психолінгвістичних операцій планування та породження мовлення. Окрім того, саме одиниці спонтанного мовлення розглядаються як одиниці кодування і декодування, що виражають психолінгвістичну реальність, а не просто існують як описові одиниці у суто лінгвістичному аналізі [109, 33]. Дж. Беаті наголошує на необхідності вивчення саме спонтанного мовлення, яке визначається як мовлення, що породжується вперше, у конкретній ситуації та у відповідному контексті комунікації. Тому спонтанне мовлення як матеріал дослідження якнайкраще підходить до вивчення психолінгвістичних операцій.

Спонтанне мовлення значно різниться від писемного мовлення. Спонтанне мовлення зазвичай містить багато помилок, короткі речення, а також заповнені й незаповнені паузи, характеризуючи невпевненість мовця. Дж. Беаті наводить приклад із аудіозапису лекції відомого лінгвіста, що може розглядатись як фрагмент спонтанного мовлення. Лектор мав на меті сказати таке:

No, I'm coming back to the judgments question. Indeterminacy appears to be rife. I don't think it is, if one sorts out which are counterexamples to judgment.

Нижче подаємо фрагмент спонтанного мовлення лектора. У дужках подано тривалість незаповнених пауз, а курсивом виділено заповнені паузи, які виражають коливання чи невпевненість мовця.

No, I'm saying I'm coming back to the judgments question (267) you know there appear to (200) ah indeterminacy (1467) appears to be rife. I don't think it is (200) if one (267) if one sorts out which are counterexamples (267) to judgment, I mean observing.

Із наведеного прикладу чітко стає зрозумілим суть психолінгвістичного аналізу. Так, послуговуючись відомим висловом Дж. Міллера про те, що для лінгвіста важливим є те, що може бути сказано й виражено на мові, а для психолога – що говориться та виражається в

дійсності [135], робимо висновок, що для психолінгвіста важливим є те, що мало бути сказано, і те, що сказано насправді та яким чином це характеризує особистість мовця.

У дослідженні Дж. Беаті показано, як різні паузи (заповнені й незаповнені) пов'язані з когнітивним плануванням мовлення. Із цією метою досліджуваним пропонувалися різні інструкції. Перше завдання – описати карикатури, а друге – проінтерпретувати ці карикатури. Після цього досліджуваних просили повторити виконання того завдання, яке їм пропонувалося. Результати дослідження свідчать про те, що тривалість пауз під час інтерпретації удвічі більша, ніж протягом опису карикатур. Також значущими змінними виявилися спонтанність / повторення мовлення. Під час повторення спостерігається значне зниження тривалості пауз. Таким чином, учений робить висновок про те, що паузи є необхідною складовою частиною спонтанного мовлення.

Інший експеримент, проведений Дж. Беаті та Р. Бредбері, полягав у визначенні впливу різних умов на перебіг спонтанного мовлення [109]. Досліджуваним пропонувалося розповідати історії; за умови, коли вони робили паузи більші, ніж 600 мс, на екрані з'являлося світло. Одній групі досліджуваних пояснили, що світло з'являтиметься тоді, коли їхня розповідь стає неякісною і неінформативною (насправді світло регулювалося лише тривалістю пауз). Іншій групі досліджуваних жодної інформації про появу світла не надавали.

Результати дослідження свідчать про особливості породження спонтанного мовлення у двох групах. Так, у другій групі досліджуваних поява світла не впливала на параметри їхнього мовлення. Тоді як у першій групі досліджуваних "покарання" у вигляді світла на екрані зумовило скорочення пауз на 35 %. Водночас це зменшення супроводжувалося зростанням заповнених пауз – повторами: складів, слів, фраз, речень. На основі результатів дослідження дослідники зробили висновок про те, що, оскільки паузи як вираження вагання мовця необхідні під час планування спонтанного мовлення, вони здатні слугувати важливими інструментами для вивчення психолінгвістичних процесів, які визначають сприймання і породження усного мовлення.

У деяких дослідженнях висувається гіпотеза про те, що розподіл вагань (пауз) у мовленні свідчить про особливості кодування (породження) мовлення [109]. На основі експериментального дослідження

доведено, що паузи з'являються перед словами, які є найменш імовірними в конкретному контексті. Таким чином, паузи, що виражають вагання мовця, є найтривалішими перед найнеочікуванішими та найнепередбачуванішими словами, що теж дає змогу розглядати їх як механізми когнітивного планування мовлення. Перед очікуваними словами, наприклад кліше і сталими виразами, паузи майже не трапляються.

Існує інша техніка для вироблення ступеня ймовірності поточного слова у спонтанному мовленні: що важче передбачити появу певного слова у потоці мовлення, то нижчий ступінь його ймовірності [129].

Так, якщо досліджуваному дати інструкцію вгадати речення, то в англійській мові найімовірнішим початком буде артикль "the", друге слово характеризується найменшим ступенем вірогідності, його найважче передбачити "girl, knife, bus, boy, dog...". Наприклад, правильним варіантом буде "dog". Ступінь вірогідності третього слова значно зростає, оскільки кількість альтернатив зменшується "sit, bit". Четверте слово ще легше передбачити – "the". П'яте слово знову має низький ступінь вірогідності: "cat, boy, postman, woman, girl...". Результати експериментального вивчення спонтанного мовлення свідчать про те, що паузи з'являються перед словами із низьким ступенем вірогідності. У наведеному прикладі пауза може бути перед словом "dog".

У дослідженнях спонтанного мовлення Ч. Осгуд показав, що одиницею кодування є єдність, яка за своїм розміром більша за слово [134]. Так, вивчаючи мовлення, яке містить помилки на початку висловлювання, Ч. Осгуд дійшов висновку, що індивід починає говорити, за умови помилки – раптово зупиняється і знову повторює. При цьому повторюється не лише слово (наприклад іменник), а також функціональні слова (наприклад артиклі "the", які пов'язані з цим словом).

Узагальнюючи результати експериментального вивчення спонтанного мовлення, учені зазначають про те, що паузи як вираження вагання мовця, не можуть повною мірою визначити особливості когнітивного планування. Адже паузи можуть бути як суто лінгвістичної, так і соціальної природи. У психолінгвістичному дослідженні пауз Ч. Осгуд виявив одну із причин заповнених пауз у мовленні: побоювання та упередження переривання мовця іншим співрозмовником. Тому важливим є знаходження інших психолінгвістич-

них явищ, які доповняють результати аналізу незаповнених і заповнених пауз у мовленні. До таких явищ Дж. Беаті включає різні види переривання, для аналізу яких він розробив процедуру психолінгвістичного дослідження.

3.2.2. Переривання в усному мовленні та їх психолінгвістичний аналіз

У психолінгвістиці переривання, як правило, розглядаються у процесі комунікації, що має форму діалогічного мовлення. Діалогічне мовлення як один із видів усного мовлення докладно аналізували у своїх працях вітчизняні вчені – Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, О. О. Леонтьєв, С. Д. Максименко, І. Д. Пасічник [15; 54; 55; 65; 68] та ін. Діалог – це мовлення двох або більше співрозмовників, що по чергово обмінюються репліками, тому кожен із них є то активним, то пасивним учасником комунікації. Водночас обидва співрозмовники можуть претендувати на активну участь одночасно, тоді діалогічне мовлення містить різноманітні переривання.

Діалогічне мовлення дуже подібне до внутрішнього мовлення, аналіз якого викладено у працях Л. С. Виготського [15]. Діалогічне мовлення має скорочені речення, які часто містять недоліки у стилістичній чи граматичній організації, зумовлені тим, що репліки у діалозі є значною мірою прив'язаними до конкретної ситуації та контексту. Зміст кожної наступної репліки безпосередньо пов'язаний зі змістом попередньої, тому репліки можуть не містити навіть головних членів речення, наприклад: – *Хто відповідальний за проведення зборів?* – *Я.*

Діалогічне мовлення також характеризується високою предикативністю, зазвичай у тих випадках, коли підмет і близькі до нього члени речення відомі співрозмовникам із попередніх реплік.

Визначення активності чи пасивності співрозмовників у реалізації діалогу, за С. Д. Максименком, доволі відносно, оскільки вони визначаються багатьма чинниками: рівнем знання мови, лексичним багатством, граматичною будовою та фразеологією, практикою використання мови, що притаманні мовцям [65].

Слід зазначити, що діалог як вид усної мовленнєвої діяльності не був предметом комплексного психолінгвістичного дослідження, хоча деякі аспекти діалогічного мовлення неодноразово висвітлювались у науковій літературі. Серед цих аспектів найпоширенішим для психолінгвістичного аналізу є різного виду переривання у процесі діалогічного мовлення, що є маркерами характерологічних рис мовців.

Результати психолінгвістичного аналізу переривання викладено у праці Дж. Беаті, який під час експериментального дослідження діалогів у мікрогрупах із трьох осіб установив значущі показники кореляційного зв'язку між рівнем інтелектуального розвитку і частотою переривання: що вищий IQ, то менша схильність до переривання іншого. Він виявив кореляційний зв'язок між показниками частоти переривання і шкали нейротизму, а також продемонстрував, що екстраверти більшою мірою переривають інших, ніж інтроверти [145].

В інших дослідженнях вивчався взаємозв'язок між ініціюванням спонтанного мовлення та особистісними станами і властивостями за опитувальником Кетелла 16 PF [109]. Вибірку склали лише жінки. Результати дослідження показали, що жінки, які задоволені життям, урівноважені, самостійні у своїх судженнях, більшою мірою схильні до породження спонтанного мовлення, ніж жінки, які характеризуються тривожністю, напруженістю, розчаруванням. Більше того, установлено, що схильність до ініціювання спонтанного мовлення визначається також характерологічними особливостями співрозмовників. Так, жінки більшою мірою ініціювали розмову з уважними, емоційно зрілими, комунікабельними особами, аніж з емоційно лабільними та відчуженими.

Подібні дослідження проводилися в галузі вивчення характерологічних рис мовців і частотою переривання інших під час діалогічного мовлення. Одним із підсумків цих досліджень є виявлені значущі показники від'ємної кореляції частоти переривань із соціальною тривожністю, страхом негативної оцінки, тоді як простежуються показники позитивної кореляції з упевненістю.

Цікаві результати були отримані у гендерних дослідженнях спонтанного мовлення. Так, установлено, що чоловіки частіше переривають інших, ніж жінки. Випадки, коли домінують переривання з боку жінок, зумовлені неоднаковим соціальним статусом співрозмовників, наприклад жінка – викладач, а чоловік – студент. Гендерні відмінності також вивчалися Еспосіто, який установив, що хлопчики частіше переривають дівчаток, ніж навпаки. Ці результати зазвичай інтерпретуються через категорію домінантності: “чоловіча домінантність часто виражається через чоловічий контроль як у макро-, так і мікроінститутах у суспільстві” [109, 112].

Останні психолінгвістичні дослідження свідчать про те, що переривання співрозмовника може виражати не лише домінантність, а й інші стани та властивості, наприклад підвищену зацікавленість у

розмові, необхідність у соціальному схваленні. Дж. Фергусон у вивченні частоти переривань і прояву домінантності встановила, що не кожен випадок переривання свідчить про домінантність. Із домінантністю пов'язані лише окремі види переривань. Для встановлення взаємозв'язку переривань у діалогічному мовленні та характерологічних особливостей мовців Фергусон запропонувала класифікацію переривань у діалозі (див. рис. 3.3) [109].

Рис. 3.3. Класифікація переривань та перемикань у мовленні

Як видно з рисунка, спроба переривання співрозмовника з метою породження власної репліки вважається успішною, якщо ця мета досягається (породження власного спонтанного мовлення). Відповідно до цього, співрозмовник може завершити свою репліку (мовці говорять паралельно), у цьому випадку переривання трактується як *взаємонакладення*. Завершеність репліки, за Дж. Беаті, визначається інтонаційними, синтаксичними й семантичними параметрами. Водночас, на думку науковця, дискусійним постає питання про невербальну поведінку, адже часто міміка і жести заповнюють мовленнєві лакуни. Так, якщо для аналізу використовувати відеозапис, жести, які мають певне значення та несуть семантичне навантаження у завершенні вислову, можуть робити репліку завершеною, незважаючи на синтаксичну й інтонаційну неукомплектованість. Якщо ж для аналізу використовується тільки аудіозапис, значущою є лише інтонаційна, семантична та синтаксична завершеність висловлювання. Узагальнюючи ці особливості, Дж. Беаті пропонує розглядати завершеність мовлення крізь призму обох комунікантів.

Мовлення одного зі співрозмовників вважається завершеним тоді, коли це завершення не зумовлено породженням мовлення та мовною активністю іншого співрозмовника.

Окрім взаємонакладення, визначають *просте переривання*, у результаті якого репліка першого мовця раптово переривається і не завершується, оскільки інший співрозмовник починає своє мовлення. Таким чином, головна відмінність між взаємонакладенням та простим перериванням полягає у ступені завершеності думки попереднього мовця. Початок мовлення другого мовця у відповідь на репліку першого співрозмовника може відбуватись і без переривань, у цьому випадку зміна реплік співрозмовників називається *простим перемиканням*. Інший вид переривання – *мовчазне переривання* – має місце у разі, коли мовець сам зупиняється більше ніж на 200 мс, а другий співрозмовник для уникнення пауз перебирає на себе активну роль.

Неуспішним видом переривань вважається переривання–втручання, яке здійснюється у випадках, коли співрозмовник перериває мовлення іншого, а цей інший тим часом не припиняє говорити. Таким чином, переривання не є успішним, оскільки тому, хто перериває, так і не вдається отримати активну роль у веденні діалогу.

Дж. Беаті наводить низку прикладів у діалогах викладача – студентів для ілюстрації різного виду переривань [109, 115–116].

Розгляньмо в оригіналі наведені версії психолінгвістичного аналізу докладніше.

Просте перемикання:

Tutor: But i-i-i-it's important within/within the confines of the figure (300)

Student 1: Within the confines of the figure yes, but not/in the general visual field...

Просте переривання:

Tutor:... so he/he gives the impression that he he wasn't able to train them up. Now...

Student 1: He didn't try hard enough heh heh heh.

Взаємонакладення:

Student 2: it doesn't matter where it is, if it's on the edge/near near the edge of your periphery/or you know right at the centre because you can move your head/and it'll move you know

it'll move with it

Tutor: Yes, I don't

I don't think we're disagreeing about that, because I think/what I interpreted this to mean ...

Переривання-втручання:

Student 2: ...and you know he said that's rubbish/that seems to go back to...

Tutor:*well*

Student 2: that really *because* I mean why does he say... and the right side was on the left and/you/know

Tutor: oh oh you still you still...

Student 2: and you still keep that sort of order you know so I/ will you know.

Мовчазне переривання:

Student 2: Yeah I thought you meant with respect to everything else not to actual

(200)

Student 2: You know wherever you've got/ the parts I mean approximately in the right positions...

Примітка:

/ означає незаповнені паузи ≥ 200 мс;

(x) означає паузи, що приводять до переключення мовців протягом x мс; означає одночасне мовлення мовців;

курсив означає одночасне мовлення співрозмовників.

Дж. Беаті проводив психолінгвістичне дослідження діалогічного мовлення в Шеффілдському університеті [109]. Учні (учасники експерименту) дали згоду на відеозапис, при цьому відеоапаратура була розміщена так, що не відволікала уваги учасників експерименту. Вибірку склали 10 студентських груп, серед яких у п'яти групах викладачем був чоловік, а в решті груп – жінка. Усі групи, які керувалися викладачем-чоловіком, містили студентів обох статей, а у трьох із п'яти груп, що керувалися жінкою, були лише студентки. Половина груп – це першокурсники, інша – другокурсники. Кожна група містила від трьох до 14 осіб плюс викладач. Таким чином, до основних змінних у психолінгвістичному експерименті належали частота та види переривань, стать, статус. Категорія статусу розглядалася з позиції студент – викладач. Види переривань вивчалися відповідно до схеми Дж. Фергусон. Отримані результати оброблялися процедурами U-Test Mann-Whitney, а також Wilcoxon test.

Аналіз результатів психолінгвістичного дослідження діалогічного мовлення у студентських групах дав змогу дійти таких висновків. Переривання є невід'ємною складовою частиною спонтанного діалогічного мовлення. 1/3 усіх змін мовців та початок нових реплік здійснюється як результат переривання. Порівняно з попередніми психолінгвістичними дослідженнями діалогічного мовлення лише двох співрозмовників, існування більшої кількості співрозмовників (у цьому випадку від трьох до 14) приводить до зростання кількості переривань. Вочевидь, це пов'язано з тим, що більша кількість співрозмовників передбачає більшу можливість адресного звертання та більшу боротьбу за активну роль у діалозі. Тому психолінгвісти наголошують, що особливості комунікації у діалозі можуть бути описані лише разом із ґрунтовним вивченням як мікро- (два співрозмовника), так і макро- (більша кількість співрозмовників) формату.

Іншим узагальненням проведеного дослідження є встановлення частоти використання різних видів переривань у діалозі. Так, найчастотнішим перериванням у студентських групах є взаємонакладення (паралельне говоріння, унаслідок чого перший мовець поступається активною роллю тому, хто перебиває, при цьому таки завершуючи свою репліку); друге місце посідають прості переривання (репліка першого мовця є раптово перерваною і незавершеною, оскільки

забезпечує перебіг невербального образного мислення. УПСК – це когнітивний механізм, який є вже не слідом-образом, а слідом-схемою абстрактних відношень, що ґрунтується на експресивних засобах конкретної мови, даючи змогу відправникові кодувати думку в мовлення, а також дозволяючи отримувачу декодувати мовлення в думку.

Рис. 3.2. Схема комунікації

Комунікація у цій моделі виглядає таким чином. Перший етап – мотиваційний, протягом якого у відправника виникає бажання вступати в комунікацію, другий етап – семантичний, на якому виникає образ майбутнього повідомлення. Цей образ – дифузний, цілісний, досить нечіткий, що гальмує його автоматичне переведення у мовні знаки. Виникнення цього образу забезпечується УПСК слідом-образом різних фрагментів навколишньої дійсності. Завдяки функціонуванню УПСК виникає третій етап – рядовстановлювальний, на якому дифузний образ набуває дискретних ознак та кодується у мовні знаки, унаслідок чого утворюється повідомлення 1. Для остаточного оформлення цього повідомлення на четвертому етапі – інтегрувальному – відбувається наповнення повідомлення звуками і його відправлення.

Повідомлення 1 проходить через канал зв'язку і надходить до отримувача, який із допомогою УПСК декодує повідомлення. Важливо враховувати, що будь-яка мовна одиниця може бути засвосна лише шляхом її підведення до УПСК – до зразка сліду-образу. Цим, за І. Н. Гореловим, можна пояснити широке застосування у дидактиці принципу наочності, уведеного Я. Коменським ще у XVII столітті [20]. Під час сприймання мовлення етапи розміщуються у зворот-

ному порядку: інтегрувальний, рядовстановлювальний, семантичний і мотиваційний. Існування останнього етапу зумовлено тим, що будь-яка комунікація має певну мету, яка полягає у здійсненні комунікативного впливу на адресата. Унаслідок цього мотивація останнього може змінюватися.

У результаті проходження через канал зв'язку й індивідуальних особливостей УПК і УПСК суб'єкт декодує відправлене повідомлення 1 та часто отримує повідомлення 2, яке за змістом може значно відрізнитися від повідомлення 1. Для пояснення відмінностей у змісті цих повідомлень Ч. Осгуд вводить поняття комунікативного шуму, що трактується як перешкоди у спілкуванні, які викривлюють зміст повідомлення.

Існування різних психологічних причин у виникненні комунікативного шуму зумовило розмежування трьох його видів: лінгвістичного, когнітивно-інтерпретаційного та соціально-інтерактивного. *Лінгвістичний* шум породжується недоліками артикуляції, недостатнім рівнем мовної компетенції, що виражається у фонетичних, лексичних і граматичних помилках. *Когнітивно-інтерпретаційний* шум породжується нестачею знань одного із комунікантів. *Соціально-інтерактивний* шум виникає на основі незбігу психологічних станів комунікантів, наприклад надлишкова емоційна збудженість одного зі співрозмовників.

Знання особливостей перебігу комунікації на всіх рівнях сприймання і породження усного мовлення слугує основою для здійснення психолінгвістичного аналізу.

3.2. Процедури психолінгвістичного аналізу усного мовлення

Грунтовний психолінгвістичний аналіз усного мовлення, як у монологічній, так і діалогічній формах, представлено у монографії Дж. Беаті, який на основі класичних праць розробив процедуру експериментального дослідження [109].

Важливим внеском Дж. Беаті є вироблення критеріїв для визначення критеріїв об'єктивності, надійності й валідності психолінгвістичного дослідження усного мовлення. Об'єктивність – це характеристика отриманих результатів дослідження, яка забезпечує їх

інший співрозмовник починає висловлювати свою думку, при цьому перший співрозмовник не намагається продовжувати говорити).

Результати дослідження не показали значущих відмінностей у частоті переривань різного виду відповідно до критерію статі. Таку розбіжність цих результатів, порівняно із попередніми психолінгвістичними проектами, у яких встановлено гендерні та статеві особливості переривань, Дж. Беаті пояснює тим, що ці вчені вивчали лише вид простих переривань. Водночас навіть серед цих видів переривань не виявлено значущих показників відмінностей у частоті їх використання відповідно до категорії статі.

Значущі відмінності у частоті переривань були виявлені відповідно до категорії статусу. Так, загалом у запропонованому дослідженні студенти переривали викладачів значно більше, ніж навпаки. Встановлено, що найбільше визначаються статусом такі переривання, як взаємонакладення і прості переривання. При цьому прості переривання більше використовувалися з боку студентів (Wilcoxon test, $T = 8$, $n=10$, $p<0.05$; 2-tail). Взаємонакладення більшою мірою використовувалося викладачами, ніж студентами (Wilcoxon test, $T = 1$, $n=10$, $p<0.01$; 2-tail).

У дослідженні таких видів переривань, як утручання (Wilcoxon test, $T = 19$, $n=10$, n.s.; 2-tail) і безмовне переривання, не встановлено відмінностей відповідно до категорії статусу (Wilcoxon test, $T = 11$, $n=10$, n.s.; 2-tail).

У результаті експерименту також встановлено показники значущих відмінностей у частоті переривань у таких діадах: студенти–викладачі, викладачі–студенти, студенти–студенти. Найбільша частота переривань характерна для останньої діади, що пояснюється Дж. Беаті через соціальний контекст освіти в Англії. Семінарські й практичні заняття, як правило, відбуваються у вигляді різноманітних дискусій серед студентів у групі, а викладач виконує роль медіатора у певних проблемних ситуаціях.

Таким чином, результати психолінгвістичного дослідження діалогічного мовлення свідчать про те, що вивчення взаємодії у різних формах діалогу є досить перспективним. Різні види переривань залежать від умов перебігу діалогічного мовлення, а також соціально-психологічних характеристик учасників комунікації.

3.3. Психолінгвістичний аналіз політичного діалогу

Політичний дискурс у будь-якій його формі (діалогічній / монологічній) характеризується певними особливостями (див. 2.2). Запропонуємо розгляд процедури та результатів комплексного психолінгвістичного аналізу фрагмента політичного діалогу. У ньому взяли участь чотири особи, серед них двоє ведучих чоловічої і жіночої статі та два депутати Верховної Ради України шостого скликання: Леонід Кожара – депутат від Партії регіонів, що в опозиції до чинної на той час коаліції, та Олег Білорус – від партії БЮТ, яка у складі правлячих коаліційних сил. Діалог був записаний на відеомагнітофон 12.08.2008 на “5 каналі”, програма РЕ:Акція.

Тема діалогічного мовлення – питання міграції, толерантне чи ксенофобне ставлення до нелегальних мігрантів: “Україна – коридор для нелегалів?”. Визначення пауз, їх тривалості, кількості переривань здійснювалося трьома експертами – фахівцями в галузі теорії комунікації, після цього отримані результати піддавалися математичній обробці – визначення середнього значення частоти переривань і тривалості пауз. Статистично-математична обробка результатів здійснювалася за допомогою процедури описової статистики програмного забезпечення SPSS.

До основних завдань цього дослідження належать, по-перше, установлення психолінгвістичних особливостей діалогічного мовлення співрозмовників через визначення заповнених і незаповнених пауз, а також частоти та видів переривань; по-друге, визначення особливостей впливу діалогічного мовлення політиків на сприймання їх особистостей цільовою аудиторією.

Міжособистісна перцепція політиків визначається такими чинниками: швидкістю мовлення, напрямом погляду, а також рухами голови. Так, дослідники зазначають, що політикам, які вирізняються швидкістю мовлення, люди схильні приписувати позитивні особистісні характеристики, тоді як політики, котрі мають повільне мовлення, є менш популярними серед населення, їм зазвичай приписуються негативні особистісні риси. Політики, які відводять погляд від співрозмовників, характеризуються нервозністю, низькою самооцінкою, невпевненістю. Часто відведення погляду супроводжується захисними й ухильними стратегіями спілкування.

Психолінгвістичний аналіз діалогічного мовлення політиків містить таку процедуру.

І. Визначення переривань, їх якісний та кількісний аналіз.

І. Результати якісного аналізу переривань:

а) Просте переривання:

Олег Білорус: Ви знаєте, що основне спрямування світової міграції / особливо з Азії / це йде через Україну і на Європу. Це найкоротший шлях.

Ведучий: Але ми почули аргументи / чому Партія регіонів не голосувала. Скажіть і Ви, чим мотивувалася Партія регіонів?

б) Просте перемикання:

Ведучий: Але ми почули аргументи / чому Партія регіонів не голосувала. Чим мотивувалася Партія регіонів?

Олег Білорус: Я повторюю, що ми хотіли розпочати роботу. Я погоджуюся із моїм колегою, Леонідом, що було потрібно уряду зайняти активну і сильну позицію на самому початку переговорів і розділити проблему міграції на дві проблеми /м-м-м (250мс): спрощений доступ – це одна проблема, а реадмісія – це інша.

в) Взаємонакладення:

Олег Білорус: Україна повинна ставити вимоги і не лише в напрямі Євросоюзу, а й у напрямі Росії, Молдови /

Турції

Ведучий: *Зрозуміло*, але навряд чи Європа розщедриться у стримуванні нелегальних мігрантів....

г) Мовчазне переривання:

Олег Білорус: Я повторюю, що ми хотіли розпочати роботу. Я погоджуюся із моїм колегою, Леонідом, що було потрібно уряду зайняти активну і сильну позицію на самому початку переговорів і розділити проблему міграції на дві проблеми /м-м-м (250мс): спрощений доступ – це одна проблема, а реадмісія – це інша (200 мс).

Ведуча: Чому ж, на вашу думку, не розділили ці питання?

г) Переривання-втручання:

Ведучий: За деякими даними, точніше за даними ООН, Україна посідає четверте місце у світі за кількістю нелегальних мігрантів.

Леонід Кожара: Насправді ми не знаємо, скільки у нас *нелегальних мігрантів*

Ведучий: *Вже є кількість затриманих*

Леонід Кожара: адже затримані вже не є нелегальними мігрантами....

2. Результати кількісного аналізу представлено у табл. 3.1 і 3.2.

**Частота переривань та простого перемикування мовців
у політичному діалозі**

Учасники діалогу	Просте перемикування	Переривання
Ведучий – Олег Білорус	11	6
Олег Білорус – ведучий	2	2
Ведучий – Леонід Кожара	9	5
Леонід Кожара – ведучий	2	-
Ведуча – Олег Білорус	6	1
Олег Білорус – ведуча	-	-
Ведуча – Леонід Кожара	8	1
Леонід Кожара – ведуча	1	1
Олег Білорус – Леонід Кожара	-	1
Леонід Кожара – Олег Білорус	-	-

Як видно з табл. 3.1, ведуча поводи́ла себе менш активно (14 реплік для перемикування мовців), ніж ведучий (20 реплік для перемикування мовців), при цьому, звертаючись до Леоніда Кожари на два рази більше, що зумовлено, очевидно, близькістю розташування (протягом діалогу ведучий сидів ближче до О. Білоруса, а ведуча – до Л. Кожари). Ведуча використала прийом переривання лише двічі, тоді як ведучий – 11 разів.

Загалом у політичному діалозі використовувалося значно більше простих перемикувань (39), ніж переривань (17), що зумовлено форматом та темою діалогу, яка не дуже загострена в українському політикумі, відтак, менш дискусійна, ніж інші питання (наприклад НАТО, державна мова тощо), навіть коли вона обговорюється представниками різних політичних сил. Водночас помітно, що О. Білорус ставав ініціатором перемикувань і переривань п'ять разів, тоді як Л. Кожара намагався перемикнути мовлення ведучого лише двічі. Обидва депутати перемикували та переривали мовлення ведучого шість разів, тоді як стосовно ведучої – лише двічі. Таким чином, результати аналізу переривань у запропонованому фрагменті свідчать про відмінності в діалогічному мовленні співрозмовників відповідно до категорії статі.

Таблиця 3.2

Види переривань

Учасники	Просте переривання	Мовчазне переривання	Втручання	Взаємонакладення
Ведучий	4	1	1	5
Ведуча	-	2	-	-
Олег Білорус	1	-	1	1
Леонід Кожара	-	-	1	-
Разом	5	3	3	6

Як видно з табл. 3.2, існують відмінності у розподілі переривань, що застосовуються різними учасниками. Так, ведуча двічі використала прості переривання, що є більш тактовною стратегією, оскільки вона зумовлена надто великою паузою попереднього співрозмовника і може розглядатись як заповнення прогалини у діалозі. Представникам чоловічої статі властиве використання різних видів переривань. Найактивнішим у цьому плані є ведучий, що зумовлено форматом цього політичного діалогу. При цьому найпоширенішим перериванням у його мовленні є взаємонакладення, що характеризується одночасним говорінням кількох співрозмовників, при цьому першому з них таки вдається завершити свою думку.

Загалом найпоширенішим видом переривань у досліджуваному діалозі є взаємонакладення, другу позицію посідає просте переривання, втручання і безмовне переривання мають однакову частоту. У результаті використання статистичних процедур програмного забезпечення SPSS встановлено значущі відмінності у використанні переривання – взаємонакладення у таких співрозмовників, як ведуча і ведучий ($p < 0,01$); ведучий і Леонід Кожара ($p < 0,01$).

Таким чином, ведучий активно використовував цей вид переривань, що, за Фергусон, є надійним індексом домінантності.

II. Кількісний та якісний аналіз заповнених і незаповнених пауз мовців.

1. Кількісний аналіз пауз.

Із метою аналізу було відібрано по дві репліки кожного мовця із початку, середини і кінця діалогічного мовлення, на основі яких

установлювалося два показники: швидкість мовлення і швидкість артикуляції. Швидкість мовлення визначається як кількість слів у хвилину в цілому висловлюванні (кількість слів у цілій репліці ділиться на час, протягом якого ця репліка триває; час вимірюється таймером, зафіксованим на відеомагнітофоні).

Швидкість артикуляції визначається як кількість слів у хвилину протягом лише процесу говоріння (із повного часу, що витрачається на цілу репліку, віднімається час, витрачений на паузи. Таким чином, отримуємо чистий час вокалізації. Кількість слів у репліці ділимо на цей час й отримуємо показник швидкості артикуляції).

Показники встановлювались з обраних шести реплік (дві із початку, дві – із середини, дві – із кінця мовлення) трьома експертами, після чого визначалося середнє значення швидкості артикуляції і швидкості мовлення окремо для кожного депутата (див. табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Показники швидкості мовлення і швидкості артикуляції

Етап діалогу	Швидкість мовлення	Швидкість артикуляції	Швидкість мовлення	Швидкість артикуляції
	Олег Білорус		Леонід Кожара	
Початок діалогу	165.3	179.5	219.7	233.4
Середина діалогу	181.3	199.7	202.1	219.6
Кінець діалогу	171.3	187.3	195.1	211.1
Середнє значення	172.6	188.8	205.6	221.4

Як видно із таблиці, показники швидкості мовлення та артикуляції мовлення є вищими у Леоніда Кожари. Водночас спостерігається поступове зниження цих показників в останнього протягом діалогу. В Олега Білоруса найвищий пік швидкості припадає на середину діалогу, але він не досягає показників швидкості першого політика на жодному етапі дискусії. Водночас мовленнєва участь у діалозі О. Білоруса є доволі активною, адже у досліджуваному фрагменті він робив три успішні спроби переривання задля перехоплення ініціативи в розмові.

Результати аналізу незаповнених пауз у досліджуваному фрагменті (> 200 мс) свідчать про те, що більшою мірою вони виражені в О. Білоруса. У відсотковому відношенні ці паузи посідають 13,8 % досліджуваного мовлення політика, тоді як у Л. Кожари цей показник менший 11,2 %.

Відповідно до досліджень Дж. Беаті, це свідчить про ширше використання О. Білорусом стратегій когнітивного планування мовлення під час бесіди порівняно з Л. Кожарою У табл. 3.4. відображено відстоковий розподіл заповнених пауз у мовленні кожного політика.

Таблиця 3.4

Питома вага заповнених пауз у мовленні політиків

Види заповнення пауз	Кількість пауз Олега Білоруса	Кількість пауз Леоніда Кожари
Повтори	10.5	23.5
Вставні слова	15.8	5.9
Вибуки	57.9	47.1
Помилки на початку висловлювання	15.8	23.5
Разом	100	100

Найбільшу питому вагу в мовленні обох політиків мають паузи, заповнені вибуками, що може розглядатися не лише як реалізація стратегії когнітивного планування мовлення, але і як спроба утримати активну роль у діалозі. Як бачимо, кількість таких заповнених пауз перевищує в О. Білоруса. У мовленні Л. Кожари доволі часто трапляються повтори (що не несуть семантичного навантаження) та помилки на початку речення, що може виражати певне вагання мовця, а також реалізацію стратегії планування подальшого мовлення. У мовленні О. Білоруса натомість превалюють вставні слова, а також помилки на початку висловлювання, що слугують своєрідними механізмами стратегій когнітивного планування мовлення цього політика.

Таким чином, запропонована процедура психолінгвістичного дослідження політичного діалогу дала змогу встановити показники мовлення його учасників за такими напрямками: психолінгвістичні особливості мовлення кожного учасника діалогу відповідно до ступеня його мовленнєвої активності (частота та види переривань);

специфіка психолінгвістичних стратегій планування мовлення (тривалість пауз і види їх заповнення).

Запропонована стратегія може широко використовуватися для вивчення навчального середовища України через установа особливостей комунікації між студентами-викладачами, учнями-вчителями тощо; ділового спілкування у сфері державного і приватного управління у діадах *керівник-підлеглий*, *керівник-керівник* тощо; у вивченні терапевтичного дискурсу у діаді *лікар-пацієнт* із метою вивчення дотримання / недотримання деонтологічних принципів, ступеня ефективності позитивного комунікативного впливу на пацієнтів; у встановленні вікової генези стратегій когнітивного планування мовлення, а також їх зв'язку з особистісними станами і властивостями, соціальними мікро- і макросередовищами.

3.4. Психолінгвістична діагностика мовленнєвої генези дитини

Діагностика дитячого мовлення завжди була однією з центральних проблем психолінгвістики, що зумовило виокремлення її окремої галузі – психолінгвістики дитячого мовлення. Основні труднощі психолінгвістичної діагностики дитячого мовлення пов'язані з відсутністю стандартизованих методик, особливо стосовно дітей 4–6-літнього віку. Серед психолінгвістичного інструментарію, що використовується для вивчення мовленнєвої генези, важливе місце посідають мовні картки, які складаються на основі спостереження за мовленнєвою поведінкою дитини.

До основних складових частин мовної картки належать:

1. Характеристика мовлення дитини
2. Характеристика поведінки дитини (її контакти з однолітками, дорослими, улюблені заняття).
3. Характеристика пізнавальної, мотиваційної та емоційної сфер особистості дитини.
4. Характеристика сімейних відносин, у яких виховується дитина.

Зразок мовної картки дитини:

Дитині 6 років та 2 місяці. Мовлення – невиразне, ковтає звуки через швидкий темп мовлення, намагається будувати поширені

Розділ III. Психолінгвістична діагностика усного мовлення

речення, але словниковий запас досить обмежений. Дитина дуже критично ставиться до свого мовлення, відтак, комплексує, забуваючи поставлені питання під час бесіди. У звуковимові найістотворенішими є звуки л, р, ш, з, ч, х, к.

Хлопчик – спокійний, урівноважений, контактує із дорослими досить жваво, водночас із однолітками спілкується мало. Найулюбленіше заняття у вільний час – малювання або складання картинок.

На заняттях уважний, уміє мобілізувати сили і виконувати поставлене завдання до кінця. Добре справляється із предметно-практичною класифікацією предметів, зображених на малюнках, та вміє переносити ці вміння на нові пізнавальні ситуації. Емоційна сфера дитини вирізняється підвищеною емоційністю, проявами тривожності та збудженості. Дитина дуже вразлива, важко переживає свої мовленнєві недоліки, і часто говорить про те, що хотіла би більше мати друзів для спілкування.

На заняттях із логопедом дитина виконує всі завдання, деколи навіть із перебільшеною старанністю, що приводить до збільшення емоційної напруги та погіршення результату. Хлопчик швидко втомлюється на заняттях.

Психологічна атмосфера у сім'ї, де виховується дитина, хороша і тепла. Старший брат цієї дитини, за словами батьків, мав схожі проблеми, проте, завдяки допомозі логопедів, майже їх вирішив. Батьки усвідомлюють проблеми дитини, водночас визнають, що багато працюють і мало часу можуть приділити хлопчикові. Відтак, усю надію покладають на фахівців.

Дослідження мовленнєвої генези дітей проводилося на базі спеціалізованого дошкільного навчального закладу № 2 м. Нововолинська Волинської області. У дослідженні брало участь 50 дітей віком 6 років. Послугуючись твердженням І. П. Павлова, згодом широко представленого у працях О. Р. Лурія [59], про те, що різноманітні порушення та патології виявляють те, що приховано у нормі, у програмі експериментального дослідження взяли участь діти, які мають певні порушення у мовленнєвій діяльності.

Результати аналізу запропонованих у психолінгвістиці клініко-психологічних класифікацій дали змогу встановити два основних класи порушень: порушення мовних засобів спілкування (фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення та загальний недорозвиток мовлення); порушення у використанні мовних засобів у мовленнєвій

діяльності (заїкання, мовленнєвий негативізм) [62]. Для експериментального дослідження були відібрані діти з нормальним рівнем мовленнєвого розвитку і діти першого класу порушень: фонетико-фонематичні порушення й загальний недорозвиток мовлення. Таким чином, серед досліджуваних було виділено три групи дітей: діти із загальним недорозвитком мовлення (7 осіб), діти із логопедичним діагнозом “складна дислалія” (14 осіб), діти з нормальним розвитком мовлення.

Діти із загальним недорозвитком мовлення вирізняються недиференційованою вимовою, зокрема свистячих, шиплячих, африкативних та сонорних звуків. Часто у мовленні цих дітей трапляються нестійкі, випадкові заміни, коли звук у різних словах вимовляється по-різному, а також змішування звуків, коли ізольовано дитина вимовляє звуки правильно, а в словах видозмінює їх. На тлі доволі розгорнутого та швидкого мовлення ці діти вирізняються неточним використанням лексичних значень, а також переважанням у мовленні іменників та дієслів.

Для дітей із логопедичним діагнозом складної дислалії притаманне вибіркове порушення вимови. У кожної дитини існує своя підгрупа звуків, яка під час вимови спотворюється або взагалі зникає у разі швидкого мовлення. Усі інші мовленнєві операції функціонують без будь-яких змін.

Основним діагностичним інструментарієм слугував Гейдельберзький тест [див. Додаток 5]. Первинна адаптація вказаного тесту на матеріалі російської мови була здійснена Н. Б. Михайловою. Адаптація цього тесту на матеріалі української мови реалізована під час проведення магістерського дослідження О. П. Токаревою, що здійснювалося протягом 2006–2008 рр. у Волинському національному університеті імені Лесі Українки під нашим керівництвом. Тест містить батарею 11 субтестів: 1. Утворення однини – множини іменників (МО); 2. Імітація граматичних структур (ІГ); 3. Корекція семантично неправильних речень (КС); 4. Словотворення (СТ); 5. Варіації назв (ВН); 6. Класифікація понять (КП); 7. Читання вголос оповідання для запам'ятовування (ОЗ); 8. Утворення ступенів порівняння прикметників (ПП); 9. Взаємозв'язок вербальної та невербальної інформації (ВНІ); 10. Конструювання речень (КР); 11. Знаходження слів (ЗС). Виконання кожного субтесту оцінювалося за двобальною шкалою, у

межах якої 0 означає, що дитина не впоралась із завданням, 1 – частково впоралась, 2 – повністю виконала завдання.

Значущі відмінності між показниками виконання різних видів субтестів установлювалися з допомогою процедури однофакторного дисперсійного аналізу комп'ютерного забезпечення Microsoft Excel.

Аналіз результатів дослідження свідчить про відмінності у трьох групах досліджуваних під час виконання субтесту № 3: **Корекція семантично неправильних речень**. Експериментатор проголошував речення, у якому одне слово використано неправильно, наприклад: *Люди пливають по вулиці*, та просив виправити помилку. Якщо дитина не могла виконати це завдання, експериментатор сам виправляв помилку та надавав пояснення, після чого пропонувалося нове речення, наприклад: *Коли стається горе, люди сміються*. Найгірше впорались із цим завданням діти із загальним недорозвитком мовлення ($F = 0,86$), які важко засвоювали зміст завдання та відчували значні труднощі у побудові речень, тоді як діти із дислалією мали трохи вищий результат ($F = 1,43$), а діти із нормальним розвитком мовлення виявили найвищий рівень виконання субтесту ($F = 1,60$, при $p < 0,01$).

Значущі відмінності ($p < 0,01$) у трьох групах досліджуваних простежуються також під час виконання субтесту № 4: **Варіації назв**. Експериментатор пропонує картинки із зображеннями людей, розповідає про них і після цього ставить запитання стосовно родинних зв'язків цих людей. Наприклад, *це жінка. Її звати Марія Іванівна. Вона має сина. Як він її називає?* Найкраще виконали це завдання діти із нормальним розвитком мовлення ($F = 1,76$), тоді як діти із дислалією та загальним недорозвитком мовлення мали нижчі результати, відповідно $F = 1,71$ та $F = 0,86$. Діти із нормальним розвитком мовлення, якщо і припускалися помилок спочатку, після одного пояснення експериментатора (наприклад, *ні, він називає її мамою*), наступне завдання виконували правильно. Тоді як дітям із загальним недорозвитком мовлення було важко виконати це завдання, незважаючи на пояснення експериментатора. Діти із проявами складної дислалії потребували кількаразового пояснення, після чого починали правильно виконувати завдання.

Значущі відмінності також спостерігаються у результатах виконання субтесту № 5: **Класифікація понять**. Дітям пропонувалося 30 картинок із малюнками предметів та шість карток із поняттями, які об'єднують предмети на картинках. Серед понять були представлені

тварини, продукти, одяг, іграшки, транспорт та рослини. Експериментатор називав поняття, а досліджувані повинні були знайти усі картинки, які об'єднуються названим поняттям. Найвищі показники у виконанні цього субтесту виявили діти з нормальним розвитком мовлення ($F = 1,97$), дещо нижчі – діти зі складною дислалією ($F = 1,86$) і найменші показники притаманні дітям із загальним недорозвитком мовлення ($F = 1,57$, при $p < 0,01$).

Значущі відмінності у показниках трьох груп досліджуваних було встановлено також під час виконання субтесту № 7: **Утворення ступенів порівняння прикметників**. Експериментатор демонструє малюнки із трьома сукнями різного ступеня забруднення та надає пояснення: *Ми бачимо три сукні, і на всіх є бруд. На цій менше бруду, а на цій – більше, а на третій – ще більше. Ми можемо сказати, що ця сукня брудна, а ця ...?* За аналогією пропонуються інші приклади. Найвищі показники під час виконання цього субтесту, як і в попередніх, спостерігаються в дітей із нормальним розвитком мовлення ($F = 1,87$), дещо менші – у дітей зі складною дислалією ($F = 1,36$), найменші показники – у дітей із загальним недорозвитком мовлення ($F = 0,71$, при $p < 0,01$).

Таким чином, існують певні порушення у мовленнєвій компетентності дітей, що виявляються у використанні семантичних та граматичних знань протягом їх мовленнєвої діяльності. Більше того, встановлено, що ці порушення загострюються відповідно до рівня дефектів мовлення. Діагноз складної дислалії значно менше пов'язаний із недоліками мовленнєвої компетентності порівняно із загальним недорозвитком мовлення, який негативно впливає на мовленнєво-мисленнєву діяльність дитини. У результаті дослідження також встановлено, що у дітей із загальним недорозвитком мовлення порушення у звуковій системі приводять до значних порушень у смислових аспектах мовлення. У дітей зі складною дислалією існують відносно стійкі порушення у певній групі звуків, на противагу загальному недорозвитку мовлення, де заміна звуків часто є непередбачуваною. Відповідно, у дітей зі складною дислалією існують значно менші відхилення у смисловому аспекті мовлення.

Важливим етапом нашого дослідження, як було зазначено вище, є зіставлення рівня розвитку мовлення із загальною характеристикою особистості дитини: її індивідуально-психологічними та соціально-психологічними особливостями. Аналіз мовних карт дітей із загаль-

ним недорозвитком мовлення, які склалися на основі результатів спостереження, бесід, проєктивних методик, дав змогу встановити низку особливостей, які визначають роль сім'ї у мовленнєвій генезі дітей. Ці особливості виявляються у тому, що існує брак спілкування дитини із батьками; батьки не усвідомлюють серйозності мовленнєвих проблем дитини.

Діти із загальним недорозвитком мовлення часто відчувають значні труднощі в установленні контакту з оточенням, уникають спільних ігор з іншими дітьми, на заняттях відповідають без бажання, не виявляючи активності й ініціативності. Це, безперечно, впливає на розвиток усієї пізнавальної сфери особистості дитини (сприймання, мислення, пам'ять); супроводжується такими особливостями емоційної сфери, як підвищена тривожність, почуття страху від контакту як із однолітками, так і дорослими. Серед особливостей мотиваційної сфери значно знижується мотив досягнення, що теж зумовлює відносно пасивність цих дітей у різних сферах діяльності, які супроводжуються спілкуванням.

На сьогоднішньому етапі психолінгвістики дитячого мовлення існують суперечливі дані стосовно того, чи порушені пізнавальні процеси у дітей із діагнозом складної дислалії. Результати нашого дослідження мовленнєвої компетентності, яка ґрунтується на використанні правильних семантичних і граматичних конструкцій, а відтак, пов'язана із вербально-логічним мисленням та смисловою стороною мовлення, дають змогу дійти таких висновків.

Діти з дислалією мають нижчі показники порівняно із дітьми з нормальним мовленнєвим розвитком, хоча й перевищують показники компетентності дітей із загальним недорозвитком мовлення. Тому психолінгвістика дитячого мовлення потребує комплексних досліджень, спрямованих на вивчення цілісної особистості у сукупності пізнавальної, емоційної та мотиваційної сфер дитини, через вивчення мовленнєвої діяльності, а також розробки відповідних технологій корекційних і розвивальних впливів на ефективну мовленнєву генезу дитини.

Серед важливих аспектів дослідження мовленнєвої генези дітей дошкільного віку є:

1. Кількість слів у монологічному та діалогічному мовленні дитини з різною кількістю складів відповідно до такої схеми: 1:2:3:4:5. У дослідженні мовлення дітей із груп норми, ризику (неврологічні захворювання) та депривації (діти з дитячого будинку) уста-

новлено, що у дітей з останньої групи практично відсутні слова з п'яти складів, водночас, найбільша частотність використання одно- та двоскладових слів.

2. Довжина діалогів (кількість реплік на одну тему). Діалоги дітей із групи норми характеризуються найбільшою довжиною. Для дітей групи депривації характерна заміна вербальних реплік простими жестами та опущення реплік.

3. Сформованість фонетичних, лексичних і граматичних навичок. У дітей групи норми сформованість мовленнєвих навичок забезпечує адекватну реалізацію комунікативної функції мови, тоді як у дітей групи ризику ці показники погіршуються, а в дітей із групи депривації зазначені навички не реалізуються в повному обсязі.

4. Аналіз пауз у мовленні дітей. Результати дослідження свідчать про те, що паузи хезитації у дітей групи депривації практично відсутні, тоді як у групах норми та ризику їх кількість практично однакова.

Питання для самоперевірки:

1. Визначте загальні особливості усного мовлення.
2. Опишіть процедури психолінгвістичного аналізу усного мовлення.
3. Про що можуть сигналізувати паузи в мовленні?
4. З'ясуйте психолінгвістичні особливості переривання в усному мовленні.
5. Які комунікативно-мовленнєві стратегії використовують політики в діалозі?
6. Назвіть та охарактеризуйте провідні аспекти у дослідженні мовлення дітей дошкільного віку?

Завдання для контролю засвоєння знань:

1. Виконайте завдання 7 із розділу завдань для самостійної роботи.
2. Проведіть власний експеримент із вивчення особливостей мовлення дітей згідно з процедурою, викладеною в Додатку 5.

ВИСНОВКИ

У добу глобальних інформаційних технологій психолінгвістика з-поміж інших наук посідає особливе й почесне місце, оскільки завдяки потужній методологічній базі здатна авторитетно надати відповіді на численні складні питання систематизації й упорядкування розмаїття форм вербальної та невербальної комунікативної взаємодії. Психолінгвістична діагностика усних і писемних текстів, оцінка вірогідності інформації, джерела її походження, виявлення явних та прихованих тем і способів впливу на індивідуальну та масову свідомість – ось далеко не повний перелік завдань, що їх успішно вирішує прикладна психолінгвістика.

Прикладні галузі психолінгвістики відкривають нові обрії й потенціал застосування її методів у діагностиці. Психолінгвістичну експертизу текстів політичного спрямування доцільно здійснювати методами інтент- та фреймового аналізу, який виявляє особливості структурування політиками свого мовлення. Контент-аналіз доводить свою ефективність на великих масивах текстів, зокрема друкованих ЗМІ. Психографологічний аналіз здебільшого застосовується для виявлення характерологічних рис автора, реконструкції його / її образу, психологічних установок на основі вербальних особливостей створеного ним / нею тексту. Сфера використання семантичного диференціалу досить широка – від визначення характеристик окремих слів у фоносемантичних дослідженнях до оцінки поетичних текстів, образів представників різних націй в етнопсихолінгвістичних дослідженнях. Асоціативний експеримент, досить популярний у психоаналізі, дає змогу вивчити асоціативні семантичні універсалиї слів, когнітивний стиль автора / мовця, його операційні переваги під час породження чи обробки вербальної інформації, ступінь білінгвізму людини й т. ін.

Як бачимо, кожен із використаних у книзі психолінгвістичних методів доводить свою об'єктивність, надійність і ефективність у діагностиці писемного й усного мовлення. Природно, їхній потенціал у психолінгвістичній діагностиці абсолютно не вичерпується окресленими в посібнику сферами.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

ЗАХОТІВ ВЧИТИСЯ УКРАЇНСЬКОЮ – ПОБИЛИ ДО СТРУСУ МОЗКУ

Українська мова бере початок з глибини віків. Вона відображає народну мудрість, досвід, сподівання і мрії людей, красу душі та характер українців. Вона об'єднує наших сучасників і предків у велику родину – український народ, від утисків і приниження її боронили українські козаки, вчені-просвітителі, митці слова і діячі культури. У різні часи вони йшли за нею у в'язниці, концтабори і на смерть, бо усвідомлювали, що без мови нема народу.

Прикро, що за часи нашої незалежності українська мова так і не стала повноцінною державною, а є предметом торгів, проти неї ведеться жорстока цинічна війна. інакше як можна пояснити той факт, що студент Луганського національного університету імені Даля Сергій Мельничук наприкінці минулого року в суді відстоював своє право навчатися рідною українською мовою. Після цього на місцевому телеканалі УРТА відбулися дебати між Мельничуком і “регіоналом” Арсеном Клінчаєвим, під час яких здоровань – депутат міської ради так побив студента, що той отримав струс мозку. Та ще й колеги Клінчаєва звернулися до прокурора області з вимогою притягнути до кримінальної відповідальності Мельничука за те, що він спровокував бійку на міжнаціональному ґрунті.

А в місті залізничників Ковелі за ініціативою Партії регіонів та представників Московського патріархату була проведена конференція на підтримку канонічного православ'я “Духовна безпека України”, після якої відбулася виставка-продаж російськомовної духовної літератури.

Союз українок шанобливо ставиться до всіх віросповідань. У кожного своя дорога до Бога. Велике досягнення незалежної України у тому, що влада не переслідує її громадян за приналежність до тої чи іншої конфесії. Але ми висловлюємо супротив тим, хто піддає нарузі, топче найвище духовне національне досягнення – рідну українську мову.

Додатки

Час уже нам, українцям, перестати слухати вигадку, нібито наша мова не священна і не достойна того, щоб нею молитися Богові, а придатна тільки для побутового вжитку. Кожен народ, який поважає себе і свою мову, повинен вживати її не тільки для розмов між собою, а й для освячення нею своєї душі і славлення Бога. Минула сумна пора московського релігійного поневолення українського народу, коли йому заборонялося молитися рідною мовою. Любімо рідну мову, бережімо і плекаймо її, як сестру, як матір, як власних дітей.

*Марія Рейкіна,
голова Рожницької районної організації
Союзу українок,
Волинська область,
"Вісник", № 8, 2008 р.*

**Виступ Президента України на об'єднаному засіданні
палат Конгресу США, 6 квітня 2005 року**

Вельмишановні пане Голово і пане Президенте!

Шановні сенатори і члени палати представників!

Шановні пані і панове!

На стіні цієї величної споруди написані латинські слова "E Pluribus Unum", що означає "З багатьох – одне". Цей девіз нагадує про Американську революцію, якою почалась історія свободи у сучасному світі.

Дорога в цей зал провела мене через помаранчевий Майдан Незалежності. Там мільйони людей повторювали слова: "Разом нас багато, нас не подолати". Гасло української революції нагадує: свобода продовжує перемагати. Україна відкриває історію свободи у XXI столітті.

У цих девізах – багато спільного. Вони свідчать про силу наших народів, народжену єдністю. Вони говорять про перемогу наших народів у боротьбі за свободу.

Запрошення виступити перед обома палатами Конгресу я сприймаю як вияв поваги до української нації. Висока честь – говорити з трибуни, на якій до мене стояли світові лідери – Уїнстон Черчилль, Лех Валенса, Нельсон Мандела.

Я вдячний за унікальну можливість звернутися до цього великого форуму американського народу. У вашій готовності почути нову Україну я бачу знак партнерства двох націй, об'єднаних спільними демократичними цінностями.

Від імені українського народу я хочу подякувати Конгресу США, Президентам США Джорджу Вокеру Бушу, Біллу Клінтону, Джорджу Бушу і всьому американському народові за незмінну повагу до України і підтримку української демократії. Окремо хочу віддати данину поваги Президенту Рональду Рейгану – в Україні завжди пам'ятатимуть його відданість справі свободи України.

Для мене важливо висловити слова подяки саме у цьому залі. У ньому український народ знаходив підтримку у найважчі для нього часи.

Тут захищалися права поневолених народів. Тут людство вперше почуло правду про голодомор – організоване знищення голодом

Додатки

мільйонів українців. У цьому залі про свободу України говорили ще тоді, коли сама вона була позбавлена голосу.

Ваші слова долинали до нас і підтримували в нас надію. Ми чули їх, бо у всі часи українці відчували себе порідненими з американцями у просторі свободи. У ньому нас не могла розділити жодна “залізна завіса”.

У вашому місті стоїть пам’ятник бацьку – засновнику української нації, великому поету Тарасові Шевченку. На ньому вибиті його слова про неминучість появи в Україні свого Вашингтона з “новим і праведним” законом. Ці рядки мають глибокий смисл для всіх українців.

Шевченко відчув непереможну силу слів: “кожну людину Бог наділив правом на життя, свободу і прагнення до щастя”. Цим спільним переконанням визначається близькість українців і американців. Ніякі відстані їй не перешкоджають.

Американський приклад свободи ніколи не втрачав своєї притягальної сили. Всі режими, що нищили демократію в Україні, пробували прищепити українцям антиамериканські фобії. І завжди зазнавали провалу.

Праця наших американських друзів, які в минулі роки ділилися з нами своїм демократичним досвідом, зміцнювала партнерство двох народів.

Вдячність за їх зусилля має для мене особистий вимір. Завдяки одній із програм я познайомився зі своєю дружиною Катериною Чумаченко-Ющенко. Її любов і вірність дала мені сили витримати всі випробування.

Я хочу подякувати їй у ці урочисті хвилини, бо вона була мені опорою у хвилини смертельної небезпеки. Я хочу подякувати Америці за те, що дозволила моїй дружині, як і мільйонам українців, перенесених через океан хвилями еміграції, жити з Україною в серці.

Багато благородних людей по обидва боки Атлантичного океану вірили в демократичне майбутнє України. Наша з вами спільна віра справдилась у дні помаранчевої революції.

Ми високо цінуємо послання, висловлене лідерами вашої країни напередодні виборів й у дні революції. Воно було чітким і однозначним. США засудили фальсифікації і підтримали право українців вільно обирати владу. Це послання ще більше зміцнило наше партнерство в ім’я демократії.

Помаранчева революція засвідчила: Україна є сучасною європейською нацією, яка поділяє спільні цінності євроатлантичної цивілізації. В ній набирає сили громадянське суспільство. У ній громадяни готові захищати свої права і свободи.

Ми, українці, є різними. Ми розмовляємо різними мовами, сповідуємо різні релігії, маємо різні політичні погляди. Але ми визнаємо право кожного бути самим собою. У цьому – наша єдність і наша сила.

У дні революції на Майдані перебували мільйони людей – і не було зафіксовано жодного, я повторю, жодного акту насильства. Люди під помаранчевими прапорами ділилися хлібом і теплом не лише один з одним, а й із опонентами.

Озброєний вірою та переконанням народ переміг корумповану владу. Найбрудніша в історії виборча кампанія завершилася перемогою справедливості. Громадяни України схилилися перед авторитетом правосуддя і спільно взяли на себе відповідальність за свою долю.

Шановні пані та панове!

Сьогодні Україна дивиться у майбутнє з великою надією. Результатом чесних виборів став прихід на державні посади нової генерації політиків, не обтяжених комплексами радянського минулого. Це чесні, патріотичні й професійні люди. Ми працюємо однією командою, перед нами одна ціль – швидко привести свою країну до успіху.

Ми формуємо нову модель поведінки влади – вона стає слугою своїх громадян, охороняє їх конституційні права і свободи. Ми хочемо мати свій Уряд від народу, керований народом і для народу.

Нова влада не допустить адміністративного тиску на парламентських виборах наступного року. Їх чесність і прозорість будуть забезпечені. Нічого іншого не дозволить сам народ.

Перша ознака змін – зростаюча незалежність ЗМІ. Ми звільнили пресу від тиску. Ніхто не сміє наказувати журналісту говорити те, що потрібно владі. Монопольний поділ українського медіапростору між двома-трьома родинами буде подоланий. Ми будуюмо відкрите суспільство, яке сповідує свободу слова. І ми готові захищати її.

Для мене кожен випадок загибелі журналіста – це виклик демократії. Ми хочемо дізнатися правду про всі трагедії, що сталися у минулі роки. Вже отримані важливі результати розслідування вбив-

ства журналіста Георгія Гонгадзе. Перед законом будуть відповідати не лише виконавці, а й організатори та замовники цього злочину.

Перед судом постануть усі, хто вбивав журналістів і політиків, хто фальсифікував результати виборів, хто вів країну до розколу. У нас є політична воля повернути українцям віру у правосуддя. Наше першочергове завдання – гарантувати незалежність судової влади. Наша мета – утвердження в Україні верховенства права.

Ми будемо суспільство, де не буде місця нетерпимості.

Мій батько, Ющенко Андрій Андрійович – в'язень Освенціму, Бухенвальда, Дахау. Я з дитинства пам'ятаю розповіді батька про концтабірне пекло.

Я – син нації, яка пережила найбільші трагедії ХХ століття – Голодомор і Голокост. 60-ліття Перемоги Об'єднаних Націй над нацизмом ще раз нагадує про наш обов'язок – викоринити будь-які прояви антисемітизму і ксенофобії, гарантувати права меншин.

Я готовий виконати цей обов'язок. Усі громадяни України, якого б вони не були походження, будуть рівними у суспільстві, де можливості відкриті для всіх.

Моїй присязі додає впевненості яскравий спогад із днів нашої революції – спільна молитва сотень тисяч людей на Майдані. Християни, іудеї, мусульмани молилися разом, кожен за своїм звичаєм. Але всі просили у Творця одного – свободи, справедливості і добра для своєї країни і всіх її громадян.

Ми будемо відкритою економіку, що заохочує інновації, винагороджує ініціативу і забезпечує високі соціальні стандарти. Ми розгортаємо рішучу боротьбу з корупцією, стимулюємо чесну конкуренцію, формуємо прозорі стосунки влади і бізнесу.

Моя мета – поставити Україну в ряд процвітаючих демократій. Моє бачення майбутнього – це Україна в Об'єднаній Європі.

Приєднання до Євросоюзу ми розглядаємо як шанс розкрити всі можливості нашої країни. Європейська перспектива для нас – це потужний стимул для досягнення високих політичних, соціальних і економічних стандартів. Ми бачили, як відкритість європейських дверей додала впевненості нашим сусідам. Було б несправедливим закривати їх перед українцями, які так красиво підтвердили свою європейську ідентичність.

Україна хоче гарантувати безпеку своїм громадянам, прагне жити в мирі й злагоді з усіма своїми сусідами і на Заході, і на Сході.

Природно, що ми спрямовуємо свої зусилля на інтеграцію до НАТО – структури, яка відіграє ключову роль у забезпеченні миру і стабільності на європейському континенті.

Переконаний – європейське і євроатлантичне прагнення України не можуть розглядатись як додаткові ускладнення. Інтеграція України – не проблема, а великі можливості, які відкриваються перед нашою цивілізацією.

Вступ України до Євросоюзу – це подолання поділів Європи, це нова потужність нашої цивілізації.

Вступ України до Альянсу – це якісно новий рівень стабільності на стратегічно важливому просторі від Варшави до Тбілісі й Баку.

Природно, що я говорю про нові можливості саме тут, у Вашингтоні. Сполучені Штати, як ніяка інша країна, завжди керувались у своїй політиці ідеями свободи, а не лише бажанням зберегти баланси сил та інтересів. Із часів Президента Вілсона цей великий ідеалізм давав Європі сили і мужність для історичних змін.

Президент Рейган захищав ідеали свободи, коли перед Берлінською стіною звертався до Михайла Горбачова: “Зруйнують цю стіну, пане президенте”.

Президент Буш-старший утілював ці ідеали, коли підтримав об’єднання Німеччини.

Президент Клінтон нагадував про них, коли підтримував вступ східноєвропейських країн і країн Балтії до НАТО.

Вірю – Америка і сьогодні готова до великих рішень.

У мене немає сумнівів – ми отримаємо підтримку в нашій праці й наших прагненнях. Ми не хочемо нових стін у Європі. Переконаний – ви також цього не бажаєте!

Шановні друзі!

Мета мого приїзду до США – нова якість україно-американських стосунків. Нашим спільним інтересам відповідають не потепління, що чергуються з охолодженнями. Нам потрібна нова атмосфера довіри і партнерства. Нова Україна пропонує Америці справді стратегічне партнерство.

Наші з Президентом Бушем зустрічі засвідчили: Україну розуміють і підтримують. Настав час реальних кроків назустріч один одному.

Перший крок.

Нам потрібно поховати релікти часів холодної війни.

Панове сенатори і конгресмени! Я звертаюся до вас – відмініть поправку Джексона-Веніка, зробіть цей крок назустріч Україні, подолайте цю стіну.

Крок другий.

Нова українська влада безпрецедентно відкриває український ринок, радикально зменшує митні обмеження. У відповідь ми чекаємо від США скасування обмежень для українських товарів на американському ринку. Закликаю вас зробити цей крок.

Крок третій.

Відмова визнати за українською економікою ринковий статус є анахронізмом. Українські виробники позбавлені тих прав, якими користуються їх конкуренти. Настав час відновити справедливість. Три дні тому Україна офіційно звернулася до Уряду Сполучених Штатів із проханням надати українській економіці ринкового статусу. Ми звертаємося з проханням зробити це до осені.

Крок четвертий

Уже до листопада цього року Україна має стати членом Світової організації торгівлі. Прошу в найближчі місяці підтримати наш вступ до СОТ.

Крок п'ятий.

Ми запрошуємо Сполучені Штати вже цього року задіяти всі політичні, фінансові та технологічні ресурси для зведення нового укриття над зруйнованим реактором Чорнобильської атомної станції. Прошу Конгрес підтримати відповідні програми.

Крок шостий.

Ми хочемо, щоб в американських університетах щороку навчалися за спеціальними програмами по 2 тисячі українських студентів протягом наступних п'яти років. Прошу Конгрес США профінансувати такі програми для України.

Крок сьомий.

Україна зі свого боку погодилася на скасування візового режиму для громадян США. Прошу американську владу якнайшвидше зробити аналогічний крок для українських студентів, політиків, бізнесменів.

Крок восьмий.

Від імені України прошу включити її до числа учасників програми "Виклик тисячоліття".

Слідом за цими першочерговими кроками ми можемо зробити і багато інших. Для цього у нас є можливості у різних сферах.

Ми вітаємо інвестиції в українську економіку й готові створити найсприятливіший клімат і для американських, і для всіх інших інвесторів. У наших спільних інтересах – багато “історій успіху” американського бізнесу в Україні.

У США й Україні є спільні стратегічні інтереси. Ми єдині у головному: всюди, де можемо, ми готові підтримати свободу і демократію. Ми готові до такої відповідальності, бо знаємо: якщо у когось відняли свободу – її відняли у нас.

11 років тому моя країна добровільно відмовилася від третього за розміром у світі ядерного арсеналу. Україна зробила світ безпечнішим. Час показав – наш учинок не завжди отримував ту оцінку, на яку він заслуговував. Але ми готові й далі спільно протидіяти загрозам, які несе розповсюдження зброї масового ураження, ракетних і ядерних технологій.

Україна буде надійним партнером Америки у війні з тероризмом. Переконалий – його вдасться перемогти, і не лише силою зброї.

Наш обов'язок – викоринити корені тероризму. Нам під силу завдати поразки ідеології, що живить його – ідеології ненависті. Я глибоко переконалий: прийде час і в словниках народів світу термін “тероризм” буде супроводжуватися позначкою “проблема вирішена”. Таку ж позначку людство поставить і біля інших ганебних понять, таких як расизм, дискримінація, рабство.

Ми вже бачимо перші результати в Іраку, де українські солдати ризикують життям поруч з американськими. Україна готова і далі допомагати демократично обраному уряду цієї країни у вирішенні питань економіки та безпеки.

Поле тем для нашого діалогу – невичерпне. Мені хотілося б, щоб першу скрипку у ньому грала громадська дипломатія. Перед від'їздом до США я отримав листа від групи авторитетних українських й американських організацій, які вже пропонують актуальні теми для розширення діалогу. Такі ініціативи варто підтримувати.

Шановні пані та панове!

Джон Кеннеді присягнув від імені Америки цілому світу: “Ми заплатимо будь-яку ціну, витримаємо будь-який тягар, зустрінемо всі труднощі і підтримаємо всіх друзів і протистоятимемо всім ворогам для успіху свободи”.

Додатки

Я приєднуюся до цих слів від імені України. Мені дали це право люди, які вистояли на промерзлому Майдані Незалежності.

Україна вільна і буде такою назавжди.

Громадяни України здобули свободу завдяки своїй мужності й підтримці друзів з усього світу. У ці дні хочу згадати одного з них – Папу Іоанна Павла II Великого. Він сказав нам: "Іти дорогою правди буває дуже важко. Але ніколи не буває неможливо". Ми стали на цю дорогу і не звернемо з неї.

Разом нас багато, нас не подолати!

Нехай Бог благословить Америку!

Нехай Бог береже Україну! Дякую за увагу.

Юрій Покальчук

ВИДІННЯ

Хмари клубочили й гуснули над головою, час від часу здіймалася буря, і хоч ущухала, йти було важко і тоскно, давно так не з'являлося сонце, що ніби й не існувало, і віра в обрану дорогу, в себе, в прийдешнє перетворювалася на догму, за якою проглядала порожнеча.

Янгол спустився з неба серед негоди, і я не відразу помітив його. Янгол був маленький і вутлий, здавався кумедним створінням, лише очі зоріли дивним вогнем, і я несамохіть задивився в них, зненацька все довкола осяяло світло раптовим зблиском, вітер ущух, хмари почали розповзатися, з'явилися перші промені сонця, і янгол сказав, не відриваючи погляду – я хочу в тебе. Це було дивно, і незвично, і прекрасно в своїй простоті, і я розкрив обійми, і він увійшов у мене, і розчинився в мені, і сонце осяяло усе довкола, веселка перекинулася аркадою над моїм шляхом і я ступив під неї, і відчув, що молодий і сильний і все маю попереду, нічого не боюся і завоюю все, що захочу. І так минуло сто років.

Янгол, певне, втомився у мені, бо вирішив вийти з мене. Я здивовано розчинив обійми на його прохання, і він радісно вилетів геть в пошуках іншого тіла, іншої душі, іншого. Усього іншого.

Я лишився спорожнілий, старий і втомлений, і земля здригнулася, і насунули хмари знову, почався страшний ураган, і я йшов самотньо далі своїм шляхом довгі роки.

Другий янгол прийшов до мене уві сні. Він доторкнувся і пробудив мене. Давно вже ніхто не торкався мене, і я здригнувся, як від опіку, від його доторку, але він усміхався до мене, і коли я прокинувся насправді і позирнув на нього, погляд пронизав мене наскрізь. Я впізнав погляд янгола, він був інший, але схожий, і я розкрив обійми, аби прийняти його в себе, але він відсторонився насторожено, навіть злякано, і зробив крок назад. Засоромлений, я склав руки, і він підійшов ближче, і далі ми пішли разом. Все знову світилося, цвіли довкола дерева і квіти, сонце сяяло, ніби ніколи не було дощу і негоди, але я звернув увагу, що не було веселки, бо ми легко йшли уперед, долаючи гори й долини, ліси і ріки. Так минали роки, їх було багато, може, також сто, а, може, менш, і коли янгол сказав одного разу, що повертає і йде іншим шляхом, то я відчув, що помру сам, що

далі більше не можу йти один. Янголи прекрасні, але неблаганні, і він сказав – невже ти й досі нічого не навчився? Подумай, може, ти таки зможеш хоч якось йти сам... Де твоя сила?

Я не знав, де моя сила, я старішав і хотів опертя, янголи вічні, а ми – ні, і я втомлено пішов далі, хоч вже знав – йтиму до кінця шляху сам.

Третій янгол трапився мені на дорозі коротко, може, він був найгарніший і найяскравіший з-поміж усіх. І найсильніший. Він просто підняв мене в повітря, коли я подивився йому в очі, і ми полетіли разом, я ніколи не літав доти, і це було чудово. Але коротко. Він зник, пообіцявши колись з'явитись у важку хвилину, його гарні слова, вочевидь, були просто словами і гарні наміри були не до здійснення, в нього була інша програма, і він зник у далечині, а я пішов далі.

Врешті я звик до своєї долі і до свого шляху. Я навіть розправив плечі назустріч вітрам і бурям, я скинув рештки одержі і йшов твердіше, ніж раніше, не чекаючи нічого, але не спиняючись перед тим, що зустрічав на шляху.

Четвертий янгол обернувся дитиною, що плакала край дороги, кимось полишена, і я присів біля неї і пригорнув до себе, намагаючись зігріти, прихищаючи від холодного вітру і дощу. Мої плечі задубіли, шкіра на них стала майже нечутливою, руки були важкі і сильні, і дитинча зігрілось у моїх обіймах, перестало плакати і заснуло, а я стеріг його сон.

Коли воно прокинулось і глянуло на мене з чарівною усмішкою, мені заболіло серце і стало страшно. Бо я пізнав цей погляд, і знав, що він означає, і мені вже досить було тієї помічі на дорогах, коли я врешті лишався сам несподівано, неочікувано. І я сказав – ні, все добре, але я йду далі сам.

Однак руки мені вже не вдалося вивільнити з цупких дитячих обіймів, мене просили не полишати його серед дороги в холоді й завії, і я не зміг відмовити.

Я вклав дівка собі на плечі, й отак ми пішли далі разом. Але тягар зовсім не був заважким, дівка ріс, у нього прорізалась крила, і одного разу він, усміхнувшись, підняв мене в небо, і так високо, що я злякався, і він сміливо летів усе вище, насолоджуючись власною силою і снагою, і моїм страхом, і так минуло ще сто років, у які я був безмежно щасливий.

Я звик навіть до літань. І коли знову настала пора йти у різні боки, я вже був до цього готовий, хоч здалося мені, що біль самоти і знегоди холодних важких доріг вже не так довго мені терпіти, сил моїх лишалось небагато.

Але я збагнув урешті, що можу, якщо тільки дуже захочу, піднятися у хмари й сам, що можу дістатись неба, і навіть полетіти. Бо таки навчився у них, осягнув науку незнання і чистої віри, забуття минулого і неповторюваності кожного дня, непам'яті, яка важливіша за пам'ять.

Звук крил четвертого янгола відізвався в мені, і я заплющив очі, напружив усі сили і полетів легко і просто, високо в небо, поза хмари, у чистоту і зрілість, у вивершеність і точність, у безмір, у позапростір, позачас, у те ніщо і нікуди, чому немає кінця, у довгий сон, з якого прокинувся тільки перед останнім вибухом, коли скінчиться всесвіт.

Леся Українка

МЕТЕЛИК

Бідний нічний сірий метелик сидів в темному вогкому льоху за бочкою з капустою. Сидів він сумно, стуливши свої темні крильця. Так смутно йому було, дарма що не був він там самотнім, – мав-таки сусіда; сусід той був лилик; та з того сусідства невелика була користь для метелика: лилик був неговіркий, понурий собі, та до того ще з якимсь презирством дивився на бідного метелика, – сказано, нерівня!

Лилик сидів тихо в своєму кутику, ні за чим він не жалкував, та нічого й не бажав, хіба тільки кутка ще темнішого, щоб міг сидіти там спокійно і ніколи того прикрого, разливого світла не бачити. Правда, тут у льоху теє світло не дуже докучало, – а все-таки часами дехто надходив зо свічкою, навіть часом і над бочкою нахилився, набираючи капусти, – і се було дуже прикро лиликові; коли б сила, він би теє світло крилами загасив навіки.

Метелик на своїм недовгим віку ще не бачив світла, душею тільки чув він, що десь-то єсть сторона краща, ясніша, ніж його рідний льох, бо часом з малого віконця, що було в льоху, падав блідесенький промінь, та не міг метелик і розібрати, що то воно таке теє світло і яке воно повинно бути. У темному куточку промінець той був ледве

примітний – тоненький, як ниточка, та блідий, мов погляд недужої дитинки. Сидить, було, метелик та все шле свої думоньки на світ той ясний; – але де? того ні думка, ні серце не знали, а порадитися ні з ким, бо де ж та порада? (Хіба – лилик, так знаєте сами, з нього поради було мало!) Летіти шукати того світла метелик не мав відваги і сили.

Хто знає, може, наш метелик так і вік свій короткий звікував би у темряві самотній, – та інша доля судилася йому. Якось прийшла служниця по капусту до льоху та поставила свічку долі, якраз навпроти метелика. Боже! яким величним, блискучим, повабним здалось метеликові те світло! Він затріпотів крильцями й хотів кинутися на світло, але служниця в ту хвилину взяла світло й подалася геть з льоху. Не втерпів метелик, забув своє безсилля, забув свою несвідомість. “Світло, світло!” – і полинув за ним; лилик тільки свиснув йому услід; потім заліз ще далі за бочку і заснув; нічого йому ніколи не снилось. А метелик полетів та й полетів за тою свічкою так швидко, скільки сили було в його бідних крильцях.

Аж ось він опинився у великій кімнаті – там сиділо за столом велике товариство. На столі була ясна-ясна лампа, – метелик аж оторопів від того блискучого проміння і безсильний впав на стіл, тріпочучи крильцями. Хтось із товариства хотів його прогнати з стола, але він, опам’ятавшись, знов зірвався і почав кружляти понад лампою, щораз меншими й меншими кружками: хотів він бачити якнайближче те ясне сонце, яким йому здавалась лампа. Чи думав же він, що там життя стратить? Хто ж бачить смерть у сяві? Воно горить, миготить, міниться, – там світло, там тепло, там життя! Метелик летить все ближче, ближче до згубливого світла. І от – метелик влетів у самий полемінь. Трісь! отсе ж йому й смерть! Лампа спалахнула, а далі знов почала горіти з такою самою ясністю, як і перше. “Дурне сотворіння! – мовив дехто з товариства. – Хто велів йому летіти на вогонь? І женуть його, так ні, таки лізе! дурному дурна й смерть!”

А хіба ж розумніша була б його смерть, якби він навіки заснув в темнім льоху? Те світло спалило його, – але він рвався на простір! Він шукав світла!

Волинь, 1889 р.

Дж. Д. Селінджер

НАД ПРІРВОЮ У ЖИТІ (уривок)

– Тато вб'є тебе. Він тебе вб'є, – сказала Фібі.

Але я її не слухав. Я міркував уже про інше. На думку спала божевільна ідея.

– Знаєш, ким би я хотів бути? – кажу. – Знаєш, ким? Ну, якби можна було вибирати, хай йому грець!

– Ким? Тільки не лайся.

– Знаєш таку пісеньку: “Коли хтось когось піймає у густому житі...”? То я б...

– Ні! Там так: “Коли хтось когось зустріне у густому житі..!” – вигукнула каналія Фібі. – Це вірш Роберта Бернса.

– Я знаю, що Роберта Бернса.

Фібі правду казала. Там було: “Коли хтось когось зустріне у густому житі...” Я й забув.

– А я думав, що там “хтось когось піймає!” – кажу. – Принаймні я собі уявляв, як табунець малечі грається серед поля - кругом жито й жито, куди не глянь. Тисячі дітлахів, і довкола – жодної людини, тобто жодної дорослої людини. Крім мене, звичайно. А я стою на краю страшнючої прірви. Нібито я повинен ловити малюків, якщо вони підбіжать дуже близько до прірви. Бо вони граються, гасають і не дивляться, куди біжать. А я повинен звідкись вискакувати й ловити їх, щоб не зірвались у прірву. Оце й усе, що я маю цілий день робити. Стерегти дітей над прірвою в житі. Дурниці, звичайно, я знаю, але це – єдине, чого мені хочеться по-справжньому. Дурниці, звичайно.

Переклав з англійської О. Логвиненко

НАД ПРОПАСТЬЮ ВО РЖИ (отривок)

– Папа тебя убьет, он тебя просто убьет, – говорит она опять.

Но я ее не слушал. Мне припала в голову одна мысль – совершенно дика мысль.

– Знаешь, кем бы я хотел быть? – говорю. – Знаешь, кем? Если б я мог выбрать то, что хочу, черт подери!

– Перестань чертыхаться! Ну, кем?

– Знаешь такую песенку – “Если ты ловил кого-то вечером во ржи...”

– Не так! Надо “Если кто-то з в а л кого-то вечером во ржи”. Это стихи Бернса!

– Знаю, что это стихи Бернса.

Она была права. Там действительно “Если кто-то звал кого-то вечером во ржи”. Честно говоря, я забыл.

– Мне казалось, что там “ловил кого-то вечером во ржи”, – говорю. – Понимаешь, я себе представил, как маленькие ребятишки играют вечером в огромном поле, во ржи. Тысячи малышей, и кругом – ни души, ни одного взрослого, кроме меня. А я стою на самом краю скалы, над пропастью, понимаешь? И мое дело – ловить ребятишек, чтобы они не сорвались в пропасть. Понимаешь, они играют и не видят, куда бегут, а тут я подбегаю и ловлю их, чтобы они не сорвались. Вот и вся моя работа. Стеречь ребят над пропастью во ржи. Знаю, это глупости, но это единственное, чего мне хочется по-настоящему. Наверно, я дурак.

Переклала з англійської Р. Райт-Ковальова

ПРОЦЕДУРА ТЕСТУВАННЯ

Субтест 1

Утворення іменників у множині й однині (МО)

Експериментатор: У мене є книга з картинками. Я хочу тобі її показати. У ній картинки з різними предметами і тваринами. Я тобі буду казати, як називається один предмет, а ти скажи, як називається багато таких предметів. Подивися, тут одна машина, а як буде багато, наприклад, дві...

Для дітей п'яти і більше років: брат, хліб, книга, стілець й інші.
Відповіді дітей записуються словами повністю.

Інструкція для другої частини субтесту:

Зараз я назву тобі багато предметів, а ти повинен сказати: "В мене є одн..."

Завдання: шкарпетки, черевики, туфлі, зорі та інші.
Відповіді записуються повністю.

Субтест 2

Імітація граматичних структур (ІС)

Інструкція: Експериментатор говорить речення, дитина повинна їх повторити. Речення потрібно говорити з однаковою швидкістю (нормальний темп мовлення) і чітким наголосом.

Експериментатор: Я зараз скажу одне речення, ти маєш його просто повторити. Це зовсім легко. Зараз ми спробуємо.

Вправа: М'яч котиться з гори. Лисиця влізла до курника і вкрала півня.

Якщо дитина не повторює, або додає щось своє, то вправу повторюють.

Завдання:

Для дітей п'яти і більше років: Тітка, яка живе досить далеко, приїхала в гості. Мама ходила в садок і принесла нам солодких грушок. Бджола летить на квітку за запашним медом.

Відповіді дітей записуються до протоколу.

Субтест 3

Корекція семантично неправильних речень (КС)

Інструкція: Експериментатор читає вголос речення, у якому одне слово використане неправильно. Це слово легко виділити наголосом, зі збереженням природної інтонації.

Додатки

Експериментатор: Зараз я скажу речення, у якому хтось неправильно використав одне слово. Це правильне слово ти маєш знайти і виправити. Тобі необхідно дібрати правильне слово до цього речення. Запам'ятай, що виправляти потрібно лише одне слово. Спробуймо.

Вправа: Люди пливуть по вулиці.

Як потрібно сказати правильно?

Якщо відповіді немає, то її говорить сам експериментатор із поясненням: правильно буде: Люди ідуть по вулиці. По вулиці не можна пливти.

Завдання:

- Коли стається горе, люди сміються.
- Каченя швидко ходить по озеру.
- Квочка полетіла своїх курчат гуляти.
- Сонечко сховалося за хмару і побіг дощик.

У протокол записуються всі змінені речення.

Субтест 4

Варіацій назв (ВН)

Матеріал: Три картинки з книги із картинками.

Експериментатор показує першу картинку для вправи.

Експериментатор: Чи знаєш ти, що людину можна назвати по-різному? Зараз ми з'ясуємо це разом із тобою. Ось картинка. На ній ти бачиш жінку. Її звати Марія Іванівна. У неї є дитина. Як вона її називає?

У разі правильної відповіді "мама" експериментатор говорить: "Так, правильно, вона називає її мамою".

У разі помилкової відповіді експериментатор говорить: "Ні, вона називає її мамою".

Завдання: картинка 2.

Це чоловік. Його звати Петро Тищенко.

Як його називає його син? Як його називає його брат? Як його називає його внук?

Відповіді дитини записуються в протокол.

Субтест 5

Класифікація понять (КП)

Матеріал: 30 картинок із малюнками предметів і шість карток із поняттями, які об'єднують предмети на картинках.

Представлені такі поняття: тварини, продукти, одяг, іграшки, транспорт, рослини.

Інструкція: Експериментатор бере 30 карток і змішує їх.

Експериментатор: Я буду тобі говорити, які картинки ти маєш знайти. Дивись, у моїх руках картка. На ній написано “тварини”. Це означає, що ти повинен знайти всіх тварин.

Після класифікації картки знову змішуються.

Субтест 6

Розповідь для запам'ятовування (РЗ) 1 частина

Інструкція: Експериментатор читає дитині розповідь, яку вона має переказати в кінці тестування.

Експериментатор: Сподобалася тобі ця історія? Що тобі сподобалося найбільше?

Дитина переказує історію так, як вона хоче. Експериментатор не втручається і не дає ніякої інформації про зміст.

Експериментатор: Я прочитаю тобі історію ще раз. Запам'ятай її добре, ти будеш мені її розповідати трохи згодом. Будь уважним.

Розповідь для запам'ятовування

Син, який хотів перехитрити свого батька

Одного разу син сказав своєму батькові: “Я сховаюсь так, що ти мене ніколи не знайдеш”. Батько відповів: “Гаразд, спробуймо. Ховайся, куди хочеш”, – і вийшов із дому. Син зачарував себе і перетворився в горішок. Цього горішка з'їв півень. Півнем пообідала кицька. А кицьку з'їв собака. Через деякий час собаку проковтнув величезний удав. Удав був таким товстим, що звалився в море і потрапив у сітку до рибалок. Коли батько шукав свого сина, то побачив як рибалки дістали удава. Він витягнув удава і знайшов у ньому собаку. Потім він знайшов кицьку, а за нею півня, у півні – горішок. Він розколов горіха і знайшов свого сина. Син так здивувався, що більше ніколи не ховався від батька.

Субтест 7

Утворення рівнів порівняльних прикметників (ПП)

Матеріал: 12 картинок.

Інструкція: Експериментатор кладе перший малюнок перед дитиною для зразка.

Експериментатор: Тут намальована сукня. Подивися, на ній бруд. Яка ця сукня? – “Брудна”.

Якщо дитина відповідає неправильно, то експериментатор сам називає прикметник. Потім кладе другий малюнок.

Експериментатор: Тут три сукні і на всіх – бруд. На цій – менше бруду, а на цій – більше, а на цій – ще більше. Ми можемо сказати, що ця сукня брудна, а ця....?

У разі правильної відповіді, експериментатор підтверджує її, а якщо відповідь неправильна – сам дає правильну (найбрудніша). Аналогічно виконуються інші завдання.

Завдання:

1. Яскравий – яскравіший – найяскравіший;
2. Великий – більший – найбільший.

У протокол записуються відповіді дитини.

Субтест 8

Взаємозв'язок вербальної і невербальної інформації (ВНІ)

Матеріал: чотири малюнки, на яких зображено людське обличчя.

Інструкція: Експериментатор кладе перед дитиною чотири малюнки.

Експериментатор: Подивись уважно, за обличчями ти можеш зрозуміти, що ці люди відчувають. Як ти думаєш, що відчуває ця людина?

Експериментатор показує малюнок: людина радіє.

Якщо дитина помилилася, то експериментатор виправляє її. Таким чином визначаються й інші малюнки: сердитий, задоволений, сумний.

Експериментатор: Тепер ти знаєш, як почувають себе ці люди. Зараз я хочу дізнатися, чи можеш ти уявити, що ці люди говорять. Я скажу тобі фразу, а ти повинен визначити, хто з цих людей міг сказати цю фразу своїй дитині. Твоє завдання – показати, хто з цих людей говорить це.

Субтест проводиться без попередніх спроб. Перед кожною новою фразою змінюється порядок малюнків. Слід дотримуватися відповідної інтонації.

Завдання:

1. Мені це дуже приємно!
2. Мені важко і сумно, що аж хочеться плакати.
3. Я тебе люблю і повністю тобі довіряю!
4. Ой, сміх та й годі, оце ти мене розвеселив!
5. Я відчуваю себе легко і невимушено, як метелик!
6. Я так і знав, у тебе ніколи нічого не виходить.
7. Мені неприємно, ти мене розчарував.
8. Ну такого я ще ніколи не бачив, оце так чудасія!

Субтест 9

Конструювання речень (КР)

Інструкція: Експериментатор називає 2–3 слова, із яких дитина має збудувати речення, які для дошкільнят визначаються як “пригода”.

Експериментатор: Я зараз скажу тобі 2–3 слова. Із них ти маєш скласти закінчене за змістом речення (маленьку історію). Спробуймо разом.

Вправа: дівчинка – гратися – лялька.

Експериментатор: Яку історію можна придумати з цих слів?

У разі правильної відповіді експериментатор повторює речення і каже, що воно правильне. Якщо відповідь неправильна, експериментатор каже: “Із цих слів можна скласти таку історію: Дівчинка грається лялькою”.

Завдання:

1. Яблуко – кусати – кисле;
2. Дитина – бігати – швидко;
3. Їхати – дощ;
4. Мама – працювати – сад.

Субтест 10

Знаходження слів (ЗС)

Інструкція: Експериментатор читає вголос три слова. Завдання дитини – знайти і додати четверте слово, яке продовжує смисловий ряд.

Експериментатор: Я буду казати тобі три слова, але їх має бути чотири. Ти маєш сам придумати і сказати мені це слово. Вибери таке слово, яке найбільше підходить до перших трьох. Спробуймо.

Вправа: Експериментатор: груша, яблуко, слива. Що ще сюди підходить?

У разі правильної відповіді експериментатор підтверджує: "Так, правильно, апельсин (або ще якийсь інший фрукт)".

Якщо відповідь помилкова, експериментатор виправляє дитину і називає їй правильну.

Завдання:

1. Блакитний – жовтий – рожевий;
 2. Лев – тигр – слон;
 3. Стіл – ліжка – шафа;
 4. Лапи – хвіст – пір'я.
- Усі відповіді заносяться в протокол.

Субтест 11

Запам'ятовування розповіді (ЗР) 2 частина

Інструкція: Експериментатор: Пам'ятаєш, я тобі розповідав історію? Спробуй переказати мені її зараз якомога точніше. Подумай добре, аби ти нічого в ній не пропустив.

Перед дитиною лежать малюнки. На них зображені всі тварини, які траплялися в розповіді. Якщо дитина придумує щось своє, така відповідь не оцінюється.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Завдання 1. Здійсніть контент- та інтеннт-аналіз тексту поданої нижче газетної статті.

СТУДЕНТИ ВИМАГАЮТЬ ЗМІН

У той час, як американська адміністрація виступає з гострою критикою Ірану за його ядерну програму та “втручання у справи Іраку”, у самому Тегерані вже кілька днів тривають акції протесту. Їх учасники – переважно студенти – вимагають звільнення політичних в’язнів і навіть відставки популярного президента-реформатора Хатамі за те, що він не зміг втілити в життя обіцяні зміни.

Мітинг почався як протест студентів проти приватизації університетів, однак згодом переріс у політичну маніфестацію. Назустріч демонстрантам вийшли прибічники консервативної релігійної верхівки, потім студентів розігнала поліція, кілька чоловік дістали поранення. Міністр безпеки Ірану Алі Юнесі, коментуючи події, заявив, що багато учасників акції скандували “незаконні гасла, оскільки були спровоковані екстремістами всередині країни й елементами поза її межами”. Так міністр натякнув на трансляції супутникових телеканалів, що належать опозиційним групам. Попри те, що супутникові тарілки в Ірані офіційно заборонені, багато людей ними користуються. На початку тижня найбільша іранська студентська організація виступила з гострою критикою на адресу верховного керівника Ірану аятоли Хаменеї. Студенти закликали його піти шляхом демократії, бо в протилежному випадку, вважають вони, ісламська республіка в Ірані приречена. За останні роки студентські демонстрації проходили в Тегерані кілька разів. 1999-го студенти виступали за скасування обмежень діяльності засобів масової інформації. Протести закінчилися сутичкою між прибічниками консерваторів і поліцією з однієї сторони, та студентами – з іншої. Тоді загинув принаймні один учасник демонстрації. А наприкінці минулого року студенти вийшли на вулиці, щоб висловити своє обурення смертним вироком, винесеним

Завдання для самостійної роботи

ліберальному викладачу Хашиму Агаджарі. Найближчі кілька тижнів будуть важкими для іранської влади. 9 липня виповниться чотири роки від сутички 1999-го. А наступного тижня МАГАТЕ офіційно представить доповідь, в якій Іран звинувачують у тому, що він не надав інформацію про імпортований з Китаю 1991 року уран. “Розвідка США та всього світу вважає, що в Ірану немає ядерної зброї, – заявив днями американський міністр оборони Дональд Рамсфельд. – Ми вважаємо, що Тегеран має дуже активну ядерну програму й може вже незабаром цю зброю отримати”.

**Варвара ЖЛУКТЕНКО,
“День”, №102, 13.06.2003**

Завдання 2. Здійсніть контент-аналіз (із виділенням тем-категорій) тексту-звернення Королеви Єлизавети II до представників обох палат британського Парламенту з нагоди золотого ювілею.

My Lords and Members of the House of Commons

You do Prince Philip and me a great honour in inviting us here today. I am most grateful to have this opportunity to reply to your Loyal Addresses and I thank you both, Lord Chancellor and Mr. Speaker, for your generous words.

It is right that the first major event to mark my Golden Jubilee this summer is here in the Palace of Westminster. I would like to pay tribute to the work you do in this, the Mother of Parliaments – where you, like so many famous predecessors before you, have assembled to confront the issues of the day, to challenge each other and address differences through debate and discussion, and to play your essential part in guiding this Kingdom through the changing times of the past fifty years.

For if a Jubilee becomes a moment to define an age, then for me we must speak of change – its breadth and accelerating pace over these years. Since 1952 I have witnessed the transformation of the international landscape through which this country must chart its course, the emergence of the Commonwealth, the growth of the European Union, the end of the Cold War, and now the dark threat of international terrorism. This has been matched by no less rapid developments at home, in the devolved shape of our nation, in the structure of society, in technology and communications, in our work and in the way we live. Change has become

a constant; managing it has become an expanding discipline. The way we embrace it defines our future.

It seems to me that this country has advantages to exploit in this exciting challenge. We in these islands have the benefit of a long and proud history. This not only gives us a trusted framework of stability and continuity to ease the process of change, but it also tells us what is of lasting value. Only the passage of time can filter out the ephemeral from the enduring. And what endure are the characteristics that mark our identity as a nation and the timeless values that guide us. These values find expression in our national institutions – including the Monarchy and Parliament - institutions which in turn must continue to evolve if they are to provide effective beacons of trust and unity to succeeding generations.

I believe that many of the traditional values etched across our history equip us well for this age of change. We are a moderate, pragmatic people, more comfortable with practice than theory. With an off-shore, seafaring tradition we are outward-looking and open-minded, well suited by temperament – and language – to our shrinking world. We are inventive and creative - think of the record of British inventions over the past fifty years or our present thriving arts scene. We also take pride in our tradition of fairness and tolerance – the consolidation of our richly multicultural and multifaith society, a major development since 1952, is being achieved remarkably peacefully and with much goodwill.

But there is another tradition in this country which gives me confidence for the future. That is the tradition of service. The willingness to “honour one another and seek the common good” transcends social change. Over these fifty years on visits up and down this country I have seen at first hand and met so many people who are dedicating themselves quietly and selflessly to the service of others.

I would particularly pay tribute to the young men and women of our armed forces who give such professional service to this country often in most demanding and dangerous circumstances. They have my respect and admiration. I also wish to express my gratitude for the work of those in the public service more widely – here in Westminster or the corridors of Whitehall and town halls, as well as in our hospitals and schools, in the police and emergency services. But I would especially like to thank those very many people who give their time voluntarily to help others. I am pleased that the Jubilee is to be marked by the introduction of The Queen’s Golden Jubilee Award, a new annual award for voluntary service by

groups in the community. I hope this will give added recognition to those whose generosity of time and energy in the service of others is such a remarkable tradition in our society.

These enduring British traditions and values – moderation, openness, tolerance, service – have stood the test of time, and I am convinced they will stand us in good stead in the future. I hope that the Golden Jubilee will be an opportunity to recognise these values and to celebrate all that we as a nation have achieved since 1952. For my part, as I travel the length and breadth of these islands over these coming weeks, I would like to thank people everywhere for the loyalty, support, and inspiration you have given me over these fifty, unforgettable years. I would like to express my pride in our past and my confidence in our future. I would like above all to declare my resolve to continue, with the support of my family, to serve the people of this great nation of ours to the best of my ability through the changing times ahead.

Завдання 3. Проаналізуйте шляхом інтеннт-аналізу текст перекладу виступу экс-прем'єр-міністра Великої Британії Тоні Блера в Президентській бібліотеці Джорджа Буша старшого.

На щастя, цього разу світ вистояв. Америка стала на чолі й повела за собою надзвичайно широку коаліцію держав. Країни ставали в чергу, бажаючи здійснити допомогу. Ми діяли обережно та вміло під чітким і мужнім керівництвом президента Буша.

Уряду талібів більше не існує. Мережа Аль Каїди в Афганістані знищена, хоча, поза сумнівом, її залишки ще збереглися і ми повинні бути надзвичайно пильні. Афганський народ відчув себе вільним від гноблення і нарешті одержав шанс побудувати краще майбутнє.

Але я хочу вас попередити: існує реальна небезпека того, що ми забудемо уроки 11 вересня. Люди приходять до тями після трагедії, і слогати про неї перестають бути настільки болісними. Час загоє рани.

Але ми не повинні забувати минулого, а самий головний урок нашого досвіду – це наша взаємозалежність.

Світ затамував подих на якийсь час. Крім похитнутого почуття безпеки, у стані шоку виявились економічна впевненість, ділова активність, торгівля. І тільки зараз, коли ми змусили терористичну мережу до втечі, ця впевненість відновлюється. Усі країни світу відчули на собі наслідки того фатального дня.

Підтвердженням цього стала та роль, що зіграла після 11-го вересня Організація Об'єднаних Націй під чітким керівництвом Кофі Аннана.

Отже, тепер ми розуміємо те, чого не знали раніше: ці події і наші відповідні кроки вирішать долю не однієї держави, а всього світу. Від них неможливо ані піти, ні ухилитися. Якою же політичною стратегією нам необхідно керуватися в рішенні цих проблем?

По-перше, світ стає дедалі міцнішим, якщо США та ЄС займають погоджену позицію. Спірні питання, скажімо, міжнародної торгівлі, залишаться, свідченням чого слугували недавні розбіжності з приводу експорту сталі. І все-таки, в істотних питаннях безпеки спільність інтересів затінює розбіжність поглядів. Розмови про антиамериканізм у Європі небагато чого варті. Дійсно, якщо організувати демонстрацію, то не обійтися без гасел і образ. Але люди розуміють, що Європі потрібна Америка, і я переконаний, що й Америці потрібна Європа.

У нас багато спільних цінностей. Ми представляємо сильні демократичні держави. Якщо ми об'єднаємо наші зусилля, нікому не вдасться нацькувати нас один на одного. У деяких колах модно скаржитися один на одного. Але ми знаємо, що незлагодя старих друзів може обрадувати тільки великих негідників.

Разом ми можемо закласти основу нових відносин із Росією Президента Путіна. Я вважаю його сміливим і здатним лідером, завдяки зусиллям якого ми досягнемо нового рівня співробітництва. НАТО є наріжним каменем трансатлантичного співробітництва між США та ЄС. Тепер ми передбачаємо нові відносини між Росією і НАТО, при яких визначені питання вирішуватимуться 20-тма державами, – 19-ма державами-членами НАТО і Росією. Те, як ми діяли разом із Росією в Афганістані, здивувало б ветеранів холодної війни. Уся справа в тім, що сучасна Росія зацікавлена в перемозі над тероризмом так само, як і ми.

Наші відносини з Китаєм й Індією будуть вибудовуватися на різних, але сумісних принципах. Питання щодо цих двох країн полягає не в тому, чи стануть вони впливовими державами світу, а в тому, як вони будуть використовувати свою міць і вплив.

Обидві сторони мають тісні зв'язки з Японією. Ми повинні використати ці зв'язки як для стимулювання життєво важливих економіч-

них і структурних реформ у Японії, так і для створення ще більш тісних зв'язків між ЄС, США й Азією.

Не менш цікаво спостерігати і за тим, як США і ЄС інтенсивно зміцнюють не тільки економічні, а й політичні контакти з Південною Африкою.

Хотілося б звернути особливу увагу на таке. Битви часів холодної війни відійшли в минуле. Поняття “сфер впливу” віджило себе. Ціла низка альянсів, взаємозалежних спільними програмами дій із питань безпеки, торгівлі та стабільності, повинні прийти на зміну суперництву старих часів. Міжнародна коаліція грає дедалі вагомішу роль. Її чітке функціонування обмежує небажані наслідки і збільшує ефективність дипломатичних кроків. Спільна позиція США та ЄС є передумовою існування таких альянсів.

Для цього необхідні завзята робота, діалог і взаєморозуміння. Поки я буду на посаді прем'єр-міністра Великої Британії, я працюватиму в цьому напрямі.

По-друге, ми повинні бути готові дати відсіч, якщо нам загрожують тероризм або застосування зброї масового знищення. Боротьба з міжнародним тероризмом – справа честі. Ми зобов'язані діяти рішуче не лише в Афганістані, а й в інших країнах. І не тільки застосовуючи військову силу, а й з допомоги руйнування фінансових ресурсів терористів, переслідування їхніх посередників і тих, хто наживається на терорі й торгівлі зброєю масового знищення.

Після 11-го вересня багато країн зробили значні кроки. На цьому шляху неприпустимі перепочинки.

Якщо виникне необхідність, ми вдамося до військових дій; більше того, якщо це необхідно і виправдано, такі дії повинні спричинити зміну режиму.

На посаді британського прем'єр-міністра я був свідком трьох конфліктів, що призвели до зміни режиму. Мілошевич. Талібан. І Сьєрра-Леоне, країна з населенням у шість мільйонів чоловік, яка була врятована від кривавої банди вбивць, що повалила демократично обраний уряд.

Британія безмірно пишається як тією роллю, що зіграли наші військові, так і результатом, якого вони досягли. Але можу відверто сказати, що найбільше задоволені ті люди, яким довелося жити при тому чи іншому режимі. Не можна забувати, що саме вони були дійсними жертвами. Я ніколи не забуду того, як, проїжджаючи

селами поблизу Фритауна в Сьєрра-Леоне, я бачив радісних людей, багатьох із яких позбавили кінцівок у результаті пережитих звірств, від яких вони були звільнені. Вони раділи, тому що знайшли свободу дискутувати, сперечатись і голосувати на власний розсуд.

Завдання 4. *Здійсніть психолінгвістичний аналіз текстів поданих нижче реклам.*

1. У самому центрі Галактики, що зветься Молочним шляхом, сяє чарівна зірка, яка своїм промінням несе кожному з нас невичерпні потоки здоров'я. Зірка, що дарує нам найсмачніші та найкорисніші з творінь Матінки–Природи. Ім'я їй – Галактон. Відшукай її сяйво, відчуй її енергію – це твоя молочна зірка.

Твоя молочна зірка.

2. BRAVO SPAIN

Our hospitality is a long established tradition.

Romanesque cloisters, castles, monasteries and palaces of a different time.

Spain offers the choice of a chain of Paradors where you can feel like a character in history.

Come.

We have centuries of experience in welcoming visitors.

<http://www.tourspain.es>

Завдання 5. *Здійсніть процедуру семантичного диференціалу спершу для тексту оригіналу (вірша "Заповіт" Тараса Шевченка) та двох текстів англomовних перекладів. Для оцінки останніх бажано залучити носіїв англійської. Порівняйте й поясніть можливі розбіжності в одержаних оцінках.*

Тарас Шевченко

Заповіт

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Україні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,

Як реве ревучий.
Як понесе з України У синєє море
Кров ворожу... отоді я
І лани і гори –
Все покину і долину
До самого бога
Молитися... а до того
Я не знаю бога.
Поховайте, та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І в мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

*Переяслав
25 грудня 1845 р.*

The Testament

Dig my grave and raise my barrow
By the Dnieper-side
In Ukraina, my own land,
A fair land and wide.
I will lie and watch the cornfields,
Listen through the years
To the river voices roaring,
Roaring in my ears.
When I hear the call
Of the racing flood,
Loud with hated blood,
I will leave them all,
Fields and hills; and force my way
Right up to the Throne
Where God sits alone;
Clasp His feet and pray...
But till that day
What is God to me?

Bury me, be done with me,
Rise and break your chain,
Water your new liberty
With blood for rain.
Then, in the mighty family
Of all men that are free,
May be sometimes, very softly
You will speak of me?

*Translated by E. L. Voynich
London, 1911*

My Testament

When I am dead, bury me
In my beloved Ukraine,
My tomb upon a grave mound high
Amid the spreading plain,
So that the fields, the boundless steppes,
The Dnieper's plunging shore
My eyes could see, my ears could hear
The mighty river roar.
When from Ukraine the Dnieper bears
Into the deep blue sea
The blood of foes ... then will I leave
These hills and fertile fields –
I'll leave them all and fly away
To the abode of God,
And then I'll pray But till that day
I nothing know of God.
Oh bury me, then rise ye up
And break your heavy chains
And water with the tyrants' blood
The freedom you have gained.
And in the great new family,
The family of the free,
With softly spoken, kindly word
Remember also me.

Translated by John Weir Toronto, 1961

Завдання для самостійної роботи

Фактор оцінки								
поганий	-3	-2	-1	0	1	2	3	хороший
огидний	-3	-2	-1	0	1	2	3	гарний
неприсмний	-3	-2	-1	0	1	2	3	присмний
Фактор сили								
слабкий	-3	-2	-1	0	1	2	3	сильний
маленький	-3	-2	-1	0	1	2	3	великий
легкий	-3	-2	-1	0	1	2	3	важкий
Фактор активності								
повільний	-3	-2	-1	0	1	2	3	швидкий
пасивний	-3	-2	-1	0	1	2	3	активний
статичний	-3	-2	-1	0	1	2	3	динамічний

***Завдання 6.** Здійснити процедуру семантичного диференціалу спершу для тексту оригіналу (уривка з поеми М. Лермонтова "Демон") та двох текстів україномовних перекладів. Для оцінки вихідного тексту бажано залучити носіїв російської. Порівняйте її поясніть можливі розбіжності в одержаних оцінках.*

М. Лермонтов

Демон

На воздушном океане,
 Без руля и без ветрил,
 Тихо плавают в тумане
 Хоры стройные светил;
 Среди полей необозримых
 В небе ходят без следа
 Облаков неуволнимых
 Волокнистые стада.
 Час разлуки, час свиданья —
 Им ни радость, ни печаль;
 Им в грядущем нет желанья
 И прошедшего не жаль.
 В день томительный несчастья
 Ты об них лишь помяни;
 Будь к земному без участия
 И беспечна, как они!
 Лишь только ночь своим
 покровом

Верхи Кавказа осенит,
 Лишь только мир, волшебным
 словом
 Завороженный, замолчит;
 Лишь только ветер над скалою
 Увядшей шевельнет травую,
 И птичка, спрятанная в ней,
 Порхнет во мраке веселей;
 И под лозою виноградной,
 Росу небес глотая жадно,
 Цветок распухнет ночной.
 Лишь только месяц золотой
 Из-за горы тихонько встанет
 И на тебя украдкой взглянет,
 К тебе я стану прилетать;
 Гостить я буду до денницы
 И на шелковые ресницы
 Сны золотые навевать...

“В піднебеснім океані
Без стерна й вітрил ряских
Тихо плавають в тумані
Кола світищ огрядних;
По просторах неозорих
Пробігають без сліда
Хмарок бистрих та прозорих
Баранчастії стада.
Час зустрічі, час розлуки –
Їм ні втіха, ні печаль;
Їм нема в прийдешнім муки,
Їм минулого не жаль.
Під добу нещастя злого
Ти собі їх спом’яни;
Будь нечула до земного
І байдужа, як вони!”
“Як тільки ніч заслону темну
Понад Кавказом розвине

І мир у хвилоньку тасмну,
Мов зачарований, засне;
Як тільки вітер над скалою
Загра з пожовклою травою,
І звідтіль пташечка пурхне,
Защебетавши щось смутне;
Коли в нічнійний холодочок
Під виноградом у куші,
Росу погожую п’ючи,
Розкриє квітка свій віночок;
Як тільки місяць уночі
Загра промінням із-за хмари
Й осяє знишка твої чари, –
Я прилечу і до зорі
У тебе буду гостювати
Й на вії чорнії твої
Сни златосяйні навівати.

Переклав М. Старицький

У небеснім океані
Без керма і без вітрил
Тихо плавають в тумані
Хори радісні світил;
У пустелі неозорій,
Не лишаючи сліда,
Хмари сходяться прозорі
У непіймані стада.
Час побачення й розстання
Їм ні в радість ні в печаль,
Їм майбутнє – без бажання,
Їм минулого не жаль.
В день томливої тривоги
Ти про них лиш спом’яни,
Будь байдужа до земного,
Безтурботна, як вони!
Як тиха ніч своїм покровом

Огорне скелі і шпилі,
Як все на світі сном чудовим
Засне на втомленій землі;
Як вітер, повний супокою,
Повіє тихо над травою
І пташка, схована у ній,
Полине в темряві німій;
Як росе напившись медових
Край виноградів смарагдових,
Розквітне пишний квіт нічний;
Як тільки місяць золотий
Із-за гори тихенько встане
І крадькома на тебе гляне, –
До тебе буду прилітати,
І колисати ніжні мрії,
І на твої шовкові вії
Сни чарівливі навівати”.

Переклав В. Сосюра

Завдання для самостійної роботи

Фактор оцінки								
поганий	-3	-2	-1	0	1	2	3	хороший
огидний	-3	-2	-1	0	1	2	3	гарний
неприємний	-3	-2	-1	0	1	2	3	приємний
Фактор сили								
слабкий	-3	-2	-1	0	1	2	3	сильний
маленький	-3	-2	-1	0	1	2	3	великий
легкий	-3	-2	-1	0	1	2	3	важкий
Фактор активності								
повільний	-3	-2	-1	0	1	2	3	швидкий
пасивний	-3	-2	-1	0	1	2	3	активний
статичний	-3	-2	-1	0	1	2	3	динамічний

Завдання 7. Здійсніть психолінгвістичний аналіз тексту політичного інтерв'ю Леррі Кінга з Міністром оборони США Доналдом Рамсфелдом на каналі CNN.

Кінг: Ми будемо перескакувати з теми на тему і не обов'язково за порядком. Сьогодні в Далласі антитерористичний підрозділ ФБР заарештувало чотирьох. Ці четверо братів нібито пов'язані з фінансуванням групи "Хамас". Вам щось про це відомо?

Рамсфілд: Ну... я бачив рапорти. Таке відбувається майже щодня. Десять, у якійсь країні заарештовують і допитують якусь групу чи осередок і ми заповнюємо пробіли в інформації. Ви читали про цю нову комісію, яка нещодавно була призначена, аби розслідувати теракт 11 вересня. Так ось, вони намагаються відновити картину того, що вже відбулося. Ми ж намагаємося одержати інформацію заздалегідь і подивитися, чи не зможемо ми розкрити їхні плани і простежити за тим, що вони роблять і як, і допомогти запобігти цим жахливим терактам.

Кінг: У них є перевага – вони знають, що вони запланували, а ви про це не знаєте.

Рамсфілд: Саме так. Вони можуть завдати удару в будь-який час у будь-якому місці, використовуючи будь-які методи і неможливо забезпечити захист постійно і повсюди.

Кінг: Навіщо ви їздили в Катар?

Рамсфілд: У нас там багато військ і, знаєте, там мені випала гарна нагода зустрітися із сотнями молодих людей, чоловіків і жінок, які добровільно пішли служити своїй країні. І це було чудово. Я радий, що з ними зустрівся. Цей Катар... я зустрічався там з міністром закордонних справ і ми підписали меморандум про взаєморозуміння, угоду про наші стосунки. І була чудова зустріч з військами.

Кінг: Наскільки важливий для нас Катар?

Рамсфілд: Ну, ви розумієте, усе це ланки одного ланцюжка – ось що важливо. Усі ці країни, усі ці 90 держав, які співробітничать з нами, важливі. Кожна країна важлива, тому що кожна приносить свою частку інформації. Торік в Афганістані в одному будинку була виявлена інформація, що допомогла запобігти трьом терактам, запланованим через 10, 12 і 15 днів у Сінгапурі. Це дійсно глобальна проблема і тут кожна країна має значення.

Кінг: А про скількох відвернених терактах ми не знаємо?

Рамсфілд: Боже мій, да отут все має значення. Подумайте, скількох вони не завербували, тому що ми впливаємо на ситуацію. Подумайте, скільки доларів не потрапило до терористів, скільки рахунків було заморожено, скільки цінних відомостей ми одержали від арештованих на допитах. Щодня ми одержуємо відомості від затриманих.

Кінг: А чи знаємо ми... так, до речі, що ми знаємо про цих екстремістів? Чому вони обв'язуються вибухівкою і підривають себе? Чому вони це роблять? Чи довідаємося ми що-небудь про це від заарештованих?

Рамсфілд: Звісно, довідаємося. Адже от що зараз відбувається: величезні гроші йдуть у так звані медресе – школи, в яких... в яких вивчають не математику чи мови або природничі науки чи якісь гуманітарні предмети, там учать убивати. Вони вчать іти й убивати безневинних, чоловіків, жінок, дітей. І ми повинні подбати про те, щоб такі школи закрили, щоб у школах учили правильним речам і люди могли жити повноцінним життям.

Кінг: А на Близькому Сході... у вас є надія, підстави для оптимізму? Адже останнім часом стало менше цих терактів. Час від часу вони, звичайно, відбуваються і зараз, але раніше були більш регулярними.

Рамсфілд: Ну звісно. Я маю на увазі, що немає сумнівів у тому, що Саддам Хусейн пропонує нагороду у 25 тисяч доларів родині терориста-самовбивці. Який чудовий внесок у справу миру.

Кінг: Це правда?

Рамсфілд: Це факт. Тільки подумайте. Це просто жахливо.

Кінг: Якщо син іде і підриває себе, то родина...

Рамсфілд: Якщо чи син, чи дочка йде і висаджує в повітря супермаркет чи піщерню, вони одержують 25 тисяч доларів від Саддама Хусейна. Добре, але що ж нам з цим робити? Ми просто боремося з цим, як пожежні борються з вогнем, ми боремося з цим злом як поліцейські, ми маємо зробити все, що в наших силах, аби створити такий світ, у якому люди не стануть так чинити.

Кінг: У військовому відношенні ми готові? Якщо дадуть "добро".

Рамсфілд: Без сумніву, якщо дадуть наказ, ми виступимо.

Кінг: Ми готові виступити?

Рамсфілд: Ні, ми зараз перекидаємо війська. Ми... Єдина причина, за якою Саддам Хусейн дозволяє інспекторам повернутися в Ірак, це загроза застосування проти нього військової сили. Рішення Конгресу допомогли. Рішення ООН і те, що вони визнали... Чорт забирай, я маю на увазі, що вони роками відмовлялися пускати туди інспекторів, а тепер пустили.

Кінг: Все-таки, наскільки ми готові, якщо "шеф" дасть "добро"?

Рамсфілд: Справа в тім, що в ідеалі, скажімо, завжди залишається щось, що треба доробити. І ми цим займаємося, бо важливо, щоб іракці усвідомили, що вони повинні виконувати резолюцію ООН. Очевидно, що з кожним днем удосконалюється наша здатність діяти швидше і краще. Але якщо іракці вже сьогодні зроблять щось не те, ми здатні почати і виконати те, що повинні. Якщо президент накаже.

Кінг: Моральний дух у військах високий?

Рамсфілд: Чудовий, просто чудовий

Кінг: Гадаєте, буде потрібна мобілізація?

Рамсфілд: Ні, звичайно, ні. Знаєте, я був одним із тих, хто ратував за професійну армію ще у шістдесятих, коли я був конгресменом. У той час ми вдавалися до примусу, обов'язкового призову, аби залучити людей до армії, де ми могли платити їм тільки 50-60 % тієї заробітної платні, що вони одержували в цивільному житті.

Кінг: Продовжуємо інтерв'ю з міністром Рамсфілдом. Судячи з опитувань, реакція на події в Іраку, схоже, досить неоднозначна – починати війну, не починати війну – я думаю відношення зараз десь 58 % – за і 42 – проти. Співвідношення змінюється. Зірки Голівуду виступили проти... До речі, вас не хвилює, що знаменитості виступають проти війни?

Рамсфілд: Думаю, ні. Я гадаю, що в нашій країні кожний має право говорити і думати, що хоче.

Кінг: Ви не думаєте, що це може нам нашкодити, те, що Шон Пенн відправився до Багдада і висловив їм підтримку?

Рамсфілд: Я не... У мене немає часу стежити, що він там сказав і як поведився. Я просто не знаю. Але все-таки... я сказав би, що обговорення цього питання нашим суспільством корисне і важливе. І дебати в Конгресі, і дискусія в ООН, і на телебаченні, і в пресі – це було необхідно. Ми живемо в новому сторіччі з новими загрозами, з новим арсеналом могутньої смертоносною зброї, що несе в собі загрозу. І ми не можемо просто перейти з їхнього старого світу до нового, думаючи, що на це не буде потрібен час. Потрібен час, щоб усе це усвідомити. Треба, щоб ми засвоїли ці нові поняття й усвідомили нову небезпеку, зрозуміли нові ідеї, нові проблеми і нові шляхи їхнього рішення. Так що, я гадаю, дискусія була досить плідною і я задоволений, що вона відбулася. Перекоаний, що не можна просто перейти звідти сюди за дві хвилини. Потрібно над цим працювати.

Кінг: Для цього й існує демократія.

Рамсфілд: Безперечно.

Кінг: Я маю на увазі, що Ви ... пишуть...пишуть...

Рамсфілд: Мені вже ці безособові речення.

Кінг: ...що Вас засмутила книга Боба Вудворда "Буш на війні".

Рамсфілд: Цікаво.

Кінг: Кажуть, що він брав інтерв'ю у президента, тривалі інтерв'ю, дві з половиною години, що він інтерв'ював Пауелла, а ви не погодилися на інтерв'ю і тому не фігуруєте. Утім, Ваша думка про книгу?

Рамсфілд: Я її не читав. Не знаю, що там написано. Я думаю, що звідкіля б це не виникло ... я... може, я... скажімо так...

Кінг: Торкнемося ще декількох важливих питань перед тим, як відпустити міністра...

Рамсфілд: Перед цим дозвольте мені сказати одну річ, яка щойно спала мені на думку. Ось Ви сказали, що моя дружина, Джойс – солдат. Вона така і є: для неї чим важче, тим краще.

Кінг: То вона каже Вам: відправляйся до Катару. Вперед! А вам треба ще усе обміркувати, і не раз.

Ось сьогодні написали... один репортер пише, що буцімто Ви не хочете, щоб на цьому етапі в тексті з приводу декларації про роззброєння ця декларація була названа "істотним порушенням". Це так?

Рамсфілд: Я не хочу це обговорювати. Ця тема обговорювалася в уряді США, і ті, хто говорить про це, кажуть про приватну бесіду з президентом, і я не думаю, що цим вони роблять йому гарну послугу. Я висловлю свою думку президенту.

Кінг: Вашингтон Пост пише, що Сполучені Штати навчають тисячу іракських союзників. Це так?

Рамсфілд: А чи пишуть, хто їх навчає?

Кінг: Штати навчають іракців.

Рамсфілд: Я не знаю, скільки їх, але ми звичайно займаємося вербуванням і перевіркою і починаємо навчання іракських опозиціонерів. Звичайно.

Кінг: Яка зараз ситуація в Афганістані?

Рамсфілд: Вселяє оптимізм. На зборах Лойя Джирга вони обрали уряд. Талібану більше немає. Аль Каїди – теж. Країну не можна назвати абсолютно стабільною, потрібно багато грошей на відновлення від усього міжнародного співтовариства. І окремі інвестори повинні допомогти, але країна стає на ноги – там набагато краще, ніж було рік чи півтора року тому. Просто разюче. Відкриваються школи, лікарні, повертаються біженці...

Кінг: Збираєтеся туди?

Рамсфілд: Прошу?

Кінг: Збираєтеся туди поїхати?

Рамсфілд: О, так. Звичайно. Я там уже був кілька разів і збираюся знову. Ми багато міркуємо про становище там. Надзвичайно важливо, аби вони досягли успіху. Там можуть кинути гранату чи запустити ракету і при цьому гинуть люди. Але у Нью-Йорку та в Сан-Франциско теж є вбивства. Афганістан не буде ідеальним місцем, це країна, що пережила жакхливий період. Але ми як держава

повинні визнати, що ми повинні очолити зусилля міжнародної спільноти, так щоб вони в Афганістані змогли скористатися своїми фінансовими можливостями, щоб уряд там зміг створити досить стабільну обстановку, щоб вони почали самостійно дбати про власну безпеку. Так що я сповнений надій і оптимізму і бажаю їм успіху.

Кінг: Усі говорять про це. З мого боку було б недбалим не запитати вас про це. Що ви думаєте про Трента Лотта?

Рамсфілд: Нічого. Президент уже висловився.

Кінг: Ви згодні з ним?

Рамсфілд: Законодавчі питання – це не моя сфера, до того ж президент уже висловив свій погляд, а я член його кабінету.

Кінг: Ви були здивовані?

Рамсфілд: Я вже сказав те, що хотів.

Кінг: Не хочете про це говорити?

Рамсфілд: Не я повинен висловлюватися про це. Я керую Міністерством оборони. Це питання Сенату Сполучених Штатів.

Кінг: Найбільша реформа, запропонована в цьому будинку це...здається, Макнамара колись запропонував об'єднати роди військ. Занадто часто з різних питань флот сперечається з армією, а армія з військово-повітряними силами, може, впливає їх об'єднати. Що Ви про це думаєте? Ця ідея виникла і була забута.

Рамсфілд: Так, час від часу ця ідея виникає. Я навіть не пам'ятав, що він це запропонував. Але суть у тому, що є смисл у різних родах військ зі своїми традиціями і спеціалізацією. Проблема в тому, що війну не веде лише армія чи лише флот, чи авіація. Вони воюють разом об'єднаними силами. Том Френкс, нинішній командувач діючою армією, прагне до того, щоб мати можливість виконати поставлене завдання. Він повинен бути в стані здійснити певну військову операцію, і його найменше цікавить, хто її здійснить, армія, флот чи морська піхота. Тому яка користь буде від різних родів військ, якщо вони порізно, не узгоджено вступають у військові дії, де вони повинні діяти узгоджено і взаємозалежно? Вони повинні битися разом. І цього ми намагаємося досягти і я гадаю, у нас у цьому зараз більше успіхів, ніж коли-небудь, раніше за нашу історію.

Кінг: Закінчується наш час. Що ви робите на Різдво?

Рамсфілд: Ще не вирішив.

Кінг: Може, відправитесь у війська?

Рамсфілд: Я ще не вирішив, де буду.

Завдання для самостійної роботи

Кінг: А Ви будете ... якщо президент виставить свою кандидатуру і знову буде обраний і попросить вас залишитися, залишитися?

Рамсфілд: Мене ще не просили залишитися і я не відповідаю на питання, що мені не задавали. У мене досить своїх справ.

Кінг: Дякую, Дональде.

Рамсфілд: Вам дякую.

Кінг: З нами був міністр оборони Дональд Рамсфілд. Далі в програмі "Вечір новин" з Аароном Брауном. Завтра ввечері Мерайа Кері. Дякуємо, що були з нами. Добраніч.

СПИСОК ОСНОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеева И. С. Профессиональный тренинг переводчика.– СПб.: Союз, 2001.– 288 с.
2. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания.– СПб.: Питер, 2001.– 282 с.
3. Андерсон Дж. Когнитивная психология.– СПб.: Питер, 2002.– 496 с.
4. Артемьева Е. Ю. Психология субъективной семантики.– М.: Изд-во МГУ, 1980.– 128 с.
5. Артемьева Е. Ю. Основы психологии субъективной семантики.– М.: Смысл, 1999.– 352 с.
6. Асмолов А. Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии.– М.: Смысл, 2002.– 480 с.
7. Ахутина Т. В. Единицы речевого общения, внутренняя речь, порождение речевого высказывания // Исследования речевого мышления в психолингвистике.– М.: Наука, 1985.– С. 237–242..
8. Белянин В. П. Введение в психолингвистику.– М.: ЧеРо, 2000.– 128 с.
9. Белянин В. П. Психолингвистика.– М.: Изд-во “Флинта” Моск. психолого-социального института, 2008.– 232 с.
10. Бенвенист Э. Общая лингвистика.– М., 1994.– 447 с.
11. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психодиагностике.– СПб.: Питер, 2004.– 520 с.
12. Вартамян И. А. Нейрофизиологические основы речевой деятельности // Механизмы деятельности мозга человека.– Л., 1988.– С. 608–666.
13. Величковский Б. М. Современная когнитивная психология.– М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982.– 336 с.
14. Выготский Л. С. Анализ эстетической реакции.– М.: Лабиринт, 2001.– 480 с.
15. Выготский Л.С. Мышление и речь.– М.: Лабиринт, 2001.– 368 с.
16. Гальперин П. Я. Психология мышления и учения о поэтапном формировании умственных действий // Исследования мышления в советской психологии.– М., 1966.– С. 236–277.
17. Гладушина Р. М. Досягнення смислової тотожності світосприймання у перекладах вірша “IF” Р. Кіплінга українською мовою // Філологічні студії.– Луцьк: Волин. академ. дім, 2004.– № 1.– С. 23–29.

Список основной литературы

18. Горелов И. Н. "Языковое сознание" как система актуализированных декларативных и процедуральных знаний // Тезисы IX Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации "Языковое сознание". – М., 1988. – С. 46–47.

19. Горелов И. Н. Вопросы теории речевой деятельности. – Таллин: Валих, 1987. – 190 с.

20. Горелов И. Н. Избранные труды по психолингвистике. – М.: Лабиринт, 2003. – 320 с.

21. Горохова С. И. Фрейм-подход к описанию процесса порождения речи // Речевое общение: цели, мотивы, средства. – М., 1985. – С. 89–102.

22. Гохлернер М. М. Метаязыковые знания в структуре языкового сознания // Тезисы IX Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации "Языковое сознание". – М., 1988. – С. 49–50.

23. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 396 с.

24. Гусельцева М. С. Культурно-историческая психология: от неклассической к постнеклассической картине мира // Вопросы психологии. – 2003. – № 1. – С. 99–115.

25. Детская речь: психолингвистические исследования: Сборник статей / Под ред. Т. Н. Ушаковой, Н. В. Уфимцевой. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 224 с.

26. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. – СПб.: Речь, 2004. – 304 с.

27. Жинкин Н. И. Язык. Речь. Творчество: Исследования по семиотике, психолингвистике, поэтике. – М.: Лабиринт, 1998. – 366 с.

28. Залевская А. А. Введение в психолингвистику. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2000. – 382 с.

29. Засєкін С. В. Дискурсивні маркери когерентності англomовного діалогічного тексту: когнітивний та прагматичний аспекти: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04/ Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2001. – 18 с.

30. Засєкін С. В. Психолінгвістичні аспекти перекладу. – Луцьк: ВІЕМ, 2006. – 144 с.

31. Засєкіна Л. В. Дискурсивная психология в парадигме когнитивной науки // Вісн. Харків. Нац. ун-ту, 2001. – № 520. – Вип. 3. – С. 69–73.

32. Засекіна Л. В. Методологічний потенціал дискурсивно-психологічного та психолінгвістичного аналізу у крос-культурних дослідженнях // 36. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України.– Т. X, Ч. 1.– К., 2008.– С. 178–185.

33. Засекіна Л. В. Структурно-функціональна організація інтелекту: Монографія.– Острого: Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2005.– 370 с.

34. Засекіна Л. В., Засекін С. В. Вступ до психолінгвістики.– Острого: Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2002.– 168 с.

35. Зимняя И. С. Психологические аспекты обучения говорения на иностранном языке.– М.: Просвещение, 1978.– 158 с.

36. Зимняя И. С. Способ формирования и формулирования мысли как реальность языкового сознания // Язык и сознание: парадоксальная рациональность.– М., 1993.– С. 51–58.

37. Зинченко Т. П. Когнитивная и прикладная психология.– М.: Моск. психолого-социальный ин-т, 2000.– 608 с.

38. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс.– М.: Гнозис, 2004.– 390 с.

39. Карпенко З. Онтопсихологічні засади конструювання ефективного етнокультурного нарративу // Психол. перспективи.– 2003.– Вип. 4.– С. 128–133.

40. Кихтюк О. В. Психолінгвістична експертиза феномена етнічної толерантності як протидія ксенофобії // 36. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України.– Т. X.– Ч. 1.– К., 2008.– С. 204–210.

41. Когнитивная психология: Уч. для вузов / Под ред. В. Н. Дружинина, Д. В. Ушакова.– М.: ПЕР СЭ, 2002.– 480 с.

42. Корнилова Т. В., Смирнов С. Д. Методологические основы психологии.– СПб.: Питер, 2006.– 320 с.

43. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості.– К.: Рад. шк., 1989.– 608 с.

44. Коул М. Культурные механизмы развития // Вопросы психологии.– 1995.– № 3.– С. 5–20.

45. Красных В. В. Основы психолінгвістики и теории коммуникации.– М.: ИТДГК “Гнозис”, 2001.– 270 с.

46. Крагкий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Е. С. Кубряковой.– М.: МГУ, 1996.– 245 с.

Список основної літератури

47. Кун Т. Структура научных революций.— М.: Прогресс, 1977.— 311 с.
48. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту.— Вінниця: Нова кн., 2004.— 272 с.
49. Лакофф Дж. Когнитивная семантика // Язык и интеллект.— М., 1996.— С. 143–184.
50. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов // Новое в зарубежной лингвистике.— Вып. 23.— М., 1988.— С. 12–51.
51. Латышев Л. К. Технология перевода.— М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001.— 280 с.
52. Леонтьев А. А. Формы существования значения // Психолингвистические проблемы семантики.— М., 1983.— С. 5–19.
53. Леонтьев А. А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии.— М.: Моск. психолого-социальный ин-т, 2001.— 448 с.
54. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики.— М.: Смысл, 2005.— 288 с.
55. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения / Под общ. ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко и др.: В 2-х т.— Т. 1.— М.: Педагогика, 1983.— 391 с.
56. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения / Под общ. ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко и др.: В 2-х т.— Т. 2.— М.: Педагогика, 1983.— 391 с.
57. Лотман Ю. Семносфера.— СПб.: Искусство-СПБ, 2004.— 740 с.
58. Лурия А. Р. Об историческом развитии познавательных процессов.— М.: Наука, 1974.— 172 с.
59. Лурия А. Р. Мышление и речь.— М.: МГУ, 1975.— 107 с.
60. Лурия А. Р. Язык и сознание.— М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979.— 320 с.
61. Лурия А. Р. Лекции по общей психологии.— СПб.: Питер, 2004.— 320 с.
62. Ляксо Е. Е., Столярова Э. И. Специфика реализации речевых навыков 4–5 летних детей в диалоге со взрослыми // Психол. журн.— 2008.— Т. 29.— № 3.— С. 48–57.
63. Макаров М. Л. Основы теории дискурса.— М.: ИТДГК “Гнозис”, 2003.— 280 с.
64. Максименко С. Д. Основи генетичної психології.— К.: НПЦ Перспектива, 1998.— 220 с.

65. Максименко С. Д. Общая психология.– М.: Ваклер, 1999.– 523 с.
66. Максименко С. Д. Генетическая психология (методологическая рефлексия проблем развития в психологии).– М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2000.– 320 с.
67. Мокшанцев Р. И. Психология рекламы.– М.: ИНФРА-М; Новосибирск: Сибирское соглашение, 2000.– 230 с.
68. Пасічник І. Д. Психологія поетапного формування операційних структур систематизації.– Острог: Вид-во “Острозька академія”, 1997.– 188 с.
69. Пастрик Т. В. Психологічні особливості формування продуктивного білінгвізму у майбутніх перекладачів: Автореф. дис. ... канд. психол. наук / 19.00.01.– К.: Ін-т психології ім. Г. С. Костюка, 2007.– 19 с.
70. Петренко В. Ф. Психосемантика сознания.– М.: Изд-во МГУ, 1989.– 208 с.
71. Петренко В. Ф. Психосемантический подход к исследованию сознания и личности // Психол. обозрение.– М., 1996.– № 2 (3).– С. 12–17.
72. Пиаже Ж. Избранные психологические труды.– М.: Междунар. пед. акад., 1994.– 680 с.
73. Піроженко Т. О. Психологія комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук.– К., 2004.– 40 с.
74. Потєбня А. А. Мысль и язык.– К.: Синто, 1993.– 192 с.
75. Потєбня А. А. Слово и миф.– М.: Правда, 1989.– 624 с.
76. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації.– К.: КНУ, 1999.– 308 с.
77. Практикум по экспериментальной и прикладной психологии / Под ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева.– СПб.: Питер, 2000.– 560 с.
78. Психолінгвістическа експертиза ксенофобии в средствах массовой информации.– М.: Смысл, 2003.– 85 с.
79. Рикер П. Конфликт интерпретаций: Очерки о герменевтике.– М.: Медиум, 1995.– 416 с.
80. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: В 2-х т.– Т. 1.– М.: Педагогика, 1989.– 488 с.
81. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии.– В 2-х т.– Т. 2.– М.: Педагогика, 1989.– 488 с.
82. Румянцева И. М. Психология речи и лингвопедагогическая психология.– М.: ПЭРСЭ, Логос, 2004.– 319 с.

Список основной литературы

83. Сахарный Л. В. Введение в психоллингвистику.— Л.: Изд-во ЛГУ, 1989.— 184 с.
84. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации.— К.: Брама, 2004.— 336 с.
85. Серкин В. П. Методы психосемантики: Уч. пособ.— М.: Аспект Пресс, 2004.— 207 с.
86. Слама-Казаку Т. Методология психоллингвистического подхода в контрастивных исследованиях // Психоллингвистика.— М., 1984.— С. 283–306.
87. Слобин Д., Грин Дж. Психоллингвистика. Хомский и психология.— М.: КомКнига, 2006.— 352 с.
88. Солсо Р. Когнитивная психология.— СПб.: Питер, 2002.— 592 с.
89. Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике.— М.: Прогресс, 1990.— 280 с.
90. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова.— Воронеж: Изд-во ВГУ, 1979.— 156 с.
91. Уфимцева Н. В. Человек и его сознание: проблема формирования // Язык и сознание: парадоксальная рациональность.— М., 1993.— С. 59–75.
92. Ушакова Т. Н. Психоллингвистика.— М.: ПЕР СЭ, 2006.— 416 с.
93. Филиппс Л., Йоргенсен М.В. Дискурс анализ: теория и метод.— Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2004.— 336 с.
94. Фрумкина Р. М. Психоллингвистика.— М.: Изд. центр “Академия”, 2007.— 320 с.
95. Хайдеггер М. Время картины мира // Новая технократическая волна на западе.— М., 1986.— С. 37–49.
96. Харре Р. Вторая когнитивная революция // Психол. журн.— 1996.— Т. 17.— № 2.— С. 3–15.
97. Холод О. М. Психолінгвістичний інструментарій засобів масової інформації у процесі формування іміджу політиків: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук / 10.01.08.— К.: Ін-т журналістики Київ. нац. ун-ту ім. Т. Г. Шевченка, 2007.— 32 с.
98. Хомский Н. Язык и проблемы знания // Вестник Моск. ун-та.— Сер. 9. Филология.— 1995.— № 4.— С. 131–157.
99. Чепелева Н. В. Актуальные проблемы герменевтики в контексте психотерапии // Вісн. Харк. держ. ун-ту: Матеріали III Харківських міжнародних психологінчих читань.— № 439.— Ч. 1, 2.— 1999.— С. 297–301.

100. Чепелева Н. В. Психологія читання тексту студентами вузів.– К.: Либідь, 1990.– 98 с.
101. Шабес В. Я. Событие и текст.– М.: Высш. шк., 1989.– 175 с.
102. Шмелев А. Г. Введение в экспериментальную психосемантику: теоретико-методологические основания и психодиагностические возможности.– М.: Изд-во МГУ, 1983.– 157 с.
103. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку.– М.: Учпедгиз, 1957.– 187 с.
104. Юдин Е. Г. Системный подход и принцип деятельности: методологические проблемы современной науки.– М.: Наука, 1978.– 392 с.
105. Якобсон Р. О. К языковой проблематике сознания и бессознательного // Бессознательное: Природа, функции и методы исследования.– Тбилиси, 1978.– Т. 3.– С. 156–167.
106. Ярошевский М. Г. История психологии.– М.: Мысль, 1976.– 463 с.
107. Barsalou, L. W. Frames, concepts, and conceptual fields // A. Lehrer & E. F. Kittay (Eds.). Frames, Fields, and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organization.– Hillsdale: Erlbaum, 1992.– P. 21–74.
108. Bialystok, E. Bilingualism in Development: Language, Literacy, and Cognition.– Cambridge: Cambridge University Press, 2001.– 281 p.
109. Beattie, G. Talk: an analysis of speech and non-verbal behaviour in conversation.– Stony Stratford: Open University Press, 1983.– 180 p.
110. Berry, J. W. Towards a universal psychology of cognitive competence // International Journal of Psychology.– 1984.– Vol. 18.– P. 335–361.
111. Bierwisch, M., Schreuder, R. From concepts to lexical items // Cognition.– 1992.– Vol. 42.– P. 23–26.
112. Bochner, A. P. Perspectives on injury: representation, conversation and reflection // Handbook of interpersonal communication.– Beverly Hills: Sage, 1985.– P. 27–58.
113. Brown, C. M., Hagoort, P. The Neurocognition of Language.– Oxford: Oxford University Press, 2003.– 409 p.
114. Carroll, D. W. Psychology of Language.– Belmont: Brooks/Cole Publishing Company, 1986.– 468 p.
115. Carton, A. C. Inferencing: A process in using and learning language // The psychology of second language learning.– Cambridge: Cambridge University Press, 1999.– P. 45–58.

116. Colman, A. M. *A Dictionary of Psychology*.— New York: Oxford University Press, 2003.— 845 p.
117. Deese, J. *The structure of associations in language and thought*.— Baltimore: The John Hopkins Press, 1965.— 218 p.
118. Delia, J. G. *Constructivism and the study of human communication // Quarterly Journal of Speech*.— 1977.— Vol. 63.— P. 63–83.
119. Ellis, R. *Understanding Second Language Acquisition*.— Oxford: Oxford University Press, 1986.— 459 p.
120. Evert, A. *Language change in the microsm of bilinguals' L1 // 7th Congress of International Society of Applied Psycholinguistics. Book of abstracts*.— Cieszyn: University of Silesia, 2004.— P. 55–56.
121. Ferreira F., Anes M. *Why study spoken language? // Handbook of Psycholinguistics*. San Diego: Academic Press, 1994.— P. 33–56.
122. Fillmore, C. J., Atkins, B. T. *Toward a frame-based lexicon: The semantics of RISK and its neighbours // A. Lehrer, E.F. Kittay (Eds.). Frames, Fields, and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organization*.— Hillsdale: Erlbaum, 1992.— P. 75–102.
123. Garnham, A. *Psycholinguistics: Central Topics*.— Cambridge: Cambridge University Press, 1985.— 269 p.
124. Gould, J. A. *Classic Philisophical Questions*.— Columbus: Bell and Howell Company, 1978.— 671 p.
125. Grice, H. P. *Logic and conversation // Syntax and semantics*.— Vol. 3.— New York: Academic Press, 1975.— P. 41–58.
126. Haastруп, K. *Using thinking aloud and retrospection to uncover learners' lexical inferencing procedures // Introspection in second language research*.— Clevedon: Multilingual Matters, 1987.— P. 198–212.
127. Hakuta, K. *Mirror of Language: The Debate on Bilingualism*.— N.Y.: Basic Books, 1986.— 212 p.
128. Hammers, J. F., Blanc, M. *Bilinguality and Bilingualism*.— Cambridge: Cambridge University Press, 1989.— 263 p.
129. Harley, T. A. *The Psychology of Language: From Data to Theory*.— New York: Psychology Press, 2008.— 602 p.
130. Harris M., Coltheart M. *Language Processing in Children and Adults: Introduction*.— London: Routledge and Kegan Paul, 1986.— 274 p.
131. Johnson-Laird, P. N. *Mental models // M. I. Posner (Ed.). Foundations of cognitive science*.— Cambridge: MIT Press, 1993.— P. 469–499.

132. Kess, J. F. Psycholinguistics: Psychology, Linguistics, and the Study of Natural Language.– Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1993.– 417 p.

133. Lively S. E., Pisony D. F., Goldinger S. D. Spoken word recognition: Research and Theory // Handbook of Psycholinguistics. San Diego: Academic Press, 1994.– P. 265–301.

134. Martins, F, Oliveira, A, Sousa, L. de. Bilingualism and recognition memory of anger words // 7th Congress of International Society of Applied Psycholinguistics. Book of abstracts.– Cieszyn: University of Silesia, 2004.– P. 108–109.

135. Miller, G.A. Linguists, psychologists, and the cognitive science // Language.– 1990.– Vol. 66, No 2.– P. 317–322.

136. Morton J. Interaction of information in word recognition // Psychological Review.– 1969.– Vol. 76.– P. 165–178.

137. Minsky, M. A. A framework for representing knowledge // Frame conceptions and text understanding.– B., 1980.– P. 1–25.

138. Morton J. Word recognition // Psycholinguistics 2: Structures and processes. Cambridge, MA: The MIT Press, 1979.– P. 107–156.

139. Nida, E. A. Toward a Science of Translating.– Leiden: Brill, 1964.

140. Osgood, Ch. E. Toward an abstract performance grammar // Talking minds: The study of language in cognitive science.– Cambridge, 1984.– P. 147–179.

141. Piasecka, L. Lexical development of a bilingual child // 7th Congress of International Society of Applied Psycholinguistics. Book of abstracts.– Cieszyn: University of Silesia, 2004.– P. 95–96.

142. Popper K. Knowledge: Subjective versus Objective // Popper Selections.– Princeton, 1985.– P. 58–77.

143. Potter, J., Wetherell, M. Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and Behaviour.– London: Lawrence Erlbaum, 1995.– 217 p.

144. Prideax, G. D. Psycholinguistics: The Experimental Study of Language.– London, Sidney, 1984.– 187 p.

145. Rim, Y. Machiavellianism and decision involving risk // British journal of social and clinical psychology, 1966.– Vol. 5.– P. 30–36.

146. Schank, R. C. Reminding and memory organisation // An introduction to MPPs // Strategies for natural language processing.– London, 1982.– P. 445–493.

Список основної літератури

147. Selinker, L. Interlanguage // International Review of Applied Linguistics.– 1992.– Vol. 10.– P. 209–230.

148. Surakat, T. Y. Overextension in the early vocabulary of a bilingual child // 7th Congress of International Society of Applied Psycholinguistics. Book of abstracts. – Cieszyn: University of Silesia, 2004.– P. 111–112.

149. Wierzbicka, A. Lexicon as a key to history, culture, and society // R. Dirven & J. Vanparys (Eds.). Current Approaches to the Lexicon.– Frankfurt am Main: Peter Lang, 1995.– P. 103–155.

150. Wierzbicka, A. Semantic primitives and semantic fields // Lehrer, A., Kittay, E. (Ed.). Frames, Fields and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organization.– Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1992.– P. 209–227.

151. Winograd, T. Language as a Cognitive Process.– Reading: Wesley Publishing Company, 1983.– 123 p.

152. Zasyekin, S. Translation as a psycholinguistic phenomenon // Психолінгвістика в Україні.– Кривий Ріг: ОНЮА, 2007.– P. 65–75.

153. Zasyekina, L. Psychosemantic investigation of motivation // Book of abstracts of the 7th Congress of International Society of Applied Psycholinguistics.– Cieszyn: University of Silesia, 2004.– P. 127–128.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року.– К.: Преса України, 1997.– 80 с.
2. Покальчук Ю. Інший бік місяця.– Л.: Кальварія, 2000.– 80 с.
3. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т.– Т. 5.– К.: Наук. думка, 1976.– С. 29–38.
4. Salinger, J. D. The Catcher in the Rye.– Moscow : Art + N, 1998.
5. The Catcher in the Rye.– Document HTML.– <http://salinger.narod.ru/>
6. День.– № 102.– Київ.– 2003.
7. Вісник.– Луцьк.– 2007–2008.
8. Віче.– № 42.– Луцьк.– 2007.
9. Ініціатива.– № 3; 6–7.– Луцьк.– 2007
10. Сім'я і дім.– Луцьк.– 2007–2008.
11. Луцький замок.– № 30.– Луцьк.– 2007.
12. Волинь.– № 16.– Луцьк.– 2008.
13. Волинь.– Рівне.– 2007–2008.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белянин В. П. Психолінгвістическіе аспекти художественного текста.– М.: МГУ, 1988.– 120 с.
2. Горелов И. Н., Седов К. Ф. Основы психолінгвістики.– М.: Лабиринт, 1997.– 220 с.
3. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации.– М.: Наука, 1982.– 157 с.
4. Зорівчак Р. П. Боліти болем слова нашого...– Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2005.– 296 с.
5. Латышев Л. К. Технология перевода.– М.: НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001.– 280 с.
6. Пузырей А. А. Культурно-историческая теория Л. С. Выготского и современная психология.– М.: МГУ, 1986.– 116 с.
7. Радчук В. Д. Забобон неперекладності (чи під силу мові Тараса переклад цитат?) // Актуальні проблеми філології та перекладознавства: Зб. наук. пр.– Ч. II, Вип. 3 / Ред. кол.: В. В. Левицький, Л. І. Белехова та ін.– Хмельницький: ХНУ, 2007.– С. 152–158.
8. Сербенська О. Із бесід про усне мовлення // Урок української.– 2001.– № 9.– С. 19–22.
9. Стариш А. Г. Філософія інформації.– Симферополь: Таврія, 2004.– 376 с.
10. Сусов И. П. История языкознания.– Тверь: Тверской гос. ун-т, 1999.– Документ HTML.– www.homepages.tversu.ru
11. Фесенко Т. А. Специфика национального культурного пространства в зеркале перевода.– Тамбов: ТГУ, 2002.– 228 с.
12. Northoff, G. Philosophy of the Brain.– Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2004.– 429 p.
13. Langacker, R. W. Grammar and conceptualization.– Berlin; N. Y.: Mouton de Gruyter, 2000.– 427 p.
14. Rosch, E. Principles of categorization// Rosch, E. and B. B. Lloyd (Eds.). Cognition and categorization.– Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1978.– P. 27–48.
15. Velde, R., van de. Text and Thinking.– Berlin: Walter de Gruyter, 1992.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

- акустична теорія 102
аналіз помилок 44, 110, 123, 127
безмовне переривання 114, 115, 117, 119, 121
білінгвізм 12, 20, 32–33, 35, 38, 44, 47
валідність 26, 55, 106–107
взаємонакладення 114–118
вивідне знання 27–30
вільний асоціативний експеримент (BAE) 51, 54–56
внутрішнє мовлення 35–38, 47
гейдельберзький тест 126
гіпотеза лінгвістичної відносності 50, 86
декларативні знання 28
дискурсивна онтологія 8
дискурсивна психологія 47, 51
Е-знання 27
емоційна інформація 70, 92, 93
енциклопедичні знання 27–31
естетична інформація 91–93
естетична реакція 91
етнопсихолінгвістика 86–90
знання 8–9, 12, 14–16, 21, 23–30, 33, 36, 38, 41, 43, 45, 80, 101–102, 106, 111
І-знання 27
інтент-аналіз (IA) 50, 57–59, 73–76
класичний період 16
когнітивістські моделі 14
когнітивна база 21
когнітивна інформація 69
когнітивна революція, 15
когнітивний конструктивізм 49–51
когнітивний простір 21
когнітивні структури 27, 31
когнітивно-інтерпретаційний шум 106
когнітивно-лінгвістичні стратегії 31
компетенція 20, 22–27, 31, 106
комунікативний шум 13, 17, 102, 106
конативні стратегії 31
конекціоністські моделі 1
контент-аналіз (КА) 50, 56–57, 71, 76–78, 96–98
контрастивний підхід 42, 44
ксенофобія 66–74, 76–78
лінгвістичний шум 106
логоген 102–103
маніпулятивний вплив 65
механістична онтологія 8
мова 89, 11–12, 20, 22, 25, 32, 39
мовленнева генеза 124–125, 129
мовленнева діяльність 8–10, 12–14, 21–24, 33–47
мовленнева організація 21, 34–37, 43–47
мовлення 89–12, 17, 21–22, 27, 30–41, 44–47, 60, 83, 102, 117, 123
мовна карта 124, 127–128
мовна особистість 15, 20–25
мовна свідомість 20–21, 23
мовна система 8–12, 25, 27, 33–35, 39, 43–44, 46–48
мовний матеріал 10–11, 34–35, 47, 50, 87
мовні знання 23–25, 28–29
мовні стратегії 24–25, 31, 118
модель комунікації 12, 104–105

Предметний покажчик

- модель логогенів 102–103
модель поеталного слухання 103
мотив 23–25, 35–36, 40–41, 47, 129
моторна теорія 102
надійність 18, 106–107
наукова парадигма 13, 15–18
наукова революція 15, 48
нейроіміджинг 14
некласичний період 16
об'єкт психолінгвістики 11–12
об'єктивні поняття 67
об'єктивність 51, 106–107
особистісні стратегії 31
паузи мовлення 106–110,
114–115, 118, 121–123
переривання мовлення 110–123
переривання-втручання 114–115,
119
писемне мовлення 63, 92, 99, 101
пізнавальна ситуація 8, 12
посткласичний період 16
предмет психолінгвістики 11–12
продуктивний білінгвізм 32–33,
35, 39–47
просте перемикання 113–114
просте переривання 113–114, 118,
121
прототип 80, 84, 87–90
процедурні знання 27–28, 30
психографологічний
аналіз (ПА) 52, 59–60, 94–95,
98–99
психолінгвістика 8–9, 11–13,
15–17, 20, 23, 32, 49–52
психолінгвістична
експертиза 63–67
психологічне значення 10
репродуктивний білінгвізм 32
рецептивний білінгвізм 32
семантичний диферен-
ціал (СД) 52–54
семантичний план 36
скрипт 48, 79, 81–84, 86
смісл 19, 24–25, 30, 36, 44, 53,
58, 65
соціальний конструкціонізм
48–49, 51
соціально-інтерактивний шум 106
спонтанне мовлення 106–113, 116
суб'єктивні поняття 67
сценарій 82–84, 86
теорія аналізу через синтез 102
універсальний предметно-
схемний код (УПСК) 38–39,
104–105
універсально-предметний код
(УПК) 38–39, 104–105
усне мовлення 101, 123
уявлення 21, 23–24, 33, 40–41,
59, 78–79, 82–83, 85, 86, 90
фрейм 48, 79–90
фреймовий аналіз 50, 78–90
Хомськянська революція 15

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- Абеляр П. 5**
Алексеева І. С. 69, 91
Ананьєв Б. Г. 36, 37
Андерсон Дж. 28
Арістотель 54
Асмолов О. Г. 16
- Батов В. І. 63**
Беаті Дж. 106–111, 114–117, 123
Белянін В. П. 32, 40
Бохнер Е. 17
Бредбері Р. 109
- Вежбицька А. 20**
Виготський Л. В. 8, 11, 15, 17, 20,
26–27, 34–35, 37–38, 40, 46, 48,
91, 111
Ворф Б. 86
Вундт В. 5, 53
- Гальперін П. Я. 36, 37**
Гербарт І. 54
Гладушина Р. М. 34
Голден-Айслер Ф. 107
Горелов І. М. 34, 39, 105
Грайс Г. 30
Гумбольдт В. фон 5
- Джонсон-Лерд Ф. 28–29**
Делія Дж. 51
Доценко О. Л. 17
- Еверт Е. 32, 33**
- Жинкін М. І. 34, 38, 104**
- Залевська О. О. 6, 11, 13, 17, 30,
34, 37, 43**
- Засекін С. В. 11
Засекіна Л. В. 11
Зимня І. О. 20, 33, 34
- Йоргенсен М. 51**
- Карасик В. І. 21**
Карпенко З. С. 17, 90
Керолл Д. 11
Кесс Дж. 11, 29
Кихтюк О. В. 66
Корнілова Т. В. 16
Костюк Г. С. 34, 38
Коул М. 86
Красних В. В. 21–22, 31
Коченов М. М. 63
Кун Т. 15
- Латишев Л. К. 95**
Леонтьєв О. О. 6, 9, 11, 17, 20, 33,
34, 35, 40, 43–46, 52, 102, 104, 111
Леонтьєв О. М. 10, 17, 20, 26, 27,
34, 40, 111
Лотман Ю. М. 22
Лурія О. Р. 17, 26, 34, 36–37, 40,
125
- Макаров М. Л. 21**
Максименко С. Д. 111
Міллер Дж. 108
Мінський М. 82
Мортон Дж. 102–103
- Найда Ю. 95, 99**
- Оккам В. 5**
Осгуд Ч. 9, 11, 13, 17, 52–53, 59,
104, 106, 110

- Павлов І. П.** 125
Пасічник І. Д. 6, 111
Пастрик Т. В. 31, 32
Піаже Ж. 27
Потебня О. О. 5
Потер Дж. 49
Почепцов Г. Г. 60, 69, 79, 83
- Рікер П.** 17
Рубінштейн С. Л. 34, 36–38, 40
- Сахарний Л. В.** 45
Селіванова О. О. 9
Селінкер Л. 44
Сепір Е. 86
Сібеок Т. 13
Скінер Б. 17
Слобін Д. 42–43
Смирнов С. Д. 16
Соссюр Ф. де 9
Стернін І. А. 57
- Уфімцева Н. Ф.** 23
Ушакова Т. М. 6, 11, 34, 57
- Філліпс Л.** 51
Фергусон Дж. 112–113, 116, 121
Фройд З. 54
- Харре Р.** 49
Хааструп К. 45
Хайдеггер М. 23
Харлі Т. 9, 11, 103
Холод О. М. 69
Хомський Н. 15, 26, 27–28
- Чепелєва Н. В.** 17
- Шенк Р.** 81–82
Штейнталь Г. 5
- Щерба Л. В.** 10, 21, 34, 37
- Якобсон Р.** 33

Навчальне видання

**Засєкіна Лариса Володимирівна
Засєкін Сергій Васильович**

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНА ДІАГНОСТИКА

Навчальний посібник

Редактор і коректор *Г. О. Дробот*
Верстка *О. С. Шумік*

Підп. до друку 17.09.2008. Формат 60x84 1/16. Папір офс. Гарн. Таймс.
Друк цифровий. Обсяг 10,93 ум. друк. арк., 8,94 обл.-вид. арк. Наклад
300 пр. Зам. 2103. Редакційно-видавничий відділ “Вежа” Волинського
національного університету ім. Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп.
Волі, 13). Друк – РВВ “Вежа” ВНУ ім. Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп.
Волі, 13). Свідомство Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК
№ 3156 від 04.04.2008 р.

Засекіна Лариса Володимирівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та соціальної психології Волинського національного університету імені Лесі Українки, завідувач науково-дослідної лабораторії нейропсихології та психолінгвістики.

Автор близько 100 публікацій, серед яких – навчальний посібник “Вступ до психолінгвістики” (Острог, 2002) у співавторстві із С. В. Засекіним, монографія “Структурно-функціональна організація інтелекту” (Острог, 2005). Головний редактор фахового журналу “Психологічні перспективи”. Член Міжнародного товариства прикладної психолінгвістики (ISAPL) із 2004 року, Асоціації психолінгвістів України – із 2008 року; член спеціалізованої вченої ради при Одеському національному університеті ім. І. Мечникова. Учасниця програми Cambridge Hospitality Scheme, стажувалася при лабораторії мовлення, мови та мозку Кембриджського університету (2008 р.); переможець конкурсу іменних стипендій Верховної Ради України для молодих учених (2008 р.).

Брала участь у роботі Міжнародних конгресів у Польщі, Великій Британії, Австрії, Німеччині, Росії, Білорусі, Болгарії.

Засекін Сергій Васильович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики Волинського національного університету імені Лесі Українки.

У 1994 році закінчив факультет романогерманської філології ВНУ ім. Лесі Українки. Відтоді викладав у Волинському інституті економіки та менеджменту (ВІЕМ). 2001 року захистив кандидатську дисертацію зі спеціальності “германські мови” у Київському національному лінгвістичному університеті. Завідувач кафедри теорії і практики перекладу (2002–2008 рр.), декан філологічного факультету ВІЕМ (2005–2008 рр.), завідувач лабораторії психолінгвістики і перекладу, головний редактор часопису “Перекладацьке слово”.

Автор понад 50 публікацій у вітчизняних та закордонних виданнях. Серед них – статті у “Journal of Psycholinguistic Research” (США), навчальні посібники “Вступ до психолінгвістики” (Острог, 2002) (співавтор Л. В. Засекіна), “Психолінгвістичні аспекти перекладу” (Луцьк, 2006). Із 2003 року працює в галузі психолінгвістики перекладу.

Член Міжнародного товариства прикладної психолінгвістики (ISAPL) із 2004 року, Асоціації психолінгвістів України – із 2006 року.

Виступав із науковими доповідями на Міжнародних конгресах і конференціях у Польщі, Австрії, Білорусі, Росії.